

RIKSANTIKVARENS MAGASIN | 2014

ALLE TIDERS

Veøy prestegard.

Foto: Karen Thommesen, Riksantikvaren

Bilete framside: I oktober 2014 var det 70 år sidan frigjeringa av Øst-Finnmark. Rørbua vart bygd som badehus for gruvarbeidarane i AS Sydvaranger. Den 25. oktober 1944 vart Rørbua den første norske frie administrasjonsbygninga, etter at sovjetiske styrkar hadde frigjort området. Rørbua vart sett i stand til frigjøringsjubileet og grunnlovsjubileet, og vart freda 25. oktober 2014. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren.

Bilete bakside: Biletet på magasinet si bakside er av tapetet i eit romma på prestegarden på Veøy. Tapetet er frå ca. 1860, truleg engelsk. Tapetet er restaurert i 2014, av konservatorar og handverkarar frå NIKU og Romsdalsmuseet. Arbeidet vart finansiert av Riksantikvaren og Romsdalsmuseet.

14 Kulturminner på papir

38 Hjemmets mekano

62 Eidsvollsmennene og deres hus

- 4** Grunnlovsjubileet: demokratiets historie
- 8** Andre verdenskrigs kulturminner
- 9** Hilsen fra statsråden: 2014 – året for store jubileer
- 10** Restaurering av Jan Mayens kulturminner
- 14** Norges dokumentarv: kulturminner på papir
- 16** Byantikvarene kommer
- 17** Videreutdanning i håndverksfag
- 18** Vinnaren av Riksantikvarens kulturminnepris: eit kraftsenter for bygningsvern
- 20** EØS-samarbeid: til Polen for å lære om kulturminner
- 21** Norsk dag i Leipzig
- 22** Friluftslivets år
- 22** Kystpilegrimsleia: sjøvegen mot Nidaros
- 23** Wiki Loves Monuments
- 23** von Hanno-boken: konservering av arkitekturhistorie
- 24** Mariakirken i Bergen
- 27** Stavkirkeprogrammet
- 27** Internasjonalt kurs i trekonservering
- 28** Internasjonale samarbeidsprosjekter i Russland, Ukraina og Georgia
- 30** Statens kulturhistoriske eiendommer
- 34** Våre gater og plasser: fokus på Kristiansund
- 36** Kommunerangering: kven er best på kulturminne?
- 36** Byliv og næring i sentrum
- 37** Fartøyvernssenter og kulturminne: Bredalsholmen
- 38** Arne Korsmo: hjemmets mekano
- 41** Gjerdeløa: møte mellom kulturminner og kunst
- 42** Skjelettfunn på Sverresborg: mannen i brønnen
- 43** Arkeologi under asfalten
- 44** Follobanen: arkeologi i middelalderbyen
- 45** Erosjonsutsatte kulturminner
- 45** Fredericus Tertius: kanonkuler på havets bunn
- 46** Kulturmiljøfredning: Tinfos
- 47** Fredninger i 2014
- 48** Kulturhistoriske landskap
- 51** Åpne kultur- og naturdata
- 51** Tips til nye nettsider om kulturminner
- 52** Klima og kulturminner
- 54** Bøker fra 2014: Med vilje og viten. Om kulturminnevern i Norge
- 59** Bøker fra 2014: Heinrich Ernst Schirmer. Kosmopolittenes arkitekt
- 60** Bøker frå 2014: Harry Fett. Historien er lengst
- 62** Bøker frå 2014: Eidsvollsmennene og deres hus
- 64** Tall og fakta frå Riksantikvarens virke 2014

ALLE TIDERS · 2014

Alle tiders er Riksantikvarens magasin. Denne utgåva av magasinet er òg ei oppsummering av og ein årsrapport frå året 2014.

Ansvarleg redaktør: Siri Wolland

Redaktør: Karen Thommesen

Redaksjonssekretær: Turid Årsheim

Redaksjon: Kaare Stang, Marte Boro, Mari Mette Eriksen, Gunvor Haustveit, Leif Anker, Ragnhild Hoel, Sissel Carlstrøm, Torborg Strand, Gurli Halin og Line Bårdsgeng.

Takk til: Riksantikvarens fototeam for god hjelp. Takk til dei frå andre institusjonar, museum og fylkeskommunar som har bidrege med faktakunnskap og gode bilete. Òg ein stor takk til alle medarbeidarar hjå Riksantikvaren som har bidrege med artiklar og bilete. Òg, ikkje minst, takk til Riksantikvarens bibliotekarar og arkivarar.

Riksantikvaren, Dronningensgt. 13
Postboks 8196 Dep. 0034 Oslo
Tlf: 22 94 04 00, Faks: 22 94 04 04

www.riksantikvaren.no

Tinging av abonnement: postmottak@ra.no

Layout: Melkeveien designkontor as

Trykk: Rolf Ottesen AS

ISSN 1891-9219 (trykt utg.)

ISSN 1891-9413 (online)

Opplag 7000

Alle tiders kan lastast ned frå:

<http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Publikasjoner/>

Tid for viktig kunnskap

For et spennende år vi har bak oss. Grunnlovsjubileet har gitt oss anledning til å vise frem hvor viktige våre kulturminner er når historien skal fortelles videre til nye generasjoner. Jeg vil benytte anledningen til å takke alle i våre fylker og kommuner som har stått på, både for å sikre viktige kulturminner og lage så mange flotte grunnlovsarrangementer.

Men 2014 har bestått av mer enn grunnlovsjubileet. Vi ser med glede at stadig flere kommuner selv tar tak for å forvalte sine kulturminner. Riksantikvaren arbeider kontinuerlig for å bidra til å styrke kommunenes kompetanse, det være seg kurs eller økonomisk og faglig bistand til registreringer og kulturminneplaner. På slutten av året kan vi nå oppsummere med at ti nye byer har fått egen byantikvar, noe som vil gjøre dem langt bedre rustet til å ta vare på viktige kulturminner og -miljøer. Gratulerer til Eigersund, Flekkefjord, Fredrikstad, Frogn, Kragerø/Risør, Levanger, Moss og Steinkjer, Odda og Lærdal.

Riksantikvaren har et pågående arbeid for å overføre mer ansvar til regional kulturminnemyndighet. En effektiv og desentralisert kulturminneforvaltning trenger god flyt av informasjon mellom forvaltningsleddene. Riksantikvaren lanserer i 2015 en digital kulturminneportal, slik at kulturminnedata kan gjenbrukes og formidles både innen forvaltningen og ut mot publikum.

Flere store prosjekter som har pågått gjennom en årrekke, avsluttes nå. Gjennom prosjektet «Statens kulturhistoriske eiendommer» har alle statlige sektorer utarbeidet 29 landsverneplaner fra forskjellige fagområder. En rekke viktige anlegg fra ulike perioder og ulike deler av landet er blitt fredet. Du kan lese mer om dette prosjektet i Alle tiders.

Fredningsgjennomgangen avsluttes i desember 2014. Alle fylkeskommuner har, i samarbeid med Riksantikvaren, gått gjennom sine fredninger fra perioden 1923-1979. Dette har blitt gjort for å klargjøre formålet med og innholdet i de gamle fredningsvedtakene. Det har vært frivillig å delta i fredningsgjennomgangen. Nærmere 90 prosent av eierne har likevel valgt å være med i prosjektet. Dette gir oss en godt oppdatert kulturminneforvaltning som kan bistå eierne på best mulig måte.

Riksantikvaren er også i ferd med å fullføre arbeidet med en fredningsstrategi. Denne strategien skal si hvordan vi skal prioritere blant nye fredninger, men også lede an til en mer effektiv og forutsigbar fredningsprosess. Alle landets fylkeskommuner har bidratt i utformingen av strategien.

Mange av oss kommer til å huske brannen i Lærdal når vi tenker tilbake på året 2014. Brannen var en påminner om hvor sårbare våre tette trehusmiljøer er. Riksantikvaren er glad for at regjeringen har prioritert brannsikring av stavkirker og tette trehusmiljøer i statsbudsjettet. For 2015 styrkes satsingen med 20 millioner kroner. Brannsikring av verneverdig, tett trehusbebyggelse er, som ved andre hus, eiers og kommunes ansvar. Med det nye statlige

Reins Kloster i Rissa i Trøndelag. Foto: Karen Thommesen, Riksantikvaren

tilskuddet etableres et godt grunnlag for et spleiselag mellom eier, kommune og stat.

I 2014 falt avgjørelsen om regjeringskvartalets videre skjebne. Riksantikvarens råd om bevaring av de kulturhistoriske verdiene inkluderte også bevaring av Y-blokka. Vi er glade for at regjeringen bestemte at Høyblokka blir stående. Vi skulle helst ha sett at også Y-blokka fikk stå, men vi må forholde oss til at det er andre faktorer enn de kulturminnefaglige som her har blitt avgjørende. Riksantikvaren kommer til å følge denne prosessen tett i 2015.

Vi har mye i vente i 2015. Da avgjøres to viktige UNESCO-nominasjoner, og får vi vite om industrinominasjonen Rjukan-Notodden og vikingnominasjonen Viking Age Sites in Northern Europe får plass på verdensarvlisten. Vi venter i spenning!

I 2015 er det 75 år siden andre verdenskrig startet i Norge, og 70 år siden landet ble fritt 8. mai 1945. Krigens kulturminner skal være en hovedsatsing for Riksantikvaren i 2015. Riksantikvaren håper at så mange som mulig vil samarbeide om registrering, formidling og markering av krigens kulturminner.

Alle tiders gir et godt innblikk i en rekke andre tema som har vært viktige for oss i løpet av året som gikk. Mange av Riksantikvarens ansatte har bidratt med spennende artikler fra vårt virke. Jeg må særlig få anbefale to artikler: den spennende gjennomgangen av Arne Korsmos arkitektur i Planetveien 12 og skildringen fra eksotiske Jan Mayen. Gled deg!

Jørn Holme
RIKSANTIKVAR

Demokratiets historie

Grunnlovsjubileet har gitt oss anledning til å bli bedre kjent med norsk historie. For Riksantikvarens del har jubileet handlet om langt mer enn året 1814.

AV JØRN HOLME, RIKSANTIKVAREN

Hos Riksantikvaren var vi opptatt av at også kulturminnene skulle få sin plass i jubileet. Og året som har gått har vist oss akkurat hvor viktige de fysiske kulturminnene er for at vi skal forstå vår kultur og historie.

I samarbeid med alle fylkeskommu-

nene ble det gjennomført en rekke flotte arrangementer over hele landet. I tillegg har en rekke kommuner, organisasjoner og foreninger og lokale entusiaster bidratt til arrangementene. På landsbasis har tusenvis av publikummere nytt godt av innsatsen. Selv om mange av markeringene viste fram kulturminner knyttet til

personer eller hendelser i 1814, fokuserte vi også på steder, bygninger og anlegg som har hatt betydning for utviklingen av vårt demokrati frem til i dag.

DET BEGYNTE I KIRKENE

Valgene av de 112 representantene som møttes på Eidsvoll den 10. april, begynte den 25. februar 1814. Da ble første runde av valgene i landdistrikt og byer holdt i kirkene. Dette var Norges første nasjonale valg. Søndag 23. februar 2014 ble dette markert i Oslo domkirke med nasjonal

◀ ▶ ▼ Spydeberg prestegård spilte en viktig rolle i 1814. Jacob Nicolai Wilses formalhave er en sentral del av Spydeberg prestegård, og har blitt tilbakeført til fordums prakt i grunnlovsjubileet. Hele anlegget ble offisielt åpnet av DD.KK.HH Kronprinsen og Kronprinsessen på tohundreårsdagen for Mossekonvensjonen.

Foto: Turid Årsheim, Riksantikvaren og Siri Wolland, Riksantikvaren

► De 112 eidsvollsmennene satt trangt i 1814. Trangt satt vi også da vi forsøkte å benke 112 besøkende i Rikssalen 1. september i år. Foto: Dagfinn Rasmussen, Riksantikvaren

festgudstjeneste. Lignende markeringer fant sted i kirker over hele landet, enten samme dag eller senere på våren.

Fra hvert av valgene i 1814 hadde Riksarkivet bevart fullmakter skrevet ut til dem som ble valgt. Alle kirkene som ønsket dette fikk reproduksjoner av valgfullmaktene, innrammet, til opphenging i kirkene. Omkring 180 av de i alt ca. 300 kirkene hvor det ble holdt valg står den dag i dag. Disse mottok også skilt som bekrefter at de var blant valgkirkene i 1814.

EIDSVOLLSMENNENE

Hvem var så de som ble valgt til Eidsvoll? Hvert amt valgte tre representanter, hvorav en måtte være bonde. Større militære avdelinger valgte også sine representanter, normalt en offiser og en soldat eller un-

deroffiser. Byene valgte sine utsendinger etter størrelse. Det var med andre ord en ganske broket forsamling som møttes på Eidsvoll. En av Riksantikvarens hovedsatsninger til grunnlovsjubileet var boken *De kom fra alle kanter – eidsvollsmennene*

▲ Mange hundre var møtt frem til et spennende arrangement på Langnes skanse i august. Arkeologer fortalte om funn fra skansen og viste publikum rundt, mens Askim bygdekvinne lag serverte nystekte lapper fra feltkjøkken. Publikum fikk også oppleve kavalerister og soldater i tidsriktige uniformer. Foto: Karen Thommesen, Riksantikvaren

▲ Byantikvaren i Oslo arrangerte sammen med gode hjelpere «Lyktevandring gjennom revolusjonens Christiania – grunnlovs mennenes by». Her fra bakgården i Christianias gamle rådhus, hvor ivrige vandrere står klare til avgang. Foto: Tove Solbakken/Byantikvaren

▼ Grev Herman Wedel Jarlsberg var en av våre viktigste eidsvollsmenn. I dag er Jarlsberg hovedgård i Vestfold det største bevarte eidsvollsmannshjemmet i Norge. Det var en flott forestilling og folkefest her i mai i år. Foto: Karen Thommesen, Riksantikvaren

◀ Væøy er et viktig historisk sentrum i Møre og Romsdal. På Væøy finnes en av våre flotteste middelalderkirker i tillegg til den staselige prestegården der eidsvollsmannen Jens Stub bodde. Foto: Karen Thommesen, Riksantikvaren

og deres hus. Boken presenterer hjemmene til eidsvollsmennene, og gir samtidig et spennende tidsbilde av 1814.

50 av de 112 av eidsvollsmennenes hjem eksisterer fremdeles, og flere av dem ble feiret i 2014 gjennom lokale arrangementer. Enkelte av dem fikk også støtte av Riksantikvaren frem mot grunnlovsjubileet til istandsetting eller konservering.

EIDSVOLLSBYGNINGEN

En av norgeshistoriens aller viktigste bygninger ble fredet 1. september i år: Den nyrestaurerte Eidsvollsbygningen med park og paviljonger. Anlegget

hadde ikke bare betydning som åsted for Riksforsamlingens grunnlovsarbeid og kongevalget, men er også et av våre best bevarte overklassehjem fra begynnelsen av 1800-tallet. Stedet var også kjernen i en av den tidens viktigste industrielle næringer, jernverksdriften.

VÅRE FORSVARVERK

Forsvaret og forsvarsverkene våre er tett knyttet til samfunnsutviklingen og statsmakten i Norge. Flere av våre forsvarsverk fikk også velfortjent oppmerksomhet gjennom grunnlovsjubileet. Den 9. april 2014 fredet vi Oscarsborg festning

utenfor Drøbak. I løpet av året har vi også fredet Terningen skanse ved Elverum, Kristiansten festning i Trondheim og Fredriksten festning i Halden, som spilte en avgjørende rolle under sommerkrigen i 1814.

Det var noen dramatiske uker i august 1814 som utgjorde sommerkrigen. Slaget ved Langnes skanse i Askim mellom norske og svenske styrker var det siste slaget der skandinaviske land sto mot hverandre. Takket være arkeologer og Norges Metallsøkerforening fikk vi i 2014 en rekke spennende funn som forteller om slaget på skansen.

▲ Norges tre første valgte representanter til Stortinget kom fra Troms og Finnmark i 1814. Fjøsset etter Henrik Larsen på Skjæret i Balsfjord er den eneste bygningen som står igjen etter dem. Søndag 21. september ble fjøsbygningen fredet. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

▲ Bogstads eier Peder Anker, her i etterkommer Erik Ankers skikkelse, spilte en betydelig rolle i arbeidet med Grunnloven og unionen med Sverige. Han var også Norges første statsminister. 28. november ble storgårdsanlegget og kulturlandskapet rundt Bogstad fredet. Foto: Turid Årshheim, Riksantikvaren

▼ Fredningen av Fredriksten festning i Halden ble markert med et storslått arrangement for publikum 16. august. Hans Majestet Kongens Garde spilte under markeringen.

Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

► Peder Johnsens beskjedne lille hus i Kristiansand viser at det ikke bare var embetsmenn og overklassen som var representert på Eidsvoll.

Peder Johnsens hus ble fredet under en markering 1. august, med gatefest og bløtkake til alle. Foto: Karen Thommesen, Riksantikvaren

Det er også med festningene at vi avslutter grunnlovsjubileet, nærmere bestemt på Akershus festning. Akershus festning har vært viktig for Norge i 700 år. Middelalderborgen på Akershus er allerede automatisk fredet på grunn av sin alder, men 17. desember ble også resten av festningsanlegget fredet.

ANDRE VERDENSKRIG

I Sør-Varanger ble både grunnlovsjubileet og frigjøringsjubileet markert i 2014, og to helt spesielle kulturminner ble fredet. I Finnmark kom frigjøringen etter andre verdenskrig så tidlig som høsten 1944.

Den såkalte 1944-tunellen var en del av gruveanlegget i området Bjørnevatn utenfor Kirkenes. Her gjemte om lag 3500 av dem som motsatte seg tvangsevakuering seg. Rørbua lå like ved utgangen til tunnelen, og var opprinnelig bygd som badehus for gruvearbeiderne i AS Sydvaranger. Den 25. oktober 1944 ble Rørbua den første norske frie administrasjonsbygning, etter at sovjetiske styrker hadde frigjort området. På denne dagen ble også det norske flagget heist her for første gang siden okkupasjonen i 1940. Både 1944-tunellen og Rørbua ble fredet under jubileumsmarkeringen i 2014. Rørbua er

også en av bygningene som ble satt i stand frem mot grunnlovsjubileet, og er en svært viktig bygning i norsk historie.

Grunnlovsjubileet har lært oss mer om de avgjørende hendelsene i 1814. I 2015 er det 70-årsjubileum for frigjøringen av Norge etter andre verdenskrig. Vi håper at det vil bli en god anledning til å bli bedre kjent med enda en avgjørende periode i norsk historie.

Andre verdenskrigs kulturminner

I 2015 er det 75 år siden andre verdenskrig startet i Norge, og 70 år siden frigjøringen 8. mai 1945. Krigens kulturminner skal være en hovedsatsing for Riksantikvaren i 2015.

AV JØRN HOLME OG HANNA GEIRAN, RIKSANTIKVAREN

Andre verdenskrig formidles bredt gjennom undervisning, bøker og populærkultur. Beretninger fra enkeltpersoner og brede historiske fremstillinger har bidratt til å forme det kollektive minnet om krigsårene. Kulturminnene fra perioden har spilt en mer underordnet rolle.

Riksantikvaren har som mål for neste år at flere kommuner registrerer sine kulturminner fra andre verdenskrig, og gjerne tar disse med i kommunens kulturminneplaner. Ved slike registreringer får vi også bevart fortellinger fra krigen som er knyttet til de konkrete objektene. Vi håper at dette, på lengre sikt, vil føre til at kommunene tar hensyn til disse kulturminnene når nye kommuneplaner og reguleringsplaner utarbeides.

HVA ER ET KRIGSMINNE?

Hva som skal forstås som et kulturminne fra andre verdenskrig, er ikke alltid like opplagt. Okkupasjonsmaktens militære anlegg, samferdselsanlegg, fangeleirer, administrasjonssteder og lignende er synlige objekter. Steder for sabotasje, krigshandlinger og andre hendelser trenger ofte en forklaring for å bli forstått som et krigsminne. I 2015 ønsker Riksantikvaren

I juni 2014 ble Vidkun Quislings bunker i Villa Grandes kjeller åpnet for publikum. Bunkeren er, i likhet med resten av villaen, et fredet og viktig kulturminne fra andre verdenskrig. I 1942 flyttet Vidkun Quisling, leder for det norske nazipartiet Nasjonal Samling, og hans hustru Maria inn i villaen. Bunkeren ble påbegynt i 1942 og trolig ferdigstilt i 1943. Foto: Senter for studier av Holocaust og livssynsminoriteter (HL-senteret)

å legge vekt på kulturminner med tilknytning til de delene av okkupasjonshistorien som har vært underkommunisert eller er lite dokumentert ved fysiske spor.

SMERTEFULL ARV

De vanskelige og smertefulle historiene er også en del av kulturarven. Det er nødvendig med en åpen holdning til å håndtere det som er vanskelig, samtidig som vi må ta hensyn til ofre, etterlatte og lokalsamfunn. Måten vi behandler krigens kulturminner på, kan også vise oss hvordan holdningen til disse kulturminnene forandres over tid. De smertefulle fortellingene kan brukes både til å minnes, bearbeide og forsones seg med fortiden. Krigen angår ikke bare dem som opplevde den, nye generasjoner har arvet og må forholde seg til de historiske

fortellingene fra denne viktige perioden i vår historie.

NYE FORTELLINGER

Okkupasjonshistorien omhandler noen av de mørkeste kapitlene i det 20. århundres historie. Mange mennesker mistet livet og gjennomlevde store lidelser under og etter krigen. Flere av de tragiske og traumatiske erfaringene og hendelsene har i stor grad falt utenfor grunnfortellingen om motstandskampen, slik den ble etablert i de første etterkrigsårene. En løpende debatt stiller spørsmål og utfyller de kjente fortellingene som har blitt formidlet siden 1945. Denne debatten vil helt sikkert fortsette med fornyet styrke i 2015. Riksantikvaren håper at de fysiske kulturminnene vil gjøre 2015 til et år hvor mange vil fatte ny interesse for historiene om og fra andre verdenskrig.

I oktober 2014 fredet Riksantikvaren 1944-tunellen og Rørbua i Bjørnevatn i Sør-Varanger. Begge representerer en svært viktig, men for mange ukjent, del av historien om andre verdenskrig. Mange unndro seg ordren om tvangsevakuering fra Finnmark og Nord-Troms høsten 1944. Om lag 3500 personer gjemte seg i gruvetunellen til Sydvaranger gruver, godt bortgjemt fra okkupasjonsstyrkene. Rørbua ligger like ved utgangen til gruvetunellen, og ble Norges første frie administrasjonsbygning i oktober 1944. Foto: Siri Wolland, Riksantikvaren

Fredningen av Peder Johnsens hus i Kristiansand ble feiret med bløtkake til alle. Tine Sundtoft og Peder Johnsens tiptiptippoldebarn, Morten Grønningsæter (14), fikk æren av å skjære de første stykkene av kaka. Foto: Erik Aasheim, Klima- og miljødepartementet

2014 – året for store jubileer

Noe av det mest interessante jeg har vært med på i mitt første år som klima- og miljøminister, er de mange markeringene på kulturminneområdet.

Det startet med at Oscarsborg festning i Drøbaksundet ble fredet 9. april. Fra denne festningen ble den tyske krysseren Blücher senket natt til 9. april 1940. Den var på vei inn Oslofjorden som en del av den tyske invasjonen av Norge. Men historien om festningen går lengre tilbake i tid. De første festningsanleggene daterer seg helt til midten av 1600-tallet. Grunnen til at Oscarsborg ble fredet i forbindelse med tohundreårsjubileet for grunnloven, er at den var en del av forsvarsverkene rundt hovedstaden. Forsvarsverk som ble viktige for Norge etter hendelsene på Eidsvoll våren 1814.

Etter 9. april har det gått slag i slag med fredninger over det ganske land. Spesielt glad er jeg for at jeg i begynnelsen av august fikk være med da et lite trehus i Skippergata i Kristiansand ble fredet. I det hvitmalte huset bodde i sin tid Peder Johnsen, med kona Catharine og deres ni barn. Elleve mennesker på to små rom og kjøkken. Det må ha vært trangt. Det hvitmalte sørlandshuset var en stor kontrast til den storslåtte bygningen jeg var med på å frede en måned seinere, Eidsvollsbygningen. Men én ting har disse to husene felles, årstallet 1814. Peder Johnsen var eidsvollsmann. Han var utsending fra Agder til riksforsamlinga som lagde vår første grunnlov.

Grunnlovsjubileet har gitt oss en helt unik mulighet til å bli bedre kjent med norsk historie. Jeg er godt fornøyd med at jeg har fått være minister med ansvaret for kulturminnevernet i

dette jubileumsåret. Det har vært en glede å kunne følge det på nært hold. Da den praktfulle Bogstad gård med hageanlegget og parken ble fredet, fikk jeg også være med.

I desember ble ringen på en måte sluttet. Da fredet vi Akershus festning.

Men selv om 2014 har stått i Grunnlovens tegn, har det selvsagt skjedd andre, gledelige ting også. Spesielt vil jeg trekke fram at regjeringa har økt midlene til brannsikring av tette trehusmiljø. Her i landet har vi i dag 28 stavkirker og rundt 180 tette trehusmiljø. Disse er særlig utsatt for branner. Brann er den største trusselen mot vår tusen år gamle byggeskikk i tre. Den gamle trearkitekturen er verdt å ta vare på. Stavkirkene er unike bidrag til verdens bygningshistorie. De er i en klasse for seg. Vi kan ikke risikere å miste denne flotte kulturarven.

Brannen i Lærdal i januar viste oss hvor galt det kan gå. Derfor har regjeringa nå prioritert å øke bevilgningene på dette området. God brannvernberedskap er viktig for å hindre at vi mister nasjonale verdier.

Takk til alle dere for innsatsen dere gjør for å ta vare på kulturminnene våre. Jeg tror dere vil stå på også i framtida.

Tine Sundtoft
Klima- og miljøminister

Kvalrossbukta på Jan Mayen.
Foto: Susan Barr, Riksantikvaren

Badstuen fra 1943 før restaurering.
Foto: Susan Barr, Riksantikvaren

Den restaurerte badstuen i 2014.
Foto: Susan Barr, Riksantikvaren

Restaurerer Jan Mayens kulturminner

Jan Mayen er Norges utpost i vest, en isolert øy i Norskehavet mellom fastlands-Norge, Island, Grønland og Svalbard. Uvante hindre sto i veien da kulturminnene på øya skulle restaureres.

AV SUSAN BARR, RIKSANTIKVAREN

Jan Mayen har formelt vært en del av Norge siden 27. februar 1930, men ble annektert av Det norske meteorologiske institutt, delvis i 1922 og fullt og helt i 1926. Grunnen til det var at øya er godt plassert som observasjonsplattform for rapportering av vesentlige meteorologiske data for utarbeidelsen av værvarslinger i Norge. Siden 1959 har øya i tillegg vært viktig som et punkt i navigasjonssystemer, til nytte for både sjø- og luftfart samt på land. Atten personer bemanner stasjonen på Jan Mayen på seks måneders kontrakter.

JAN MAYENS KULTURMINNER

I 2010 ble Jan Mayen erklært naturreservat og *Forskrift om fredning av Jan Mayen naturreservat* inkluderer en ny og oppdatert kulturminnedel. Riksantikvaren har direkte ansvar som kulturminnemyndighet på øya, med stasjonssjefen som tilstedeværende ansvarlig der. Kulturminnene omfatter mye av det samme som finnes på Svalbard: Hvalfangstrestreker fra 1600-tallet, rester av vitenskapelige og de første meteorologiske stasjonene, fangststasjoner fra tidlig 1900-talls revefangst og rester av bygninger og strukturer fra annen verdenskrig.

RESTAURERINGSPROGRAM

Riksantikvaren har fått gjennomført et omfattende restaureringsprogram på Jan Mayen. Flesteparten av de fredede bygningene på øya er nå blitt restaurert. Dette omfatter alle de fem små fangsthyttene, den siste noenlunde hele bygningen fra krigen – en laftet badstue, og taket til hovedbygningen på den fredede meteorologiske stasjonen «Gamle Metten» som var i bruk 1949-62. Samtidig har vi støttet tiltak for å bevare den siste av Moelvenbrakkene som ble fraktet til øya under etableringen av dagens stasjon «Olonkinbyen». Brakken heter «Kreml», da byggeperioden 1958-60 var i den kalde krigens tid og drivtømmeret – som det finnes mye av på øya – flyter med is og strømmer fra elvene i Sibir. Således fleipet en med at Sovjetunionens leder Nikita Khrustsjov var bidragsyter til byggingen av anlegget. Derfor ble brakken der anleggsledelsen holdt til døpt Kreml, med Rødeplassen utenfor. Riksantikvaren har definert brakken som bevaringsverdig og en frivillig forening av tidligere ansatte på Jan Mayen og andre interesserte, Ishavsforeningen Jan Mayen, gjør det de kan for å restaurere og vedlikeholde bygget.

TRANSPORTUTFORDRINGER

Det største hinderet som må forseres i aktivt kulturminnearbeid på øya, er transporten frem og tilbake. Det finnes ingen regulær passasjerfly- eller båttransport dit og ingen havn eller ordentlig flyplass. I 1960 omgikk en byråkratiet ved å utvide en anleggsvei slik at den kunne brukes som flystripe for enkelte fly. Flystripen er kjørt opp med bulldosere og dekket med lavasand for å gjøre det egnet for feltlandinger med Forsvarets Hercules-fly. Disse ankommer – dersom værforhold tillater det – med forsyninger og personell ca. åtte ganger i året. Flyet har bare ca. 20-30 plasser om bord. Her skal både teknikere som skal se til utplasserte instrumenter, vedlikeholdsarbeidere, forskere og andre få plass, så det er ikke alltid lett å bli prioritert. Selv om det også går et par fraktbåter i året til øya, er muligheten til opphold på øya i restaureringsvinduet om sommeren gjerne enten en uke eller et par måneder. Bekreftelse på transportplass kan også komme sent, og gode konserveringshåndverkere kan være vanskelig å få tak i i siste liten. Til tross for dette har det vært mulig å lokke gode håndverkere til restaureringsjobbene, på til dels dårlige vilkår. Selve anledningen til å være en stund på øya har vært en drivkraft, ofte også for gjentatte oppdrag.

RESTAURERING AV FANGSTHYTTER

Første del av restaureringsprogrammet omfattet de fem fangsthyttene. Det før-

▲ Minnesteinen, avdukkingsseremonien 2014, arrangert som i 1930. Foto fra Erik Verheul.

◀ Minnesteinen flyttes.
Foto: Susan Barr, Riksantikvaren

ste oppdraget var planlagt gjennomført i 2003. Strukturelle problemer med de norske Hercules-flyene gjorde imidlertid transport til øya enda vanskeligere og det var først i 2004 at fangsthytta Olsbu kunne restaureres. Heller ikke i 2005 og 2006 var det mulig å få håndverkere til øya.

De gjenstående fangsthyttene ble bygget som bistasjoner i perioden 1908 til 1949 til bruk som ly eller for noen få netter av gangen under røkting av revefeller. De var derfor små, gjennomsnittlig 2 x 2,5 m, og bygget av materialer som fantes i nærheten, dvs. drivtømmer og planker som hadde flytt i land. Tømmer dekker fremdeles mange av strendene. Enkel lafting supplert med planker var den vanligste byggemåten.

Som på Svalbard er det gjerne råte som er en stor nedbrytingsfaktor når det gjelder de gamle fangsthyttene. Det kan hende at omkring 50 % av materialene i hyttene må byttes ut. Det er imidlertid så å si de samme materialene som brukes til restaureringen, tatt fra stranden som de opprinnelig ble, og mer eller mindre de samme typer redskap og metoder. Tre av hyttene er det ikke mulig å kjøre til, så bratte og kronglete fotturer med tung bør hørte med til disse oppdragene. Legg så til opphold i små telt og Jan Mayens berymte sommertåke og yr, da må en si det er fantastisk å ha dedikerte håndverkere og medhjelpere som orker slike oppdrag!

REKONSTRUKSJON AV ANDERSENHYTTA

Når det gjelder én av fangsthyttene, gjør

de Riksantikvaren i 2008 noe som vi ikke så ofte gjør: vi bestemte oss for å bygge en rekonstruksjon. Andersenhytta er den eldste fangsthytta på øya, bygget i 1908 av tømmerstokker lagt opp mot en mønsås i pyramideform. En forsiktig utgraving av et par sjakter inne i hytta viste at det i årenes løp var drevet inn ca. 60 cm med sand. Det som fremsto som en tykk vull av steiner og sand på hver side, måtte opprinnelig ha vært taktekingen som hadde glidd nedover. Tømmerstokkene var svært morkne og konstruksjonen hadde begynt å lene faretruende fremover. En restaurering ville innebære en helutskifting og nybygging av hele strukturen. I stedet for å ødelegge originalen på denne måten, ble det derfor bestemt at den skulle få stå så lenge den maktet, mens vi skulle forsøke å gjenskape originalen i nærheten. Det ble mye bæring av stokker og stein i den tiden vi hadde til rådighet, og da tiden helt uventet ble kuttet fra tre uker til mindre enn to grunnet endrede transportplaner, kom vi i havn bare takket være bærerhjelp fra andre gjester på øya.

RESTAURERING AV BADSTUEN OG GAMLE METTEN

Sommeren 2014 skulle badstuen fra krigen restaureres og sikres. Badstuen ble laftet av drivtømmer i 1943 og flyttet rett etter krigen til nåværende plassering, hvor den tjente i et par år som ekstra soverom for det meteorologiske personellet. En eller annen gang før 1979 hadde taket forsvunnet. Badstuen var uten dør og

vindu og i tillegg halvfull av koks, antagelig lagret der til bruk i en annen badstue fra 1950-tallet.

To håndverkere la også nytt tak på hovedbygningen på Gamle Metten rett i nærheten. Gamle Metten er det eneste relativt intakte eksemplet på en ishavstasjon, fra den tiden besetningen bare fikk forsyninger og avløsning én gang i året og ellers måtte være helt selvforsynt. Denne meteorologiske stasjonen fra 1949-62 eies fremdeles av Meteorologisk institutt og de deltok med uvurderlig hjelp til bestilling, betaling og frakt av nødvendige materialer. Her gjenstår imidlertid en stor jobb med å restaurere interiøret, som bærer preg av ikke å ha blitt ettersatt siden besetningen flyttet til den nye stasjonen i 1962. Det er svært fuktig innvendig og en del mugg og råte må fjernes.

MINNESTEIN UTSATT FOR EROSIJON

Arktis oppvarmes som kjent raskere og mer enn de fleste andre områdene i verden. Dette gir seg blant annet utslag i mindre sjøis og mer stormfullt vær, noe som gjør at kystene i Arktis blir mer utsatt for høye bølger som både skyller lengre innover land enn tidligere og resulterer i mer erosjon langs utsatte kyster. Erosjon på Jan Mayen har alltid pågått, men de siste årene har erosjonen vært merkbart i nærheten av noen viktige kulturminner. Blant annet er det nå få rester igjen fra hvalfangsttiden.

Mellom 1615 og 1645 var det stor aktivitet av nederlandske hvalfangere

i buktene på nordsiden av Jan Mayen. Anlegg for utkoking av oljen fra spekket ble etablert og brukt sommerstid. I 1632 ble ett av disse anleggene plyndret etter at hvalfangerne hadde avsluttet sesongen og dratt hjem. Det ble så bestemt å sette igjen en overvintringsgruppe på syv mann året etter. De skulle både lage rapport om vær og forhold gjennom vinteren i tillegg til å passe på ett eller flere anlegg. Dessverre døde alle av skjørbuk (C-vitaminmangel), den siste litt over en måned før kameratene deres kom tilbake til en ny sommersesong.

I 1930 ble et nederlandsk marinefartøy sendt til øya med en 500 kg tung minnestein over de syv uheldige overvintrerne. Den ble plassert inntil en fjellknaus over skråningen ved synlige rester av hvalfangstanleggene i Kvalrossbukta. På den tiden ble det målt 80 m fra minnesteinen til sjøen. Sommeren 2014 sto den bare 21 m fra sjøen etter at bølgepåvirkning og erosjon har fjernet det meste av stranden og anleggsrestene. Det var vanskelig å komme seg til minnesteinen og for farlig å tillate grupper – for eksempel fra cruiseskip – å gå langs stranden og opp til minnesteinen. Det var derfor tydelig at steinen burde flyttes til et bedre egnet sted lenger vest i Kvalrossbukta.

JUBILEUM FOR JAN MAY

Sommeren 2014 bød det seg en glimrende anledning til å gjøre noe med minnesteinen. Det var nemlig blitt 400 år siden Jan May var ved Jan Mayen, og nederlenderne ønsket å feire jubileet med en større ekspedisjon, som blant annet skulle fornye minnesteinen. Jan Jacobsz May van Schellinkhout var ikke den første som kom til Jan Mayen, men i 1614 var han kaptein på ett av tre nederlandske skip som var på leting etter gode hvalfangstområder. Kartograf Joris Carolus var med ombord og på kartet han laget i etterkant kalte han et nes for «Jan Meys Hoeck». I 1620

Den opprinnelige Andersenhytta fra 1908 t.v. og rekonstruksjonen Susabu fra 2008 t.h. med håndverkerne Torgeir Haraldstad og Yngvar Wennevold. Foto: Susan Barr, Riksantikvaren

overførte den berømte karttegneren Willem Jansz Blaeu Jan Mays navn til hele øya.

Det nederlandske marinefartøyet KNLM *Zeeland* ankom Jan Mayen i august 2014. En representant for det nederlandske geografiske selskapet som sto bak minnesteinen i 1930, var også med. Et perfekt tidspunkt å få flyttet minnesteinen på! Ideen ble lansert for nederlenderne, og tilslutningen og entusiasmen var umiddelbar. Steinen ble forsiktig flyttet ned til stranden av bare 3-4 mann, godt hjulpet av et system av tau, karabiner og taljer. En gammel gravemaskin bar den videre til sletta og der ble den avduket på nytt under en seremoni som så langt som mulig etterlignet seremonien i 1930. Minnesteinen er nå sikret fra erosjon og står lett tilgjengelig for besøkende.

POLART KULTURMINNEARBEID

Kulturminnearbeid i nokså isolerte polare strøk kan føre til spørsmålet om hvorfor det skal brukes ressurser på kulturminner som få mennesker får se. Egentlig er det et spørsmål vi burde være ferdig med nå,

all den tid mennesker reiser stadig mer og til de fjerneste avkroker. I tillegg kommer det relativt ofte fjernsynsdokumentarer fra disse avkrokene som gir anledning til «virtuelle besøk». Formålet med fredningen av Jan Mayen naturreservat er blant annet å sikre «det historiske perspektivet som kulturminner fra alle hovedepokene i Jan Mayens historie representerer». Kulturminnene representerer flere nasjoners tidligere virksomhet på øya og viser hvordan mennesker finner seg næringsveier og muligheter på selv de ytterste grensene av naturgitte forutsetninger. De små hyttene brukes i tillegg i dag som turmål for besetningen på øya.

Susan Barr var Jan Mayens første kulturvernkonsulent og har fulgt utviklingen av øyas kulturminner siden 1979. Siden 1998 har hun vært Riksantikvarens ansvarlige saksbehandler for Jan Mayen-saker.

LITTERATUR:

Barr, Susan 2003: Jan Mayen. Øyas historie gjennom 1500 år. Kolofon, Oslo 2003.

Barr, Susan 2011: Gamle fangsthytter på Jan Mayen får nytt liv. I: Polarboken 2009-2010:17-58. Norsk Polarklubb, Oslo.

Barr, Susan 2014: Nederlandsk minnestein på Jan Mayen 1930/2014. I: Polarboken 2013-2014. Norsk Polarklubb, Oslo.

Forskrift om fredning av Jan Mayen naturreservat: <http://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2010-11-19-1456>

Fakta

Jan Mayen ligger 550 km nordøst for Island, 500 km øst for Grønland og omtrent 1000 km fra både norskekysten og Svalbard.

Med Jan Mayen «øverst» og Bouvetøya «nederst» eier Norge begge endene av den Midtatlantiske ryggen, den geologiske og undersjøiske delelinjen mellom Amerika og Europa/Afrika.

Til sammen fem nasjoner eier de vulkanske

øyene som står opp over havet langs denne fjellryggen og samlet står de på landenes tentative lister til verdensarvstatus.

Beerenberg er en aktiv vulkan på Jan Mayen som hadde et stort utbrudd i 1970 og det siste, mindre utbruddet i 1985. Den ulmende underjordiske varmen kan oppleves på overflaten på de siste restene av vulkankjeglen Eggøya, midt på Jan Mayen-øya.

Østbanestasjonen i Oslo, Georg Andreas Bull (1829-1917), Riksantikvarens samling

Kulturminner på papir

Nå er tegninger og akvareller fra Riksantikvarens og Fortidsminneforeningens rikholdige arkiv tatt opp i den norske delen av UNESCOs Memory of the World-register.

AV HILDE SOMMER, RIKSANTIKVAREN

I 1992 lanserte UNESCO programmet Memory of the World for å beskytte og fremme verdens dokumentarv. Programmet får stadig større oppmerksomhet og kan bli like viktig for dokumentarven som World Heritage er for kultur- og naturminner. «Norges dokumentarv» er den norske delen av programmet og er et register over viktige dokumenter i norsk historie.

TEGNINGER OG AKVARELLER

I desember ble Riksantikvarens og Fortidsminneforeningens samling av originale arkitekttegninger, oppmålingstegninger, tegninger fra bygningsarkeologiske undersøkelser og akvareller tatt opp som del av Norges dokumentarv. Tidsmessig strekker samlingen seg fra ca. 1820 til

2007. Norsk bygningskultur finnes ikke dokumentert i denne bredden noe annet sted.

Mange av tegningene og akvarellene har i seg selv stor kunstnerisk verdi i tillegg til å fungere som dokumentasjon. Nasjonalmuseet skriver: «Derfor er flere av 1800-tallets oppmålingstegninger forunderlig vakre i sin omstendighet, møysommelig bearbeidet og ladet med en insistering på motivets vegne.»

NASJONAL BETYDNING

Riksantikvaren ble opprettet i 1912 og overtok da oppgavene Fortidsminneforeningen hadde hatt som statens rådgiver i antikvariske spørsmål. Samlingen inneholder dokumenter fra begge institusjonenes virke. Tegningene har stor kildeverdi og er et viktig verktøy i bevaringen av gamle bygninger eller som dokumen-

tasjon på forsvunnet bygningskultur. Utgravningstegningene dokumenterer de arkeologiske kulturminnene ved utgravningstidspunktet. Disse har stor dokumentasjonsverdi fordi utgraving i seg selv er en prosess som kan ødelegge spor og avtrykk i jorden. I flere tilfeller er derfor tegningene det eneste sporet vi har igjen av kulturminnet.

FÅR JEG SE TEGNINGENE?

I perioden 2011–2015 er tegningene under avlevering til Riksarkivet, hvor de digitaliseres og gjennomgås med tanke på lisensiering. De fysiske originalene vil derfor ikke være tilgjengelige før dette arbeidet er avsluttet. Etter dette vil originaltegningene være tilgjengelige hos Riksarkivet i henhold til Riksarkivets regler. De digitale kopiene vil bli publisert gjennom den nye Kulturminneportalen som Riksantikvaren lanserer i 2015.

Interiør Hopperstad stavkirke.

Peter Andreas Blix

Interiør Hopperstad stavkirke i Sogn og Fjordane, Peter Andreas Blix (1831–1901), Fortidsminneforeningens samling deponert hos Riksantikvaren

Moss sentrum. Foto: Guri Dahl.

Byantikvarene kommer

Ti byer med historisk verdifulle bygningsmiljøer får nå byantikvar. Byantikvarene skal ivareta og gi råd om kommunens kulturminner.

AV TURID ÅRSHEIM, RIKSANTIKVAREN

Seks byer i Norge har byantikvar fra før: Oslo, Bergen, Trondheim, Sandnes, Stavanger og Kristiansand. Nå får de følge av ti nye kommuner, som får tilskudd fra Riksantikvaren til å ansette en byantikvar.

En rapport fra Norsk institutt for by- og regionforskning har vist at byantikvarer har en viktig rolle i kommunene.

Disse byene får ny byantikvar:

Odda
Lærdal
Eigersund
Flekkefjord
Fredrikstad
Frogn
Kragerø/Risør (fellesøknad)
Levanger
Moss
Steinkjer

Byantikvarene er en viktig stemme, uavhengig av plassering i kommunens organisasjonsmodell. De vil blant annet kunne komme tidlig inn i plan- og byggesaker for å ivareta byenes kulturminneinteresser.

Riksantikvarens tilskudd til byantikvarstillinger er på inntil kr 400.000 årlig. Tilskuddene gis i to år. I tillegg til økonomisk tilskudd vil Riksantikvaren gi faglig støtte og invitere til et nettverk for byantikvarene.

FØRSTE BYANTIKVAR I MOSS

Berit Kolden begynte som byantikvar i Moss i september. Hun kommer fra stillingen som kulturrådgiver i Moss kommune, og har tidligere vært kinosjef, kultursjef og kommunalsjef.

Hvorfor trenger Moss en byantikvar?

Moss kommune er i stor endring og er en vekstkommune. Blant annet skal hele fabrikkområdet etter Peterson og Søn

utvikles til en ny bydel med nye funksjoner. Her vil kulturminnene være en viktig premisse for videre utbygging. I tillegg har byen mange andre bolig- og sentrumsmiljøer som vi må sette fokus på i bevaringsøyemed. Det er viktig at noen taler kulturminnernes sak i slike endringsprosesser.

Hva vil være det viktigste for en byantikvar i Moss?

Det er mange oppgaver, men jeg tror det vil være viktig med god dialog med eiere av bevaringsverdige bygninger og anlegg. Mye kan oppnås ved dialog og kunnskapsformidling. Dersom eierne av kulturminnene er interessert i å ta vare på eiendommene sine, er mange av kulturminnene sikret.

Hvilke kulturminner har Moss som det er spesielt viktig å ta vare på?

Moss har tre områder i Riksantikvarens NB!-register: Verket med Konven-

tionsgaarden, Møllebyen og Storgatas 1700-tallsbebyggelse. Dette er viktige sentrumsområder, og i tillegg finnes flere gode eksempler på funksjonsbebyggelse både i Moss sentrum og hele boligområder. Alle disse områdene er en del av Moss sin identitet og viktige å bevare for at byen skal beholde sitt særpreg.

Hvordan har det vært så langt å være byantikvar?

Jeg har blitt godt mottatt til nå. Foreløpig har det stort sett vært i ulike plansammenhenger, vi skal om kort tid legge frem nytt forslag til sentrumsplan for Moss. Men jeg har også vært i kontakt med eiere av bevaringsverdige bygninger. Flere har gitt uttrykk for at de har savnet denne kompetansen i kommunen. De ansatte hos Fylkeskonservatoren i Østfold er også en viktig og støttende samarbeidspartner.

Hvordan kan en byantikvar påvirke byutviklingen?

Ved å komme tidlig inn i alle plan- og byggeprosesser som vil ha innvirkning på kulturminnene, kan man legge premisser for bevaring. Vi må bevare spor av historien som kan leses i det fremtidige bybildet.

Byantikvar Berit Kolden i gågata i Moss, med Kirkeparken videregående skole i bakgrunnen. Den gamle middelskolen er fra 1882 og det nye bygget fra 2009. Foto: Vibeke Arnesen.

Ny videreutdanning i håndverksfag

Høsten 2014 startet 21 håndverkere på det nye studiet med spesialisering i bygningsvern, vedlikehold og rehabilitering.

Foto: Geir Tønset

Håndverkere som behersker håndverks-tradisjonene blir stadig mer etterspurt. Den nye videreutdanningen er beregnet for tømmer-, murer- og snekker- og bygg-innredningsfaget.

Det stilles antikvariske krav til vedlikehold og rehabilitering av fredete og verneverdige bygninger. Både Byggenæringens Landsforening og Riksantikvaren er opptatt av at det utarbeides strengere kompetansekrav til håndverkere som arbeider med istandsetting av verneverdige bygninger.

Dette er det første formaliserte utdanningstilbudet som påbygging til svennebrev. Studiet gjennomføres i regi av Fagskolen Innlandet, og er finansiert av Riksantikvaren i oppstartfasen. Undervisningen foregår på Røros og fokuserer på praktisk bygningsvern.

Eit kraftsenter for bygningsvern

På Hjerleid i Dovre kommune kan alle frå 8-80 år få opplæring i tradisjonelt handverk. Hjerleid skole og handverkssenter på Dovre får Riksantikvarens kulturminnepris 2014.

AV TURID ÅRSHEIM, RIKSANTIKVAREN

Hjerleid får prisen for den praktisk orienterte undervisninga i tradisjonelle handverk, mellom anna treskjerjing, møbelsnikring, smiing og tømring. Med rektor Helle Hundevadt (Handverksskolen), dagleg leiar Heidi Karsten (Senter for bygdekultur) og Steinar Moldal (Dovre handverkssenter) i spissen, tok ein heil delegasjon frå Dovre imot prisen i Oslo torsdag 20. november.

– Vi er svært glade for å få denne prisen. Det er ei anerkjening som betyr mykje for Hjerleid, seier Helle Hundevadt, rektor for Handverksskolen.

MANGFALDIG VERKSEMD

Hjerleid vart oppretta allereie i 1886, då ekteparet Haldor og Randine Hjerleid ga ein større pengesum for å opprette ein «Håndgjerningsskole for gutter», slik at ungdommen i bygda skulle kunne få seg ei praktisk utdanning.

I dag omfattar Hjerleid skole og handverkssenter Handverksskolen, Senter for bygdekultur, Dovre handverkssenter og Bygningshistorisk park. Gudbrandsdalsmusea har òg ein bygningsvernråd-gjevar på Hjerleid. «Eit kraftsenter for bygningsvern», ifølgje grunngevinga frå juryen for kulturminneprisen.

Riksantikvarens kulturminnepris

Blir tildelt personer, organisasjonar eller miljø som har gjort ein særleg innsats for:

- bevaring og/eller restaurering av kulturminne
- formidling av kulturminne, nasjonalt eller regionalt
- bruk/gjenbruk og vedlikehald av kulturminne

Vinnaren får eit kunstverk, diplom og 25.000 kroner.

Ein glad gjeng frå Hjerleid tok imot prisen på Gamle Logen i Oslo. Frå venstre: Kjærsti Gangsø (styreleiar for Handverksskolen), Kirsti Kolle Grøndahl (styreleiar i stiftelsen Norsk kulturarv), riksantikvar Jørn Holme, Helle Hundevadt (rektor for Handverksskolen), Heidi Karsten (dagleg leiar for Senter for bygdekultur), Steinar Tronhus (styreleiar for Senter for bygdekultur) og Steinar Moldal (dagleg leiar i Dovre Handverkssenter og Bygningshistorisk park). Foto Turid Årsheim, Riksantikvaren

– Det unike med Hjerleid er det breitt samansette tilbodet vi har, seier Heidi Karsten.

Ho er dagleg leiar for Senter for bygdekultur, eit kompetansesenter innanfor tre og handverk. Senteret arrangerer handverkskurs for barn, ungdom og vaksne. Dei har også verkstad med sju lærlingar i treskjerjing, møbelsnikring og smiing.

– Vi har fått til ein god opplæringsmodell på Hjerleid, men er nå spesielt bekymra for treskjerarfaget der rekrutteringa lenge har vore på eit minimumsnivå, seier Heidi Karsten. – Dei siste læreplassane i faget er hjå oss, men vi veit ikkje kor lenge vi kan fortsetje opplæringa i dette tradisjonsrike faget.

FLEIRE OPPLÆRINGSPLASSAR

Blant dei tilsette på Senter for bygdekultur er tre såkalla «næmingar». Dei får ein vidareutdanning etter sveinebrevet i handverket.

– Næmingane er tilsette i tre år og arbeider på byggeoppdrag saman med ein lokal tradisjonsberar, og når dei har fått opplæring så skal dei kunne vidareføre tradisjonen til andre, seier Karsten.

– Det er eit stort behov for meir tid til å øve inn handverksteknikkar. Diverre er det ikkje lett å få lærlingplass. Vår oppmøding til Riksantikvaren, fylkeskommunar og andre aktørar som har store istandsettingsprosjekt er: Bruk lærlingar! Tenk opplæring i alle prosjekt. Sett kvalitetskrav, og ver med på å sikre kunnskapen

framover, seier Helle Hundevadt.

Hundevadt er bekymra for skulen, fordi dei ikkje kan gje vaksne elevar eit fulltidstilbod, etter nye forskrifter frå skulemyndighetane. Denne forskrifta må endrast, elles har ikkje skulen ein økonomi for ein utvikling og ein framtid, meiner ho. Hundevadt seier at det er heilt avgjerande for desse små handverksfaga at dei vert handsama særskilt, slik at også vaksne elevar kan søkje og fullføre ein handverksfagleg utdanning.

BESØKSSENTER FOR ALLE

På Hjerleid er alle velkomne på besøk. Eit besøksenter vart opna i 2009, i den ombygde snikkarverkstaden. Det har fått namnet Gulbygget, og her er det høve til å sjå dyktige handverkarar i arbeid. Born kan òg få prøve seg i handverket.

– Så lenge ein er stødig på handa, er det i grunnen inga aldersgrense. Ungar er utsvoltne på handverk i dag. Når dei får lage noko sjølve frå start til slutt, ser vi at det tenn gnistar i dei, seier Heidi Karsten og legg til at dette er eit viktig arbeid for å sikre rekruttering til handverksfag.

I Gulbygget skal også det synlege beviset på kulturminneprisen, kunstverket «Mel-lom husene» av Hanne Sletten, henge.

– Vi vil bruke prispengane til noko som kan kome alle til gode, noko som kan gje inspirasjon. Kanskje ein studietur. Dette er ein pris til alle på Hjerleid, seier Helle Hundevadt og Heidi Karsten.

Hjerleid skole og handverkssenter

- ligg på Hjerleid i Dovre kommune
- omfattar Handverksskolen, Senter for bygdekultur, Dovre handverkssenter, Bygningshistorisk park og fleire små sjølvstendige bedrifter
- eigd av Stiftelsen Norsk Kulturarv og Studieforbundet kultur og tradisjon

Foto: Steinar Moldal, Hans-Jacob Dahl og Handverksskolen.

Den ortodokse kirken i Narol var i bruk av den ukrainske befolkningen i området frem til 2. verdenskrig. Etter krigen ble den blant annet brukt som gjødsellager. Kirken er nå restaurert og tatt i bruk som kultursenter. Graffiti og tydelige spor av forfall er bevisst beholdt som et symbol på Polens historie på 1900-tallet. Foto: Ellen Mauritzen, Riksantikvaren

Til Polen for å lære om kulturminner

Polske kommuner satser på kulturminner for å skape vekst og arbeidsplasser. Dette inspirerer flere norske ordførere til større bevissthet om egne kulturminner.

AV ELLEN MAURITZEN, RIKSANTIKVAREN

I et EØS-finansiert samarbeid ser norske og polske kommuner på hvordan kulturminner kan være en ressurs i lokal og regional utvikling. Ordførere, kultursjefer og planleggere fra fem norske kommuner har vært i Polen for å utveksle erfaringer om lokal kulturminneforvaltning med polske kommuner.

BEVISSTGJØRING

– Det har vært veldig interessant å bli kjent med lokalsamfunn i et annet land, og se at de jobber med mange av de samme problemstillingene som oss; hvordan bevare historien i en raskt omskiftelig tid? Ved å se hvordan andre tar vare på sin historie, blir vi mer bevisst på hva vi selv må ta vare på, sier ordfører i Eid kommune, Alfred Bjørlo.

– Prosjektet har gitt en mye sterkere

bevisstgjøring om kulturminnenes rolle i forhold til all planlegging i kommunen, legger Morten Andreas Hagen, ordfører i Vågsøy til.

Heritage Of My Environment: Cultural Heritage Values in Local Communities (HOME) er et EØS-finansiert samarbeid mellom Riksantikvaren og polske National Heritage Board. Målet med prosjektet er å styrke lokal kulturminneforvaltning ved å forbedre rådgivningsmaterieell for kommunenes arbeid med kulturminneplaner. Fra Norge deltar kommunene Eid, Vågsøy, Fjell, Sund og Øygarden, og representanter fra Hordaland og Sogn og Fjordane fylkeskommune.

Ordførerne Alfred Bjørlo fra Eid og Morten Andreas Hagen fra Vågsøy deltar på workshop om mattradisjoner som immateriell kulturarv, i regi av bygdekvinnelaget i Jedrzejówka.

Foto: Ellen Mauritzen, Riksantikvaren

FLERKULTURELL ARV

I slutten av oktober besøkte Riksantikvaren og de fem norske kommunene Podkarpackie-regionen i Polen. Området ligger like ved grensen til Ukraina og kulturminnene i området vitner om skiftende grenselinjer, kulturelt og religiøst mangfold, og sovjetisk okkupasjon. Før andre verdenskrig besto befolkningen av polakker, ukrainere og jøder. Under kommunismen var forfallet enormt, og behovet for istandsetting er stort. Forlatte gresk-ortodokse kirker vitner fortsatt om den ukrainske kulturen. Flere av disse er tatt i bruk av katolske menigheter, eller omgjort til kultursentre. Av den jødiske

arven er det nesten ingen spor igjen, men konsentrasjonsleiren Belzec, hvor 500 000 jøder ble drept i løpet av 10 måneder i 1942, er et sterkt vitnesbyrd om jødernes skjebne i området.

– Vi bor i en spesiell del av Polen, med polsk, jødisk og ukrainsk arv. Denne flerkulturelle arven må vi ta vare på, slik at befolkningen ikke glemmer sin historie, sier Piotr Wojtyszyn, vise-ordfører i kommunen Horyniec-Zdroj.

KULTURMINNER OG TURISME

Den norske delegasjonen var imponert over den sterke satsingen på kulturminner i de polske kommunene.

– Også i fattige kommuner velger de å ta vare på, og utvikle, sine kulturminner, sier Gunhild Berge Stang, prosjektleder for lokale kulturminneplaner i Sogn og Fjordane fylkeskommune. Vise-ordfører Piotr Wojtyszyn understreker viktigheten av kulturminner er for regional utvikling.

– Vi har ingen sterk industri som bidrar til vekst og arbeidsplasser. For å styrke økonomien må vi derfor satse på turisme, og kulturminner er avgjørende for å tiltrekke turister, sier Wojtyszyn.

Stanislaw Vós, ordfører i Narol kommune, bekrefter at kulturminnesatsinger gir positive utslag i besøkstallene til kommunen. Han legger til at et godt kulturtilbud også er viktig for sosial integrering i en fattig region: jo mer kultur, desto mindre sosiale problemer.

Eid og Vågsøy vurderer nå å videreføre samarbeidet gjennom en vennsksbyavtale med Horyniec-Zdroj og Narol. Felles utfordringer, kulturminner og stort utbytte av gjensidig utveksling har gitt et godt utgangspunkt for videre samarbeid om kultur og kulturarv.

Norsk dag i Leipzig

Denkmal Leipzig er en av Europas viktigste messer innen konservering, restaurering og bygningsrenovering. I år var Norge partnerland.

Dermed var Norge en viktig bidragsyter under messen, som fant sted i Leipzig i Tyskland 6.-8. november 2014. Riksantikvaren arrangerte det norske fagprogrammet, «Norway Day», og samarbeidet med Innovasjon Norge om den norske deltakelsen på messen.

Norges ambassadør til Tyskland, Sven E. Svedman, riksantikvar Jørn Holme og Frikar-artistene Hallgrim Hansegård og Torgeir Vassvik var med under åpningsseremonien.

Denkmal Leipzig ble for første gang

arrangert i 1996, og har vært under beskyttelse av Unesco siden 1998. Messen samler over 430 utstillere fra 17 land, og det var ventet om lag 30.000 fagfolk til årets messe. Den norske paviljongen besto av 200 kvadratmeter der norsk kultur og kompetanse ble presentert for det tyske markedet.

Norge ved Riksantikvaren og Norsk håndverksinstitutt ble tildelt gullmedalje for «Cross frontier work in the preservation of the intangible cultural heritage of crafts» under messen.

Representanter fra Stiftelsen Bryggen viser håndverksteknikker på sin stand under Denkmal Leipzig. Foto: ©LMG/T. Schulze

Friluftslivets år 2015

Det er ti år sidan sist vi hadde eit spesielt friluftslivsår i Noreg. Med mottoet «No er det din tur!» legg friluftslivets år 2015 vekt på friluftsliv i nærmiljøet, på fritidsfiske og på oppleving av kulturminne.

AV ÅSE BITUSTØL, RIKSANTIKVAREN

Ei av hovudmarkeringane til Riksantikvaren i 2015 er opninga av prosjektet *Historiske vandreruter*, som er eit samarbeid med Den Norske Turistforening. Gjennom merking av og informasjon om dei gamle ferdselsvegane, er målet at fleire skal ta disse i bruk. Vandrerutene i prosjektet har hatt forskjellig bruk, lengde og alder, og er knytte til alt frå samisk handel til pramtrafikk på Oslofjorden. Som turveg har dei både historiske og friluftslivsmessige kvalitetar. Den nordlegaste ruta er Enarestien frå Karlebotn i Nesseby kommune til Enare i Finland. Den sørlegaste er ei vandring frå låglandet opp i heia nord for Flekkefjord. Her finn vi steinsamlingar som kallast *brudler*. Dette er stein som er boren til fjells og lagt i system.

Friluftslivets år 2015 har òg som mål å auke medvitnet om dei positive effektane friluftsliv har på helsa, og å bidra til å auke kunnskapen om allemannsretten. Norsk friluftsliv (tidlegare FRIFO) er sekretariat

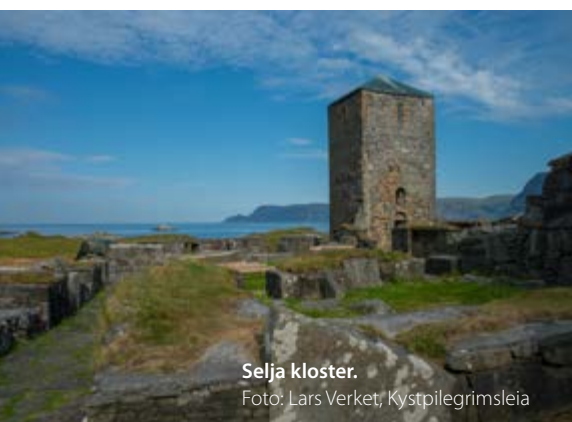
og Miljødirektoratet er prosjektleiar for Friluftslivets år 2015. Meir informasjon om dei historiske vandrerutene finn du på www.friluftslivetsar.no.

Kamperhamrane er ei vandrerute frå Stryn og over til Skjåk. Steinar er lagt på plass for å lette ferdsel for folk og fe. Foto: Åse Bitustøl, Riksantikvaren

M/S Nordstjernen.
Foto: Lars Verket, Kystpilegrimsleia

Selja kloster.
Foto: Lars Verket, Kystpilegrimsleia

Sjøvegen mot Nidaros

Ein storslått seilas frå Stavanger til Nidaros markerte i sommar lanseringa av prosjektet «Kystpilegrimsleia». Turen gjekk med det freda skipet M/S «Nordstjernen», og var mellom anna innom klosteret på Selja.

AV ANETTE RAMSTAD, RIKSANTIKVAREN

Dette var startskotet for eit større arbeid med å etablere ei pilegrimslei langs kysten. Det er lange tradisjonar for å bruke sjøen som ferdselsåre i Noreg opp gjennom historia. Mange føretrekte å segle eller ro. Dette var enklare måte å reise på framfor å slite seg fram til fots over Dovrefjell. Pilegrimar på veg til Nidaros, dagens Trondheim, tok òg gjerne sjøvegen, og kysten er rik på spor etter både religiøst og verdslig liv.

Kystpilegrimsleia er eit samarbeid mellom fleire fylkeskommunar og bispedøm-

me, og er støtta av Riksantikvaren som verdiskapingsprosjekt. Målet er å etablere ei pilegrimslei langs kysten innan 2017, der pilegrimar skal kunne reise enten med offentleg transport, tradisjonsbåtar eller private båtar, gjerne i kombinasjon med enkelte vandreetappar. På reisa skal pilegrimane finne informasjon om kulturminne, overnatting, ankringsplassar med meir.

Kystpilegrimsleia går gjennom fem fylke langs vestlandskysten: Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal og Sør-Trøndelag.

Wiki Loves Monuments

AV HÅKON MAGNE BJERKAN, RIKSANTIKVAREN

Verdas største fotokonkurranse, «Wiki Loves Monuments», vart arrangert i september av Wikimedia Norge i samarbeid med Riksantikvaren. Målet med konkurransen er å få lasta opp fleire bilde av kulturminne på Wikimedia Commons til fri bruk. Over 2000 bilde av norske kulturminne vart lasta opp under konkurransen, og juryen kåra Henny Stokseth til vinnar med eit bilde av Skarnsundbrua i Inderøy, Nord-Trøndelag. Dei ti beste norske bidraga gjekk vidare til den internasjonale finalen, men nådde ikkje opp i konkurransen i år. Du kan lese meir om Wiki Loves Monuments på kulturminnesok.no og sjå alle bilda på nettsida <http://www.wikiloves.no>

Vinnarbildet av Skarnsundbrua i Inderøy, Nord-Trøndelag. Skarnsundbrua er ei skråkabelbru bygd i 1991 og ho vart freda i 2008. Foto: Henny Stokseth, CC-BY-SA

Konservering av arkitekturhistorie

Foto: Anders Amlo, Riksantikvaren

Nå konserveres en bok av Andreas Friedrich Wilhelm von Hanno, kalt von Hanno-boken. Viktig arkitekturhistorie blir dermed bevart for ettertiden.

AV SUSANNA THOMMESSEN, RIKSANTIKVAREN

Tyskfødte Wilhelm von Hanno (1826-1882) var blant Norges ledende arkitekter midt på 1800-tallet. Han ledet en rekke store offentlige og private byggeprosjekter og dannet skole for nye arkitekter i årtier fremover. Han gjorde seg også bemerket som billedhugger, tegner, maler og illustratør.

Wilhelm von Hannos kopibok med tegninger av bygningers eksteriør, interiør, inventar og detaljer er en av meget få i sitt slag fra 1850-årene som er bevart. Den har 90 blad med 166 tegninger av stort og smått. Kopiboken dekker perioden 1853 til 1864, da Wilhelm von Hanno var i kompaniskap med arkitekt Heinrich Schirmer. Sammen drev de det ledende arkitektfirmaet i hovedstaden.

Før dette arbeidet von Hanno med byggingen av Trefoldighetskirken, dom-

kirken i Oslo, der han ved siden av å ha hovedansvaret for arbeidsledelsen, også hugde mange av kirkens kapiteler og ornamentikk. Noen av hans senere oppdrag var for eksempel Grønland kirke, Oslo Militære Samfund og Norges Geografiske Oppmåling.

Boken er unik og et klenodium som kilde til norsk arkitekturhistorie. Konserveringsarbeidet er en langsom og krevende prosess der materialets skjørhet og soppsporer byr på uventede utfordringer. Løsning av permer og videre konservering av bok og tegninger skal ivareta materialet på best mulig måte for ettertiden. Riksantikvarens arkiv ønsker å skanne tegningene i løpet av prosessen og ferdig digitalisert kan materialet bli tilgjengelig for alle.

Foto: Kim Søderstrøm

Mariakirken

Bergens eldste bevarte bygning, Mariakirken, har siden 2010 vært stengt på grunn av restaureringsarbeider. I juni 2015 åpner kirken dørene igjen, til glede både for byens befolkning og sommerens turister.

AV KAREN THOMMESEN, RIKSANTIKVAREN

Artikkelen er basert på intervjuer med og innspill fra ansvarlig arkitekt Jan Lohne, malerikonservator Anne Ytterdal fra Arkeologisk museum ved Universitetet i Stavanger, forsker og malerikonservator Tone Olstad fra Norsk institutt for kulturminneforskning, Øystein Mortensen, prosjektleder i Akasia, fagdirektør Iver Schonhowd og seniorrådgiver Kjell Andresen, Riksantikvaren.

Mariakirken ligger like bak Bryggen i Bergen. Den ble gjennom flere århundrer kalt Tyskekirken, fordi den ble brukt av de tyske kjøpmennene på Bryggen. Kirken er bygget på 1100-tallet, mens vestfronten

med de to tårnene fikk sin nåværende form da den ble satt i stand etter en brann i 1248. Da kirken ble overdratt til Det tyske kontor i 1408, ble den en av de rikest utstyrte kirkene i landet. På 1600-tallet sørget Det Tyske kontor også for delvis ny altertavle, en rekke malerier og annen kirkekunst. Med andre ord har Mariakirken et inventar som gjør den vel verd et besøk, noe man også merker på tilstrømmingen av turister.

Det er Akasia/Bergen kirkelige fellesråd som er ansvarlig for istandsettingen. Kirkekunsten har vært ivaretatt av særdeles kyndige fagfolk fra Arkeologisk museum ved Universitet i Stavanger og Norsk institutt for kulturminneforskning. Ansvarlig arkitekt for arbei-

dene på selve kirkebygget er firmaet Jan Lohne Arkitekter. Og med en så gammel og verdifull bygning har selskapt Riksantikvaren fulgt tett med fra sidelinjen.

Akasias håndverkere i aksjon. Sementskallet måtte vekk, og det måtte prøves og feiles litt før man fant en metode som var både effektiv men også skånsom nok til at kistemuren fra middelalderen ikke tok skade.

Foto: Kjell Andresen, Riksantikvaren

Epitaftet over Heinrich Icke. Motivet forestiller Kristi gravleggelse og er malt i 1625. Bildene viser epitaftet under og etter behandlingen i 2014. Maleriet var i svært dårlig forfatning som følge av tidligere behandlinger og ustabile klimatiske forhold i kirken. Det ble, i samråd med Riksantikvaren, bestemt å fjerne eldre behandlinger og erstatte dem med nye, og forhåpentligvis mer stabile, materialer. Fotoet til venstre viser maleriet etter fjerning av eldre kittinger og retusjer. Foto til høyre viser ferdig resultat etter konservering. Foto: Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger

PÅ INNSIDEN

I løpet av prosessen er også alle innvendige kalkete vegger blitt rensket og restaurert. I kirkerommet har Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) vært rådgivere og de har også tatt seg av all behandling av den resterende kalkdekoren inne i kirken. Dekoren og maleriene som er utført rett på kirkeveggene er fra 1400- og 1500-tallet.

MALERIER TUR-RETUR

Konservatorene fra museet i Stavanger har arbeidet med konservering av til sammen 23 malerier og epitafier. Maleriene er fra tiden mellom 1580 og 1759, de aller fleste er fra første halvdel av 1600-tallet. I 2010 ble kunsten tatt ned og deponert på Bergen museum. Deretter ble maleriene transportert, noen få av gangen, ned til Stavanger museum hvor konserveringsarbeidene ble gjort. Etter utført arbeid har maleriene blitt ført tilbake til Bergen museum. Kunsten blir hengt opp igjen i kirken i februar 2015.

VANSKELIG VEDLIKEHOLD

Bygningstekniske løsninger fra 1100-tallet er naturlig nok annerledes enn dagens løsninger. Men kunnskapen om godt vedlikehold av bygninger fra middelalderen blir stadig bedre. Tidligere vedlikehold av kirken har vært preget av løsninger og materialbruk som vi i dag ikke lenger ville anbefalt. I flere tilfeller har feil vedlikehold ført til ytterligere bygningsskader.

I tillegg snakker vi jo tross alt om Bergen her. Det bergenske klima er spesielt krevende på grunn av slagregn og temperatursvingninger. Etter en dag med slagregn kan det komme nattefrost, som igjen kan føre til skader ved frostsprengning.

SEMENTEN MÅTTE VEKK

I løpet av 1900-tallet ble det lagt sement på flere pussede flater på kirken. Sementholdig puss er tett og lite elastisk. Vann slipper inn gjennom ørsmå sprekker, men fordampes ikke ut gjennom pussflatene, og slik kan man få vannskader helt inn i veggens kjerne. Vann som blir sittende i veggene kan føre til at gammel kalk løses opp og hulrom dannes.

Akasias murere har nå sørget for at all sementholdig puss og mørtel er fjernet fra veggene til Mariakirken. Nå er det god, gammeldags kalk som gjelder. Der det har vært store skader, er veggene blitt forsterket.

Blant annet er de såkalte murankerne blitt rehabilitert og deler av enkelte vegger har fått nye murankere som stabiliserer veggene.

TAK AV TRE

Det er ikke bare veggene i Mariakirken som har blitt satt i stand. Takkonstruksjonen i kirken er av tre og det var omfattende råteskader i både taksperrene, takstolens sviller og bjelker. Dette er nå ordnet opp i. I tillegg er all taktekking fornyet. Dermed skal man kunne oppholde seg i Mariakirken også de neste hundre årene, uten å bekymre seg for å få taket i hodet.

FORURENSING

Forrige gang maleriene i kirken ble restaurert var på 50- og 60-tallet. Da ble maleriene også impregnert med voks. Voksen har medvirket til at de fleste maleriene har stått seg relativt godt, både mot klimendringer inne i kirken og luftforurensing. Men maleriene i Mariakirken får merke at de oppholder seg sentralt i Bergen by. Når byforurensningen, skitt og støv nå er fjernet, fremstår de som lysere og klarere, og det er langt lettere å lese detaljene i bildene i den relativt mørke kirken.

Malerikonservator Anne Ytterdal i arbeid inne i Mariakirken. Foto: Kim Sørderstrøm

KLIMAKASSER

Restaureringsarbeidet på selve kirkebygningen har naturlig nok ført til et ustabil inn klima i kirken. Mens malerier og statuer ble flyttet til sikker oppbevaring utenfor kirken, var både prekestolen og albertavlen for store til å flyttes. Derfor ble både prekestol og alterskap bygget inne i såkalte klimakasser. Konservatorer fra Stavanger museum har også stått for arbeidet med prekestolens baldakin og alterskapet. Selve innholdet i alterskapet er fra før reformasjonen, fra 1490. Men skapet har en nyere, barokk innramming fra 1682. Kassene har vært fjernet den tiden konservatorene har arbeidet med kulturminnene, for så å bli bygget opp igjen.

APOSTLENE

Mariakirken har også femten store trefigurer i rundskulptur. Det dreier seg om tretten apostler, inkludert Mattias og Paulus. I tillegg har Moses og Johannes døperen fått innpass i selskapet. Innskriftene på soklene til statuene forteller at de er gitt i 1634, av ledende menn på Bryggen. Apostelfigurene er fordelt i koret og kortilbygget, mens de to andre er plassert i langhusets midtskip, like øst for orgelet. Disse skulpturene er alle 2 meter og 40 cm høye, inklusive sokkelen de står på. Det er NIKU som har tatt seg av konserveringen av dem.

Statuene har opprinnelig vært flotte og fargerike, men ble en gang mellom 1859

▲ Malerikonservator Anne Ytterdal renser ansiktet til St. Jacobus minor. I alt 16 apostel- og helgenfigurer står i hver sin nisje i alterskapet. Foto: Kim Söderström

◀ Alterskapet i Mariakirken måler 238 x 419 cm i åpen posisjon. Malerikonservator Hilde S. Moore har demontert 3 skulpturer for behandling og benytter anledningen til å undersøke konstruksjon og maleteknikk. Foto: Kim Söderström

▶ Apostelen Mattias etter konservering hos Norsk institutt for kulturminneforskning. Foto: NIKU

og 1876 overmalt med en grå klebersteinsfarge. Et forsøk på å gi statuene fargene tilbake ble gjort i 1910. Deretter ble skulpturene behandlet av en malerikonservator i perioden 1957-1963. Konservatorene fra NIKU har ikke forsøkt å arbeide seg gjennom alle lagene med maling, men har konservert skulpturene slik de framsto da arbeidet ble påbegynt i 2010.

NYTT ORGEL, GAMMEL INNPAKNING

I disse dager kommer det også et nytt orgel på plass, produsert av Weimbs Orgelbau i Tyskland. Selv om orgelet blir nytt, rekonstrueres orgelbalkongen og galleriet tilbake til slik det så ut på 1930-tallet. Gamle paneler og orgelfronter fra både 1930-tallet og 1600-tallet tas i også bruk, etter at de i mange år har vært oppbevart ved Bergen museum.

VARMT OG KOMFORTABELT

De som besøker Mariakirken kan også glede seg til at nye stoler skal på plass før kirken åpner igjen. Det blir også varme under stolene. I tillegg fornyes det elektriske anlegget i kirken, og alt som angår vvs er fornyet. Det er med andre ord en moderne olding som åpner dørene i juni 2015, for igjen å bli en av Bergens store attraksjoner.

Stavkirkeprogrammet

AV SJUR MEHLUM, RIKSANTIKVAREN

Det finnes i dag 28 stavkirker i Norge og de er blant våre aller viktigste kulturminner. Gjennom stavkirkeprogrammet skal alle disse være satt i stand innen utgangen av 2015. Arbeidet inkluderer også konservering av dekor og kirkekunst.

I år har det foregått omfattende arbeider særlig på Ringebu og Høyjord. På begge kirker er det blitt skiftet spon. Til neste år står blant annet Haltdalen for tur, med omlegging av taket og utbedring av grunnmur. Det skal også gjøres noen mindre arbeider på flere kirker, for eksempel Røldal. Stavkirkeprogrammet er i rute og vil bli avsluttet i 2015.

Ringebu stavkirke i Oppland ble bygget ca. 1220. Foto: Riksantikvaren

Internasjonalt kurs i trekonservering

Det internasjonale trekonserveringskurset (The International Course on Wood Conservation Technology – ICWCT) arrangeres i Norge annet hvert år. I mai og juni 2014 arrangerte Riksantikvaren kurset for 16. gang.

Kursdeltakerne er fagfolk med minst tre års yrkeserfaring innen sitt felt som bruker muligheten til å tilegne seg ny kunnskap og utveksle erfaringer og teknikker. Metoder, teknikker og redskap som har gått tapt i noen deler av verden kan fortsatt finnes i andre land. Årets deltakere kom fra 20 forskjellige land. Blant deltakerne var Inge Bisgaard, den første kvinnelige arkitekten på Grønland, og Rommel Aquino, som jobber med istandsetting av kulturminner på Filippinene etter tyfonen i november 2013.

Kurset arrangeres, etter anbefaling fra UNESCO, av Riksantikvaren sammen med ICCROM – International Centre for the

Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property in Rome – og NTNU – Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet.

i-Ae Song fra Sør-Korea og Rakshya Rajamajhi fra Nepal prøver verktøy på Folkemuseet. Foto: Anne Nyhamar, Riksantikvaren

Kirker og parabolantenner i Arkhangelsk fylke

Et besøk til Kenozero nasjonalpark i de russiske nordområdene anbefales kun til de som ikke lar seg avskrekke av lang reisetid.

AV JØRGEN HOLTEN JØRGENSEN, RIKSANTIKVAREN

16 timer med tog fra Moskva, tre timer videre med bil, og vips befinner du deg i et område som ved første øyekast knapt har endret seg siden tsardømmet, med unntak av et utall parabolantenner.

Området kan for øvrig skilte med et vakkert kulturlandskap og flere titalls små kapeller og kirker.

Riksantikvaren har siden 1995 deltatt i bevaring av Kenozero nasjonalpark gjennom håndverksutveksling, brannsikringsrådgivning og restaurering av noen av stedets viktigste kapeller. I 2014 har representanter fra Riksantikvaren arbeidet med utfordringer knyttet til brannsikkerhet og konservering av tre forskjellige kirker.

Kulturlandskapet rundt landsbyen Zekhnovo er unikt. Riksantikvaren støtter Kenozero nasjonalpark i arbeidet for å bevare dette levende. Foto: Marte Holten Jørgensen

Nasjonalparken har et unikt kulturlandskap, samtidig som området er preget av en aldrende befolkning, fraflytting og generelt forfall. Det er utfordrende å holde kulturlandskapet i hevd når jorda ikke lenger drives. Norske botanikere har

i 2014 samarbeidet med russiske kolleger i juli for å gi råd om videre skjøtsel.

Samarbeidet om konservering av kirken og bevaring av kulturlandskapet fortsetter i 2015.

Nytt liv til museum i Ukraina

AV JØRGEN HOLTEN JØRGENSEN, RIKSANTIKVAREN

Etter en henvendelse fra Unesco og Utenriksdepartementet takket Riksantikvaren ja til å gå inn i prosjektet «Revitalisering av Museet for folkearkitektur og landsbyliv» i Lviv vest i Ukraina. Hensikten var å være med på å forvandle dette folkemuseet fra et stillestående og forfallent sted til et levende museum med en god bygningsforvaltning, kompetent perso-

Med norsk støtte og nyhøstet strå får dette huset på folkemuseet i Lviv nytt tak. Foto: Gaute Jacobsen

nale og et attraktivt sted for besøkende.

Maihaugen har vært viktigste samarbeidspartner i Norge, og ved en rekke anledninger har de to museenes personale møtt hverandre, diskutert faglige utfordringer og restaurert flere bygninger på museet i Lviv, inkludert en flott trekirke fra 1700-tallet.

Prosjektet ble avsluttet i november 2014 med en åpning og ortodoks signing av et tradisjonelt våningshus fra landsbyen Rivnja i Karpatene – det første huset som har blitt flyttet til museet i Lviv siden sovjettiden. Prosjektet har hatt et totalbudsjett på 3,8 millioner kroner og er finansiert av Utenriksdepartementet.

Norske håndverkere deltar i restaureringen av The Royal Bath i Georgia. Faglig ansvarlig fra norsk side er Murmester Terje Berner. Lokale håndverkere deltar i arbeidene. Dermed sikres lokal kunnskap om bevaring av ruinene. Foto: Inger-Marie Aicher Olsrud, Riksantikvaren

Ferdig restaurert ruin med nylagt toppdekke.
Foto: Inger-Marie Aicher Olsrud, Riksantikvaren

Ett av de mange bassengene i badet.
Foto: Inger-Marie Aicher Olsrud, Riksantikvaren

Et kongelig oppdrag

Den norske Riksantikvaren er engasjert i restaurering av The Royal Bath i Nokalakevi i Georgia.

AV INGER-MARIE AICHER OLSRUD, RIKSANTIKVAREN

I landsbyen Nokalakevi vest i Georgia finnes et stort område med ruiner av forsvarsverk, kirker og bad. Disse ble bygget mellom tredje og sjette århundre av ulike vestgeorgiske «stammer» under kongeriket Lazika, nåværende Samegrelo. Blant ruinene finner vi «Royal Bath».

Nokalakevi har rikelig tilgang på vann, også fra varme kilder. Man antar at dette er en av årsakene til at det i dette området fantes både kongelige og offentlige bad.

Den norske Riksantikvaren er engasjert i konservering av ruinene via et samarbeidsprosjekt med den georgiske Riksantikvaren. Det norske Utenriksdepartementet finansierer dette og flere andre prosjekter i området.

Ruinen er tidligere konserverert i flere omganger, og i 2011 begynte forberedelsene til ny konservering. Etter et innledende samarbeid med en georgisk konservator, ble hele badet restaurert tidligere i år. Planen er nå at det skal legges gresstovr på ruinene for å sikre murverket mot vann og temperatursvingninger. Det er nylig laget et forsøksfelt med bentonitt og torv for å se om løsningen fungerer teknisk, og om dette er noe man vil gå for på resten av anlegget.

Staten som skulle bygges

De siste 200 årene har den norske staten bidratt til at vi i dag har en spennende og mangfoldig bygningsarv i Norge. Denne bygningsarven har nå vært gjenstand for det største verneprosjektet i norgeshistorien.

AV HANNA GEIRAN, INGRID DJUPEDAL OG
SIRI SCHRØDER VESTERKJÆR, RIKSANTIKVAREN

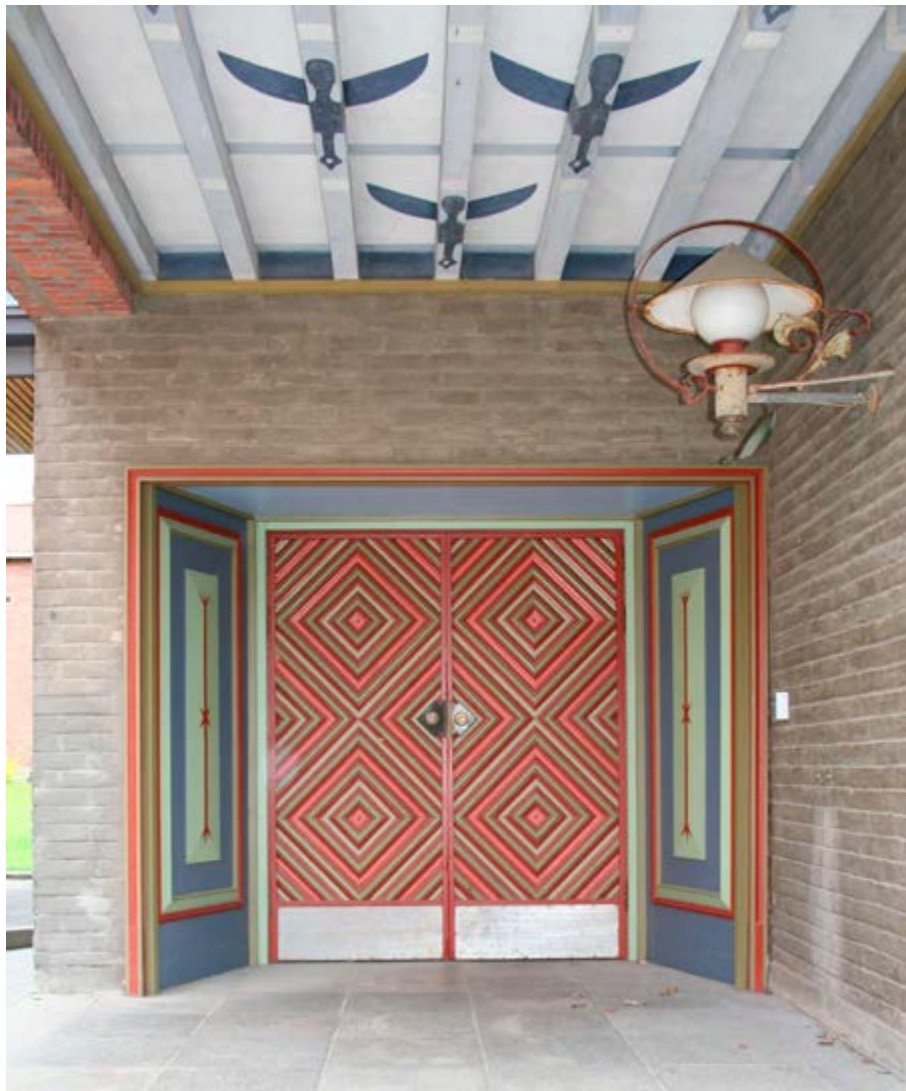
Fram til 1814 ble de aller fleste av statens bygninger oppført i København. Da Norge ble selvstendig i 1814 manglet vi bygninger til både stat, forvaltning og kultur. Dermed startet en foreløpig 200 år lang historie om den norske staten som byggherre.

AMBISIØS BYGGHERRE

Staten var på 1800-tallet en ambisiøs byggherre og kvaliteten til de nye institusjonene skulle vises på deres bygninger. Samtidens ledende arkitekter ble brukt, og anleggene reflekterte tidens ideer om hva institusjonen skulle romme.

Fra andre halvdel av 1800-tallet kom stadig flere formålsbygninger på plass. Dagens stortingsbygning ble innviet

i 1866 og Høyesteretts nyrenessansebygning ved Regjeringskvartalet sto innflyttingsklar i 1903. I denne første fasen av nasjonsbyggingen var det også viktig å få på plass bygninger til bl.a. kultur, utdanning, helse, samferdsel, forsvar og rettsvesen. Gaustad sykehus fra 1854, Universitetet i Bergens hovedbygning fra 1863, Nasjonalgalleriet fra 1882, Historisk museum fra 1904 og

◀ Glomfjord kraftverk fra 1920 er valgt ut til fredning i landsverneplanen for Statkraft. Kraftverket er et tidlig industrikraftverk og det første som ble bygget og eiet av staten for industriformål. Arkitekt Olaf Nordhagen tegnet både denne og andre kraftstasjoner for staten. Foto: Erling Nystad, Statkraft

▲ Meieribygningen ved daværende Norges Landbruks-høgskole, i dag Norges miljø- og biovitenskapelige universitet, finner vi på Ås i Akershus. Bygningen er en god representant for 1950-tallsarkitektur på sitt beste. Inngangspartiet til meieriinstituttets vestfløy viser dempet, men harmonisk detaljering og fargebruk. Arkitektene Chr. Von Munthe af Morgenstjerne og Arne Eide tegnet bygningen. Fredet i landsverneplanen for Kunnskapsdepartementet. Foto: Jens Chr. Eldal, NIKU

NTNUs monumentale hovedbygning i Trondheim fra 1910 er, sammen med en rekke jernbanestasjoner og fengsler rundt om i landet, tydelige bevis på dette. Universitetet i Oslos bygning på Karl Johan, Domus Academica fra 1852, er et arkitektonisk mesterverk enhver europeisk storby ville vært stolt av.

Utover på 1900-tallet påtok den norske staten seg stadig større ansvar på vegne av egen befolkning. Dermed økte også statlig forvaltning i omfang og spesialisering. Ut-danning, helse og omsorg, kultur, industri, landbruksutvikling, samferdsel og forsvar har vært viktige i utviklingen.

LANDSVERNEPLANER

I motsetning til bygninger i kommunalt eller privat eie, ble ikke statens bygninger formelt fredet da Norge fikk sin første bygningsfredningslov i 1920. I stedet skulle staten gå foran som et godt eksempel og ivareta de kulturhistoriske og arkitektoniske verdiene ved sine eiendommer. Dette viste seg i enkelte tilfeller å være en sannhet med modifikasjoner.

Arbeidet med å gjennomgå statens bygningsmasse startet på 1990-tallet. I år 2000 fikk Riksantikvaren anledning til å fredet statens eiendommer ved forskrift. Det innebærer blant annet at mange anlegg kan

fredes samtidig. Og i 2003 så prosjektet «Statens kulturhistoriske eiendommer» dagens lys. Gjennom prosjektet har alle statlige sektorer nå utarbeidet landsverneplaner. Det er det enkelte departement som har hatt ansvar for dette arbeidet. En landsverneplan er en oversikt over den enkelte sektors verneverdige eiendommer og historikk, og danner blant annet grunnlaget for eventuelle fredninger. Eiendommer som fredes velges ut av sektoren selv, i samråd med Riksantikvaren.

Til sammen har 13 departementer med mange underliggende etater deltatt i prosjektet. Dette har resultert i 29 lands-

Realfagbygget var et monumentalbygg og et prestisjeprosjekt for Universitetet i Bergen da det sto ferdig i 1977. DOCOMOMO (Forening for dokumentasjon av modernistisk arkitektur) har Realfagbygget på sin liste over viktig modernistisk arkitektur. Tegnet i funksjonalistisk stil av arkitekt Harald Ramm Østgaard. Fredet i landsverneplanen for Kunnskapsdepartementet. Foto: Thomas Vindal Christensen, UiB

Skodjebruen i Møre og Romsdal er en del av landsverneplanen for Statens vegvesen. Broplanene ble utarbeidet av overingeniør Hovenak ved vegkontoret i Molde. De to hvelvbruen fra 1922 består av tørrmurte brokar i naturstein, og selve hovedspennet er i murt huggen stein.

Foto: Ingrid Melgård, RA

Operahuset i Oslo ble fredet 15. november 2012 som en del av Kulturdepartementets landsverneplan. Operabygningen er et eksempel på norsk arkitektur i verdensklasse. Snøhetta tegnet bygningen som ble åpnet for publikum i 2008. Foto: Arve Kjersheim, Riksantikvaren

verneplaner fra forskjellige fagområder. De enkelte fredningene sikrer et representativt utvalg byggverk fra ulike statlige virksomheter, fra ulike perioder og ulike deler av landet. Vi har nå en fredningsliste som ikke bare har de store monumentene og de eldste bygningene, men som like mye synliggjør og løfter fram viktige historier som tidligere ikke har blitt fortalt.

TIDSTYVENE SOM BLE BORTE

Prosjektet «Statens kulturhistoriske eiendommer» ferdigstilles i 2015. Da vil de

siste landsverneplanene og fredningene bli vedtatt. Siden oppstarten i 2003 har kunnskapen om bygningsvern økt betraktelig i institusjonene som har deltatt i vernearbeidet. Flere etater har nå egne ansatte med kulturminnekompetanse som forvalter sektorens fredete og verneverdige eiendommer. Prosjektet har både i omfang og arbeidsform vært så revolusjonerende at det har vakt oppsikt langt utenfor Norges landegrenser.

Gjennom prosjektet har samarbeidet mellom kulturminneforvaltningen og de andre statlige sektorene blitt mer

strømlinjeformet. Nye samarbeidsrutiner er innført og søknader om endringer eller arbeider på de fredete bygningene behandles raskt. Dette legger til rette for at statens fredete bygninger i stadig større grad tilpasses dagens krav og at de gamle formålsbyggene kan brukes videre.

Vardøhus festning ble fredet ved forskrift sommeren 2007 i landsverneplanen for Forsvaret. Vardøhus er, som verdens nordligste festning, et unikt anlegg. Historien går tilbake til middelalderen og flere av bygningene som står i dag ble oppført under napoleonskrigene.

Foto: Forsvarsbygg nasjonale festningsverk

Hardanger tingrett på Lofthus i Ullensvang herad er en tidligere sorenskrivergård. Anlegget er tegnet av arkitekt Einar Schou i såkalt «bergensstil» og oppført i 1923. Hovedhus, naust og hage spiller embetets posisjon i samfunnet. Staten ervervet og oppførte mange embetsboliger rundt 1900, men få er i dag fortsatt i statens eie. Fredet i landsverneplan for Justis- og beredskapsdepartementet i 2014. Foto: Statsbygg

Vakttårn Høyde 96 i Pasvik er et observasjonstårn bygget av Forsvaret i 1954, etter at et tidligere tårn brant i 1944. Tårnet forteller både om den norske koloniseringa av Pasvikdalen og Forsvaret sin rolle i området, spesielt under «den kalde krigen». I 1995 overtok Svanhovd miljøsenter eierskapet, og utkikkstårnet er i dag en turistattraksjon. Fredet i landsverneplanen for Bioforsk, Landbruks- og matdepartementet. Foto: Lars Jacob Hvinden-Haug, NIKU

▲ Stord sjukehus fra 1970 er tegnet av arkitektene Anna og Jostein Molden. Det er et av flere sykehusanlegg hvor enkelte deler av eksteriør eller interiør er fredet i landsverneplanen for Helse- og omsorgsdepartementet. Helseplanen er en av de største innenfor SKE-prosjektet. Stord sjukehus fikk Houens Fonds diplom for god arkitektur i 1975. Foto: Leif Anker, Forsvarsbygg

◀ Naturhistorisk museum ved Universitetet i Bergen er en klassisk museumsbygning fra 1800-tallet i historiserende stil. Midtfløyen fra 1865 er tegnet av arkitekt J.H. Nebelong, mens sidefløyene ble bygget til i 1899 etter tegninger av arkitekt Hans J. Sparre. Bygningen er selve utgangspunktet for etableringen av Universitetet i Bergen. Fredet i landsverneplanen for Kunnskapsdepartementet. Foto: Irene Heggstad, UiB

Utstillingen i Folkets hus i Kristiansund. Foto: Stian Berger

Mitt Kristiansund

Utstillingen «Våre gater og plasser – mitt Kristiansund» vakte høsten 2014 engasjement og lokal debatt om fremtidens Kristiansund.

AV ANETTE RAMSTAD, RIKSANTIKVAREN

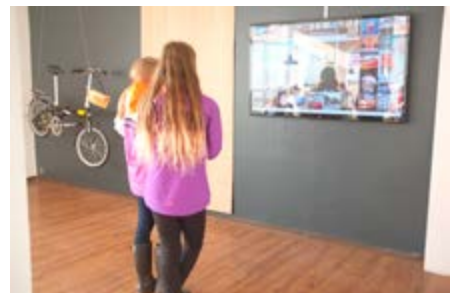
Riksantikvaren og Statens vegvesen samarbeider om prosjektet «Våre gater og plasser». Målet for prosjektet er at våre byer skal være gode å bo i og danne grunnlag for godt lokalt næringsliv. Et viktig prinsipp er tilrettelegging for både kollektivtrafikk, gående og syklende, med universell utforming. «Våre gater og plasser» samarbeider med de tre pilotbyene Kirkenes, Kongsberg og Kristiansund. Høsten 2013 ble det arrangert seminar og utstilling i Kirkenes. I 2014 var fokus på Kristiansund, og neste år står Kongsberg for tur.

SAMARBEID MED NORGES MILJØ OG BIOVITENSKAPELIGE UNIVERSITET – NMBU

Utstillingen «Våre gater og plasser – mitt Kristiansund» viste spennende forslag til byutvikling laget av studenter fra Institutt for Landskapsplanlegging ved NMBU. Hvitmalte fotspor på byens gulv førte publikum frem til Folkets hus og utstil-

lingsåpningen. Som del av utstillingen var også en instagram-konkurranse hvor alle kunne dele sine egne bybilder fra Kristiansund.

Målet med utstillingen var å vekke engasjement og lokal debatt om fremtidens Kristiansund og hvilke kvaliteter og utviklingsmuligheter byen har. Studentenes forslag og løsninger høstet ros både fra politikere og fagfolk, og har bidratt til en fruktbar debatt om Kristiansunds framtidige byutvikling. Kommunen vil i nær framtid presentere en digital versjon av utstillingen, sammen med alle de flotte bildene fra instagram-konkurransen.

Utstillingsåpning og unge kristiansundere som bygger sin versjon av hjembyen i Lego.

#mittkristiansund på Instagram

I forbindelse med utstillingen «Våre gater og plasser – mitt Kristiansund» ble kristiansundere invitert til å dele bilder på Instagram, #mittkristiansund. Bildene ble vist på utstillingen i Folkets Hus. Fram til 16. oktober deltok alle som delte bilder også i en konkurranse om det beste bildet.

Over 500 bilder ble merket med #mittkristiansund de to ukene konkurransen pågikk. Men publikum har fortsatt å merke gode bilder, og vi finner nå mer enn 800 bilder under #mittkristiansund. Bildene vil være med i det videre arbeidet for å utvikle Kristiansund sentrum og Kristiansund som regionsenter for Nordmøre.

Lørdag 22. november ble vinneren av konkurransen, Kjetil Roksvåg, hedret i utstillingslokalene i Folkets hus. Roksvåg vant en sammenleggbar, elektrisk bysykkel.

Juryen ønsket også å hedre flere gode bilder, med boka «Kæm va dæm», om personene bak gatenavnene i Kristiansund. Disse ble hedret av juryen: Astrid Eide Stavseng, Jan Inge Bugge, Kjell Ove Holsbøvåg, Marit Vågen Røe, Ole Jakob Ryther, Per Kvalvik, Roar Halten og Svein Ludvigsen.

Tar tempen på kommunane

Kommunane har ei viktig rolle i å ta vare på kulturminne. Vi har brukt data kommunane sjølve rapporterer inn til KOSTRA til å rangere kommunane si kulturminneforvaltning. I øvre del av skalaen troner Trondheim på topp.

AV TURID ÅRSHEIM, RIKSANTIKVAREN

Deretter kjem Moss, Kristiansand og Sandnes som alle fell innanfor kategorien «best på kulturminne», med Marker og Nore og Uvdal tett bak. Kommunane som har høgast score, har ei medvite haldning til kulturminne som kommunalt politikkområde, og nyttar ulike verkemiddel for å sikre verdiane.

Vi har rangert kommunane ut frå om dei har knytt til seg eigen kulturminne-fagleg kompetanse, om dei har utarbeidd

oversikt over verneverdige kulturminne, om dei har forankra kulturminna i planar, med meir.

Formålet med rangeringa er å motivere kommunar til å ta større ansvar for forvaltning av kulturminna i kommunen. KOSTRA (Kommune-stat-rapportering hos Statistisk sentralbyrå) som kjelde er usikker, ettersom mange kommunar ikkje har rapportert på alle spørsmåla for 2013. Likevel kan vi slå fast at dei som gjer det godt i rangeringa, er gode – ikkje minst når det gjeld rapportering.

Trondheim er best på kulturminne i kommunerangeringa. Her frå Drillveita. Foto: Cornelis Horn Evensen, Riksantikvaren

Byliv og næring i sentrum

Torgallmenningen i Bergen.
Foto: Guri Dahl

Hvordan kan byens kulturmiljøer og kulturminner bidra til godt byliv, næringsutvikling og revitalisering av sentrum? Dette er viktige spørsmål, både for de som bor i byene og for de som skal drive handel og annen næring der.

«Forum for stedsutvikling» v/Kommunal- og moderniseringsdepartementet og Riksantikvaren arrangerte i november konferansen «Byliv og næring i sentrum» i samarbeid med Bergen kommune og Norsk Sentrumsutvikling. Litteraturhuset i Bergen var fullpakket da klima- og miljøminister Tine Sundtoft innledet konferansen. I løpet av konferansen kom det mange gode innspill om hvordan byenes kulturmiljøer og kulturminner kan bidra til verdiskaping for handel, service og kreative kunnskapsbedrifter. Konferansens innhold tok blant annet utgangspunkt i Riksantikvarens tidligere verdiskapingsprosjekt «Næring i verneverdige byområder», der byene Bergen, Fredrikstad, Hamar, Kongsberg, Røros, Stavanger, Tønsberg og Ålesund deltok. Selv om dette verdiskapingsprosjektet nå er avsluttet, viser den store deltakelsen på konferansen i Bergen at temaet opptar mange. Riksantikvaren vil fortsette arbeidet med utveksling av kunnskap og erfaringer slik at flest mulig kommuner får brukt sine verneverdige byområder som en ressurs i byutviklingen.

Hva skjuler seg i jorda?

Mange bønder opplever å gjøre arkeologiske funn ved jordarbeid.

I 2013 kom den nye dreneringsforskriften. Formålet var å øke kvaliteten på tidligere grøftet jordbruksjord ved å gi tilskudd til drenering av dårlig drenert jord. I forbindelse med dreneringsforskriften har Riksantikvaren i år sendt ut brosjyren «Hva skjuler seg i jorda?» til landbrukskontorene i alle landets kommuner.

Brosjyren gir råd om hva slags spor man kan se etter ved jordarbeid, belyst med eksemplene forhistoriske hus og graver. Den informerer også om hva man skal gjøre dersom man finner noe i jorda. Riksantikvaren håper at brosjyren også vil bidra til at andre som gjør gravearbeid har et våkent blikk og melder fra om funn.

Bredalsholmen

Bredalsholmen skipsverft er vårt best bevarte stålskipsverft, og er i dag eit av tre nasjonale fartøyvernssenter. Frå 2015 går dette kulturminnet tryggare tider i møte.

AV KAREN THOMMESEN, RIKSANTIKVAREN

Gjennom ei årrekke har fleire teknisk-industrielle kulturminne fått tilskot til forvaltning, vedlikehald og istandsetting. 14 utvalde anlegg får spesiell oppfølging over statsbudsjettet for å sikre framdrifta i dette arbeidet. Frå og med 2015 blir lista over utvalde anlegg utvida med Bredalsholmen skipsverft.

Bygging av større fartøy har spelt ei stor rolle for utviklinga av Noreg som sjøfartsnasjon. Verftsindustrien var ofte ein kombinasjon av slipp eller dokk og meir generelle mekaniske verkstader. Tidleg verftsindustri var òg sentral for oppbygginga av anna industri gjennom produksjon av dampmaskinar, kjelar, støypegods og stålkonstruksjonar. Bredalsholmen skipsverft er blant våre siste intakte store dokkanlegg med mekanisk verkstad frå verftsindustriens tidlege fase i Noreg.

Tørrdokka på Bredalsholmen stod ferdig i 1876 og var da den nest største i landet. Året etter vart det anlagt ein mekanisk verkstad ved dokka. I 1908 vart verftet overtatt av Kristiansands Mekaniske Verksted, som i 1927 utvida dokka til dagens lengd. Anlegget på Bredalsholmen var i drift fram til 1988. I 1996 vart Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter etablert som nasjonalt fartøyvernssenter for verneverdige fartøy bygd i stål. Anlegget består i dag av ei tørrdokk på 126 meter, fleire kaier, to kranbaner og 12 historiske bygningar.

Bredalsholmen Dokk og Fartøyvernssenter sikrar kompetanse som er avgjerande for vår moglegheit til å bevare stålskip bygd med eldre teknikkar. I tillegg til kulturminneverdiane har anlegget òg stor verdi som formidlingsarena og reparasjonsverft for verna og freda fartøy.

Foto: Arve Kjerseim, Riksantikvaren

Fakta

Dei andre 14 anlegga som får støtte over statsbudsjettet til istandsetting er: Atlungstad brenneri, Haldenkanalen, Fetsund Lenser, Follidal gruver, Neptun sildoljefabrikk, Næs Jernverksmuseum, Kistefos Træsliberi, Klevfos Cellulose- & Papirfabrikk, Salhus Tricotagefabrik, Sjølingstad Uldvarefabrik, Spillum dampsgag og høvleri, Tyssedal kraftstasjon, Rjukanbanen og Odda smelteverk.

Hjemmets mekano

Planetveien 12 i Oslo er både et fredet arkitekturikon og hjemmet til en moderne småbarnsfamilie.

AV KAARE STANG, RIKSANTIKVAREN

I januar 2014 ble de tre husene i Planetveien 10A, 12 og 14 fredet av Riksantikvaren. Husene ligger nedenfor Vettakollen i Oslo og er blant de sentrale arbeidene til arkitektene Arne Korsmo (1900-1968) og Christian Norberg-Schulz (1926-2000). I norsk arkitekturhistorie er boligprosjektet viktig på flere måter. Gjennom sine modulbaserte konstruksjoner, åpne planløsninger og fleksible innredninger har disse hjemmene vært studieobjekt for mange arkitekter og arkitektstudenter.

FLEKSIBILITET

Den midterste boligen, Planetveien 12, har fått mest oppmerksomhet på grunn av det særegne interiøret. Dette huset var arbeidssted for arkitekt Korsmo og verksted for Korsmos kone, den kjente kunsthåndverkeren Grete Prytz Kittelsen (1917-2010). Hjemmet var tenkt som laboratorium for arbeid og familieliv. Korsmo hadde hjemmekontor i andre etasje, mens Prytz Kittelsens verksted lå i kjelleren hvor hun hadde emaljebrenningsovn.

Husets åpne planløsning og justerbare romløsninger ga store variasjonsmuligheter. Et eksempel er utforming av entreen ved den store stuen. Entreen og kjøkkenet

ligger på et høyere plan enn den nedsenkede stuen. Ved sammenkomster kunne man stenge av kjøkkenet med et skyvbart veggfelt og det skyvbare panelet ble bakvegg for et lite podium ovenfor stuen. På den forhøyede scenen kunne det holdes selskapstaler eller foredrag.

En heisbar trapp (flytrapp) til andre etasje, sammenfoldbare møbler samt vendbare veggpaneler i stuen, gjorde at rommene lett kunne endre karakter og brukes på forskjellige måter. Baksiden av veggpanelene og skapdørene i stuen hadde svartmalte tavleflater. Når veggpanelene ble snudd 180 grader, kunne Korsmo bruke tavlene til tegning og undervisning. Langs stuens vegger er det rekker med løse sitteputer. Disse har ensfargede putetrek i flere farger, og kvadratisk form. Som sittemøbel kan putene stables på ulike vis,

◀ ◀ Stuen med de berømte putene. De fargerike putene kan møbleres fritt rundt og er en viktig del av Arne Korsmo sin visjon for «hjemmets mekano». Foto: Ida Gullhav

◀ Kjøkkenet med vippebord og skyvbare veggpaneler. Foto: Nils Vik, D2

▼ Ida Gullhav og Mikkel Orheim er dagens eiere av det berømte huset i Planetveien 12. Her foran fasaden til de tre husene i Planetveien 10A, 12 og 14. Foto: Lene Buskoven, Riksantikvaren

eller de kan settes fritt ut i rommet. Slike fleksible møbel- og romprinsipper var del av Korsmos konsept som han kalte for «hjemmets mekano». Disse prinsippene beskrev Korsmo grundig i en egen artikkel i Byggekunst.

Terrengmessig er de tre husene godt tilpasset landskapet rundt. Boligene har lukkede østfasader mot Planetveien. Her er vinduene få, og flere av lysfeltene er utført i opakt glass som hindrer innsyn. Mot den private hagesonen «åpner» arkitekturen seg. Her er det store vindusflater mot skogsnære hagepartier. Dette arkitektoniske grepet er en videreføring av funksjonalismens ideer om å bygge ned skillet mellom opplevelsen av å være «ute» og «inne». Gjennom hele vegger av glassflater får man naturopplevelsen inn i interiøret.

CASE STUDY HOUSE-PROGRAMMET

Professor Elisabeth Tostrup ved Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo har skrevet bok om boligen og interiørene i Planetveien 12. Tostrup var selv vitenskapelig assistent for Arne Korsmo på 1960-tallet. Hun forteller i boken om hvordan Korsmo fikk inspirasjon til huset i Planetveien 12 gjennom studiereiser og dialog med andre arkitekter. Tostrup omtaler blant annet en studietur til USA på 1950-tallet. Da besøkte ekteparet Korsmo det amerikanske arkitekt- og designerparet Charles og Ray Eames i deres nye hjem i Pacific Palisades i Los Angeles. Dette huset i Pacific Palisades var blant en rekke innovative boligprosjekter som ble presentert i tidsskriftet Arts & Architecture, i en serie som ble kalt «Case Study House».

Det var eier av tidsskriftet Arts &

Architecture, John Entenza, som startet Case Study House-programmet. Han kjøpte opp et 20 mål stort tomteareal i en forstad til Los Angeles, og lot kjente arkitekter utvikle nye boligkonsepter på området. Boligprosjektene i Case Study House ble alle presentert i Arts & Architecture. Boligene interierer og moderne møbler skulle være forbilder og alternativer til datidens pregløse og standardiserte byggmesterhus i USA. En betingelse var derfor også at boligene skulle åpnes for et besøkende publikum. Her minnet Case Study House-programmet delvis om de norske boligutstillingene «Bygg reis deg!» på 1980-tallet.

Case Study-husene var gjerne preget av åpne planløsninger. Materialbruken var utradisjonell; stål, glass og kryssfinér og andre lette kledningsmaterialer ble brukt.

Store vinduer mot hagen bygger ned skillet mellom «inne» og «ute».

Foto: Nils Vik, D2

Slik ser man flere paralleller til det konseptet som Arne Korsmo senere utviklet for sin bolig i Planetveien 12.

MODERNE TILPASNING

Professor Elisabeth Tostrup mener fredningen av Planetveien 12 virker riktig og gjennomtenkt.

– Den arkitektoniske helheten og detaljene er bevart, samtidig som tekniske forbedringer er gjort, sier Tostrup.

Hun viser til at det blant annet er boret for jordvarme til huset. Huset hadde reservearealer som kunne innredes til ekstra soverom for en barnefamilie.

– Det vesentligste av innredningen og løse møbler er fredet, og dette er viktig for det «allkunstverket» som Planetveien 12 er. Ikke minst de hundre putene i stuen. Samtidig ga kjøkkenets utforming mulighet for å fornye en del innretninger slik at det er satt inn nytt kjøle-fryseskap, stekeovn og oppvaskmaskin på en måte som glir fint inn i helheten, konkluderer Torstrup.

UTFORDRENDE

Ekteparet Ida Gullhav og Mikkel Orheim kjøpte huset i Planetveien 12 mens fredningssaken pågikk. De er positive til

fredningen, men ser utfordringer i skjæringspunktet mellom fredningskrav og behovene til en moderne småbarnsfamilie.

– Nå har vi bodd her i litt over tre år og har i stor grad funnet oss vel til rette og er i stand til å verdsette alt det gode ved situasjonen; dog er nok *annerledes* en passende beskrivelse, sier ekteparet.

Gullhav og Orheim har måtte vende seg til at når det gjelder spørsmål om huset deres får prinsipper rundt bevaring og tilbakeføring forrang foran egne ønsker om praktiske forbedringer, personlige smak eller gjeldende trend.

– Ellers opplever vi at fremmede tar kontakt og forventer å kunne bruke huset til film og reklame, eller bare å komme innom for en titt. Vi mener uansett at det er et privilegium å få lov å bo i et så vakert hus med så fine omgivelser, sier paret.

Ekteparet syntes i utgangspunktet at det var i overkant strengt å frede løst inventar. Men de forteller at de i dag opplever dette som relativt balansert og at det er lite de har problemer med å etterleve. De peker også på enkelte ulemper som fredningen innebærer.

– Det er ikke mulig å få normal gulvvarme i det originale badet i andre etasje. Fredningen gjør også at det blir mer om-

stendelig å restaurere og reparere. Alt tar mer tid enn normalt og behov for spesiell kompetanse og utforskning er betydelig. Å ha hverdagsliv med små og store barn er også en utfordring. Vi må selvfølgelig passe på at en av de små ikke finner på å tegne litt ekstra på veggbildet av Gunnar S. Gundersen i trappepartiet opp til andre etasje. I et langtidsperspektiv ser vi at fredningen vil påvirke oss i stor grad, særlig dersom vi ønsker å selge eller leie ut boligen over lengre tid, forteller ekteparet.

GOD DIALOG

Orheim og Gullhav mener ellers at dialogen med vernemyndighetene er god og at over tid har relasjonene blitt lite byråkratiske.

– Dette setter vi svært stor pris på; at vi kan be om praktiske råd og få uformelle besøk fra Byantikvaren for å diskutere løsninger og utfordringer. Fredningen har også visse fordeler for oss som eiere, sier ekteparet.

– Økonomien er hovedfordel. At vi kan søke om og få støtte til relativt kompliserte prosjekter der vi til slutt ender opp med et varmere, tørrere og vakrere hjem!

Den nye løa i kunstharpiks sammen med den gamle løa binder fortid og fremtid sammen på en spektakulær måte.
Foto: Astrup Fearnley Museet

Gjerdeløa er tilbake

Marianne Heskes utstilling «tour – Retour» er et sjeldent møte mellom kulturminner og kunst. En norsk løe fra 1600-tallet er transformert til et moderne konseptuelt kunstverk.

Norge har en særpregt trearkitektur, og er blant landene i verden med flest bevarte trehus fra middelalderen. Løa er en tradisjonell bygningstype og et kjent motiv også i nasjonalromantisk kunst.

PROSJEKT GJERDELØA

Intet norsk historisk laftebygg har fått mer oppmerksomhet i kunstverdenen enn Marianne Heskes «Gjerdeløa». I 1980 flyttet Marianne Heske den 350 år gamle løa fra Tafjord på Sunnmøre til Paris, der den ble utstilt på Centre Pompidou. Løa ble også stilt ut på Henie Onstad

Kunstsenter, og deretter fraktet tilbake til Tafjord. Her ble den satt opp igjen ett år etter demonteringen.

TOUR-RETOUR

Nå har løa igjen tatt turen fra Tafjord til hovedstaden. I Heskes utstilling *tour-Retour* på Astrup Fearnley Museet høsten 2014 gjenoppsto Gjerdeløa. Den er stilt ut sammen med en avstøpning av løa i hvit, gjennomskinnelig kunstharpiks. Slik setter kunstneren vår eldre bygningsarv inn i en ny kontekst som kunstinstallasjon.

Utstillingen tour - Retour er kuratert av Gunnar B. Kvaran og Therese Möllenhoff og er støttet av blant andre Riksantikvaren. Den kan besøkes på Astrup Fearnley Museet i Oslo 29.10.2014-20.02.2015

▲ Skjelettet som ble gjenfunnet på bunnen av brønnen i oktober 2014. Foto: NIKU

▼ I 1938 fant man et skjelett på bunnen av brønnen på Sverresborg i Trondheim. Av ulike grunner ble skjelettet liggende igjen i brønnen etter de arkeologiske undersøkelsene i 1938. Foto: Gerhard Fischer, Riksantikvaren

◀ Osteolog Sean Denham som holder bekkenbeinet til «mannen i brønnen». Foto: Sissel Ramstad Skoglund, Riksantikvaren

Mannen i brønnen

Under borgerkrigstiden i Norge på 1100- og 1200-tallet kjempet baglere og birkebeinere om hvem som skulle få sin mann plassert på tronen. Et av slagene foregikk på Sverresborg i Trondheim.

AV JENS RYTTER OG KAREN THOMMESEN,
RIKSANTIKVAREN

I brønnen på Sverresborg Museum i Trondheim fant man i oktober 2014 skjelettet som ifølge kong Sverres saga skal være en birkebeiner fra 1197. Sagaen forteller at da baglerne inntok Sverresborg, kastet de en død mann i brønnen. Dette ble muligens gjort for å forgifte vannforsyningen til borgen.

FRA RETT ÅRHUNDRE

En første osteoarkeologisk analyse viser at det er levningene etter en mann i 35-40-års-alderen. Skjelettet er nå datert til 1100-tallet og vi er mer enn rimelig sikre på at skjelettet i brønnen kan knyttes

til de dramatiske fortellingene i sagaen da Sverresborg ble ødelagt.

Arkeologiske funn og skriftlige dokumenter er de viktigste kildene vi har til middelalderens historie. Ofte er de kilder til forskjellige biter av historien, andre ganger er de komplementerende. Det er ofte, med rette, blitt satt spørsmålsteget ved sagaenes verdi som kilde til konkrete og detaljerte handlinger som beskrives. Funnet av skjelettet i brønnen på Sverresborg er unikt fordi det arkeologiske funnet og Sverres saga forteller samme historie om en konkret dramatisk handling på Sverresborg i år 1197.

GJENFUNNET I 2014

Skjelettet på Sverresborg ble først oppdaget i 1938, da i forbindelse med en ar-

keologisk undersøkelse ledet av arkitekt Gerhard Fischer og Sigurd Tiller, sjef for Folkemuseet på Sverresborg. Skjelettet ble aldri undersøkt før brønnen ble fylt igjen. Riksantikvaren bekostet i 2014 en sikringsgraving for å redde restene av skjelettet i brønnen. Prosjektet er et spennende samarbeid mellom Riksantikvaren, NIKU (Norsk institutt for kulturminneforskning), Arkeologisk museum Stavanger og Sør-Trøndelag Politidistrikt, som stiller med en åstedsgransker. Riksantikvaren har nå bevilget midler til ytterligere undersøkelser av skjelettet. Noe som gir håp om at vi i løpet av 2015 vil få vite enda mer om mannen i brønnen på Sverresborg.

På havbunnen under asfalten

I Bjørvika i Oslo bygges det i raskt tempo. Nederst i Prinsens gate, ved den gamle Paléhaven, får byen et nytt kollektivknutepunkt. Men dette er langt fra første gang det har vært hektisk aktivitet i området.

AV IVAR NESSE-AARRESTAD, RIKSANTIKVAREN

Under arbeidet våren 2014 ble det funnet rester etter et skipsvrak i forbindelse med graving av grøfter til spuntvegger. Spuntvegger består av stålplater som settes ned i grunnen for å holde jordmasser stabile i forbindelse med store byggeprosjekter. Norsk maritimt museum gjennomførte en arkeologisk undersøkelse i byggegroppen før anleggsarbeidet kunne fortsette.

Skipsvraket viste seg å være et kravellbygget fartøy og er det første kravellbygde skipet vi har funnet fra Bjørvika. Kravellbygde båter bygges ved at man først reiser et stivt skjelett av spant eller avstivere som deretter kles med skipskledning. Skipstømmeret er datert til perioden 1636-1643, men funn av fajanse og kritt Piper over vraket tilsier at det har havnet der det ble funnet mot slutten av 1600-tallet eller på 1700-tallet. Dermed er enda en brikke på plass i det store puslespillet som forteller Oslo havns historie.

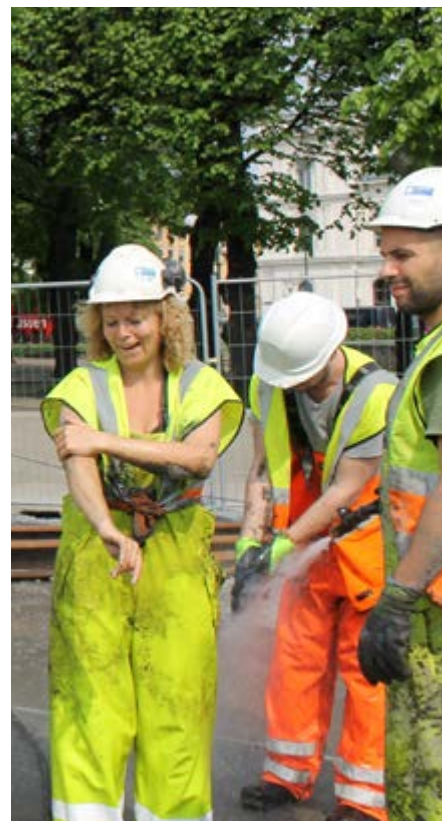
Foto: Linn Olsen Evjen

Skipsvraket er kuttet av spuntveggen. Arkeologi i byområder kan være utfordrende. Foto: Linn Olsen Evjen

Arkeologens verktøy i Bjørvikagjørma. Foto: Linn Olsen Evjen

Gjørma nede på den gamle havbunnen er seig og god. Arkeologene må spyles når dagens arbeidsøkt er over. Foto: Linn Olsen Evjen

Vraket er delt av spuntveggen som må settes ned for å kunne grave opp massene i denne delen av Oslos havneområde. Her ser man bordkledning og trepluggene som har føyet skipet sammen. Foto: Linn Olsen Evjen

Godt bevart skjelett av mann i 20-årene funnet i søndre del av kirkegården tilhørende Nikolaikirken. Foto: Reidar Meyer, NIKU

Med Follobanen gjennom middelalderen

Mot slutten av 2021 skal den nye Follobanen frakte travle pendlere inn til Oslo. Togreisen skal gå rett gjennom middelalderbyen Oslo. Det har satt arkeologene i sving.

AV LIVE JOHANNESSEN, RIKSANTIKVAREN

De arkeologiske undersøkelsene har allerede pågått et par år, men det er et omfattende arbeid og arkeologene

vil bli å se i middelalderbyen i flere år framover.

NICOLAIKIRKEN

Under utgravningene har man blant annet funnet restene av kirkegården til Nicolaikirken, som ble fjernet ved byggingen av Smaalensbanen på 1870-tallet. Arkeologene tror at kirkegården var i bruk mellom 1100- og 1400-tallet og at de som ble begravd der kom fra gårdene utenfor byen. Det er til nå funnet over 90 graver, halvparten av dem er barnegraver.

Andre spennende funn i området er en vollgrav fra høymiddelalderen i Saxe-gårdshagen. Kongsgården, som ligger

vest for Saxegården, ble bygget i stein på 1200-tallet. Nå spør arkeologene seg om vollgraven er deler av et ytre forsvarsverk for kongsgården eller om den har hatt en annen funksjon.

VANN OG AVLØP

Opp mot dagens Bispegata har NIKU gravd ut ca. 2 meter tykke kulturlag med spor etter trehusbebyggelse. I tillegg har de trolig funnet en liten rest etter Clemensallmenningen, et avansert vann- og avløpssystem fra 1500-tallet og gjenstander som sverdslire, gulltråder og bunnen av en treskål med runeinnskrift. Selv om man per i dag ikke med sikkerhet kan si hva alle funnene betyr, vil bearbeiding og videreføring av prosjektet i enda større grad gi oss ny og viktig kunnskap om middelalderbyen Oslo og den aktivitet som har vært bedrevet der til ulik tid.

Hvem graver?

Det er Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) som gjennomfører utgravningene i middelalderbyen Oslo. Det er Jernbaneverket (JBV) som er byggherre og finansierer undersøkelsene. Riksantikvaren har fattet vedtak om vilkår og kostnader i forbindelse med de arkeologiske undersøkelsene og samarbeider tett med NIKU og JBV i gjennomføringen av tiltaket.

▲ Et lite parti av det som trolig er middelalderens Clemensallmenning, med tverrgående stokker og halvkløvninger, ble gravet fram under utgravningene for Follobanen. Dekket er ikke bevart i full bredde. Allmenningen har vært trebrolagt, men ikke på samme måte over alt. De enkelte gårdeierne inntil gaten hadde vedlikeholdsplikt og la trebrogningene på litt forskjellig måte. Bredden har vært om lag 3 m. Foto: Ingrid Halvorsen, NIKU

▼ Deler av et avløpssystem konstruert av halvkløvvinger og planker, dekket med never, anlagt på 1500-tallet. Arkeologene hos NIKU funderer på om kanskje rennen underveis fylte trekummer. Kummer eller tønner med vann var påbudt i hver bygård i tilfelle behov for brannslukking. Først og fremst var nok rennen brukt til drenering. Foto: John C. Sharpe, NIKU

Sikrer erosjonsutsatte kulturminner

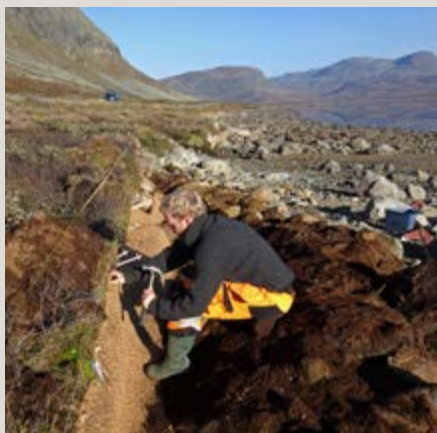

Foto: Leif Inge Åstveit, Universitetsmuseet i Bergen

AV JOSTEIN GUNDERSEN, RIKSANTIKVAREN

Årlig gir Riksantikvaren midler til å sikre og beskytte arkeologiske kulturminner som står i fare for å bli ødelagt på ulike måter. Langs Eldrevatn ved Riksvei 52, mellom Hemsedal og Lærdal, bidrar kraftig bølgeerosjon og isskuring til at en stor boplass fra yngre steinalder (ca. 4000 f. Kr.) blir litt mer ødelagt hvert år. I 2014 brukte Riksantikvaren rundt 400 000 kroner på å begrense erosjonen og beskytte boplassen før den går helt tapt.

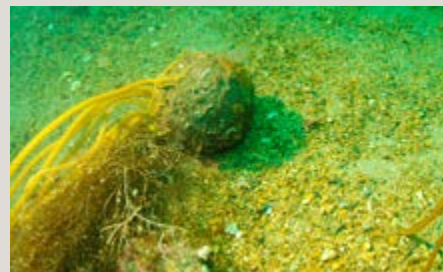
Fredericus Tertius

AV IVAR NESSE-ARRESTAD, RIKSANTIKVAREN

Riksantikvaren har bevilget penger til en sikringsundersøkelse av vraket Orlogsfregatten Fredericus Tertius, som forliste i Vatlestraumen utenfor Bergen i 1714. Etter å ha gått på et skjær, ble skipet manøvrert inn på grunt vann nær land. På den måten ble alle kanonene reddet i land.

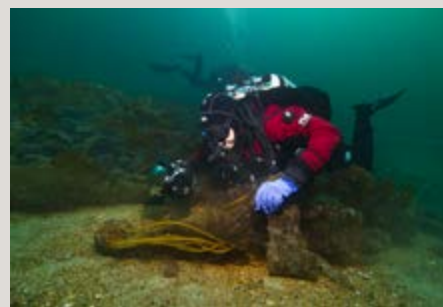
Det som er synlig på bunnen i dag, er en stor ballastrøys, noe korrodert jern, litt teglstein og flere kanonkuler. Bergens Sjøfartsmuseum skal foreta en skikkelig oppmåling av lokaliteten, rydde unna en del løsfunn og se om det er mulig å påvise noe av skipets treverk.

Vraket er et av få orlogsfartøy fra den store nordiske krig som fremdeles har deler bevart.

Kanonkule fra Fredericus Tertius.

Foto: Ivar Nesse-Aarrestad, Riksantikvaren

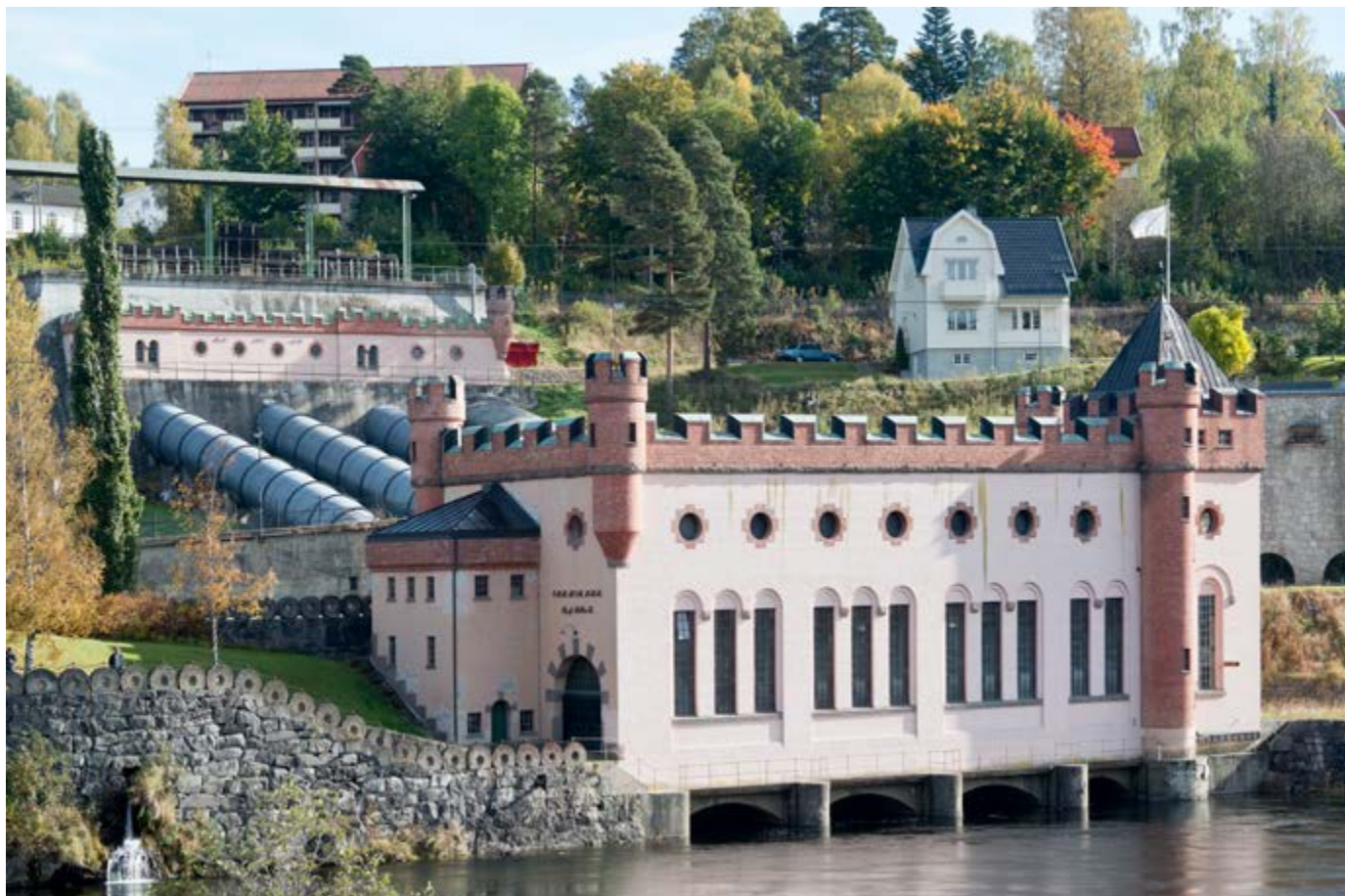

Seniorrådgiver hos Riksantikvaren, Ivar Nesse-Aarrestad, på kanonkulejakt.

Foto: Jørgen Birkhaug

Den store nordiske krig

Den store nordiske krig ble ført i Nord- og Øst-Europa fra 1700 til 1721. Krigen ble utkjempet mellom på den ene siden Sverige og på den andre siden et angrepsforbund mellom Sachsen-Polen, Danmark-Norge og Russland. Fra 1715 deltok også Preussen og Hannover i angrepsforbundet. Krigen førte til at Sverige mistet sin stormaktsstilling, mens Russland ble en europeisk stormakt og en dominerende makt i Østersjøområdet.

Kraftverket Tinfos 2. Foto: © Per Berntsen

Tinfos

Tinfos kulturmiljø i Notodden kommune i Telemark ble fredet i juni 2014. Dette er den niende kulturmiljøfredningen i Norge.

AV KAREN THOMMESEN, RIKSANTIKVAREN

På Tinfos finner vi kulturminner fra industrialiseringen på andre halvdel av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet. Tinnelva ga muligheter for både fløting av tømmer og utnyttelse av vannkraft. Tinfos er også en god representant for Norges tidlige bidrag til den andre industrielle revolusjon, der elektrisk kraft ble brukt til industriproduksjon og det ble bygd boliger og sørget for skole og velferdstilbud for de ansatte.

HELHETLIG MILJØ

Det ble etablert papirindustri ved Tinnfossen på slutten av 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet ble den første kraftstasjonen bygd. Terrenget i området er bratt og trangt, og bebyggelse og tekniske anlegg er presset sammen på de tilgjengelige arealene rundt Tinnefossen og Sagafosdammen. Her satset også industriere og investorer

på sosial boligbygging til arbeiderne og deres familier. Det er denne helheten som gjør Tinfos kulturmiljø spesielt.

BEVARING OG BRUK

Det har vært lite utbyggingspress i dette området i de senere årene, og kulturmiljøet er derfor godt bevart. Tre generasjoner kraftverk innenfor et lite område viser den teknologiske utviklingen i de siste 100 års vannkraftproduksjon. To av kraftverkene er fremdeles i drift. I tillegg er både funksjonærboligene langs kanalen og de små røde arbeiderhusene i «Hyttebyen» bebodd, selv om «Hyttebyen» ikke lenger huser like store ungeflokker som i gamle dager.

INTERNASJONAL BETYDNING

Det var med kraft fra den eldste kraftstasjonen på Tinfos at den første prøveproduksjonen av kunstgjødsel i industriell målestokk ble gjennomført. Dermed var

kraftproduksjonen på Tinfos også avgjørende for Hydros store industrieventyr. Deler av Tinfos kulturmiljø inngår også i den norske nominasjonen av Rjukan-Notodden Industrial Heritage Site til UNESCOs verdensarvliste. Denne nominasjonen ventes avgjort i 2015.

OMFANGET AV FREDNINGEN

Fredningsområdet ved Tinnefossen inkluderer industri, kraftverk og boliger. Demninger, vannspeil og installasjoner fra fløting av tømmer er med i fredningen, sammen med hele tømmerrenna fra Tinfos til Kloumannsjøen. Fredningen gjelder i stor grad eksteriører på bygg og anlegg, men ved kraftstasjonen Tinfos 2 gjelder fredningen også interiøret. Direktør-, funksjonær- og arbeiderboliger omfattes også av fredningen, sammen med hager og uteområder.

Fredninger 2014

Riksantikvaren har i løpet av 2014 fredet 18 bygg og anlegg. Det er stor variasjon i fredningene.

AV KAREN THOMMESEN, RIKSANTIKVAREN

Kinosalen i Sortland rådhus og kino.

Foto: Nordland fylkeskommune

Reins Kloster. Foto: Linda Veiby, Riksantikvaren

Hydroparken Notodden. Foto: © Per Berntsen

Flere av fredningene er gjort i forbindelse med grunnlovsjubileet, men det er også flere andre spennende kulturminner som har blitt fredet.

I oktober ble Sortland rådhus og kino i Nordland fredet, som et flott eksempel på 1950-tallets arkitektur og på nasjonsbyggingen etter 2. verdenskrig. I den svært tidstypiske bygningen er det et enestående samspill mellom arkitektur og dekor. Arkitekter var Einar Karstad og Tobias Ritzau fra Narvik.

Reins kloster er en storgård i Rissa som ble omtalt allerede i Harald Hårfagres saga. Harald Hårfagre ble konge på slutten av 800-tallet. Gården hadde i flere århundrer sterke bånd til kongeætten, og på 1200-tallet opprettet Skule Bårdsson et nonnekloster der. Klosterruinen var, på grunn av sin alder, allerede automatisk fredet, og i november ble også gårdens hovedbygning, meieribygning, fjøs, borgstue og deler av hage- og parkanlegget fredet.

Rjukan Næringspark og Hydroparken Notodden ble fredet tidligere i høst. Anleggene på Rjukan og Notodden var industri i verdensklasse, og inngår i området for verdensarvnominasjonen som Norge har oversendt til Unesco. Som verdensarv kan regionen fortelle om industrieventyret der vannet blir gjort om til elektrisk kraft og skaper grunnlag for industri og arbeidsplasser til folket. Fredningene kan bidra til å styrke nominasjonen som ventes avgjort i 2015.

I tillegg til de 18 vedtaksfredningene er det også gjennomført en rekke forskriftsfredninger i 2014 i forbindelse med prosjektet «Statens kulturhistoriske eiendommer».

Freda fartøy i 2014

Fire fartøy vart freda i løpet av året.

AV TURID ÅRSHEIM, RIKSANTIKVAREN

Passasjerdamparen «Børøysund» frå 1908 vart freda på 50-årsdagen til Norsk Veteranskibsklub. Gjennom meir enn 60 år i drift i Trøndelag, på Vestlandet og i Nord-Noreg har fartøyet gjennomgått mange endringar, men mykje av det originale er likevel bevart.

M/S «Riskafjord II» frå 1864 er landets eldste bevarte rutefartøy i saltvatn. Skipet gjekk i rute like fram til 1996 og har gjennom fleire generasjonar vore eit kjent syn på Stavanger hamn.

M/S «Rogaland» frå 1929 gjekk i den viktige kystruta mellom Oslo og Bergen.

«Rogaland» skulle forsyne hovudstaden med jordbruksprodukt frå Jæren og hadde store kjølerom for frakt av ferskvarer og tankar på dekk med vatn for levande fisk. Kystruta var også raskaste reisemåten mellom Stavanger og Oslo før Sørlandsbana vart fullført.

M/S «Vestgar» frå 1957 er vårt mest intakte fartøy av sjøbusstypen, og trafikerte last- og passasjerruta mellom Øygarden og Bergen. Mange frivillige har i åra etter lagt ned eit stort arbeid med restaurering av skipet.

M/S «Riskafjord II» i Bergen.
Foto: Erik Småland, Riksantikvaren

Kulturhistoriske landskap

Riksantikvaren arbeidar med å etablere eit register over kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse. Registeret inneber ikkje noko formelt vern, men er ei hjelp til kommunane i deira planleggingsarbeid.

AV EVEN GAUKSTAD, RIKSANTIKVAREN

Klima- og miljødepartementet har gjeve Riksantikvaren i oppdrag å etablere eit register for kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse, liknande det som NB!-registeret er for bymiljø. Registeret skal gjere klart kva landskap som har særskilte kulturhistoriske verdiar som kommunane og andre styresmakter bør ta omsyn til i planlegging og forvaltning. Dette skal bidra til ei god forvaltning av landskap generelt og dei prioriterte landskapa spesielt.

HJELPEMIDDEL FOR KOMMUNANE

Kommunane er blant dei viktigaste forvaltarane av landskap. Landskapet er samtidig ein ressurs for kommunen, som kan utviklast og skape nye verdiar. Ikkje minst er landskapet viktig for innbyggjarane. Det er her vi lever og bur, og vi brukar det i kvardag og fritid. Landskapet betyr mykje for korleis vi oppfattar lokalmiljøet vårt, men det trengst større medvit om endringa i landskapet. Kva skjer, kva inneber det og korleis kan vi finne løysingar som tek vare på det særmerkte med landskapa?

Gjennom mellom anna planlegging og byggesakshandsaming etter plan- og bygningslova kan kommunen påverke utvikling og forvaltning. Riksantikvaren øn-

Østfold har flere storslåtte kulturlandskap knyttet til herregårder og lystgårder. Disse jordbrukslandskapene har en rekke elementer som alléer, gamle trær, parker, lunder, stengjerder og dammer. Bildet viser alléen inn mot Alby på Jeløy ved Moss. Foto: Lars Ole Klavestad

De østre øyene på Hvaler representerer ferieparadisets landskap. Bilfrie øyer og en lang tradisjon for fritidsbebyggelse og skjærgårdsliv gjør landskapet til noe særegent. Bildet er fra Gravningssund mellom nordre og søndre Sandøy. Foto: Lars Ole Klavestad

skjer at utvalet av landskap i den nasjonale oversikta skal gje eit kunnskapsgrunnlag slik at kommunane kan drive ei betre lokal forvaltning av landskap. Registeret vil ikkje innebere vern, men vere eit hjelpemiddel i arealdisponeringa i kommunen.

Kulturminneforvaltninga vil gje tidleg og tydeleg informasjon til kommunane ved å klargjere kva kulturhistoriske landskap vi meiner har nasjonal interesse. Utvalet av område vil vere eit verktøy for kulturminneforvaltninga og deira innspel til kommunal og regional arealplanlegging og for samarbeid med ulike sektorstyresmakter. Gjennom god dialog mellom kulturminneforvaltninga og kommunane vonar vi at dei viktige landskapa får danne premiss for framtidens kommuneplanar.

ØSTFOLD OG HORDALAND I PRØVEPROSJEKT

Landskapet er i stadig endring. Riksantikvaren ønskjer ikkje med utvalet å gje signal om at endring er uønskt i desse områda, men bidra til at kommunen og andre aktørar har ei medveten haldning til kvalitetane når dei forvaltar landskapet.

Riksantikvaren har saman med fylkeskommunane i Hordaland og Østfold gjennomført eit forprosjekt for å utvikle arbeidsmåtar og prioritere kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse. Arbeidet skal òg gje naudsynte erfaringar for korleis eit landsomfattande prosjekt kan gjennomførast. For kvart fylke er det prioritert ni landskap.

Arbeidet med forprosjektet starta opp hausten 2013 og vert avslutta våren 2015, medan to nye fylke er planlagd med oppstart same år. Det langsiktige målet er å gjennomføre eit nasjonalt prosjekt i perioden 2016-2018.

Kulturhistoriske landskap i Østfold

Østfold er ett av de to fylkene som har vært med i prøveprosjektet, og fylket har en rekke kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse.

AV LARS OLE KLAVESTAD, LANDSKAPSARKITEKT
HOS FYLKESKONSERVATOREN I ØSTFOLD
FYLKESKOMMUNE

Fylkeskonservatoren i Østfold fylkeskommune har satt arbeid med kulturhistoriske landskap høyt på dagsordenen i en årrekke. Å ha et overordnet blikk når kulturminnene skal tas vare på, er svært viktig. Dersom helhetene i landskapet er ivaretatt, har kulturminnene en mye større kraft og en rikere historie å fortelle.

Høsten 2013 ønsket Riksantikvaren å ha med Østfold og Hordaland fylkeskommuner på prøveprosjektet «Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse». Det siste året har Riksantikvaren, i nært samarbeid med de to fylkeskommunene, jobbet med å utvikle modell, kriterier og en bruksanvisning for hvordan registeret kan og bør brukes.

Ettersom landskap er et komplekst tema, har det lett for å falle mellom flere stoler i forvaltningen. I dette prosjektet har det vært et mål å rendyrke den kulturhistoriske siden av landskapstemaet.

HELHETENE I LANDSKAPET

Sporene etter våre forfedre har i de fleste tilfeller ingen tilfeldig plassering i landskapet. De er nært knyttet til landskapsformer, landskapsrom, grunnforhold, spesielle punkter, fangstplasser eller gamle strandlinjer. Det er vesentlig å kunne lese det totale bildet når kulturminnene skal oppleves. Dette var en viktig innfallsvinkel da Østfold fylkeskommune, Statens vegvesen og kommunene Sarpsborg og Fredrikstad bygde Solbergtårnet som et formidlingssted og adkomstport til Østfolds kulturminner. Å ivareta helhetene i landskapet var også et viktig mål for Fyl-

keskonservatoren i forbindelse med arealstrategien som ble utarbeidet i forkant av Fylkesplanen for fem år siden. Rundt 40 kulturhistoriske landskap i fylket ble avgrenset og betegnet med regional verdi. I stor grad har disse områdene blitt videreført som hensynssone kulturmiljø i de ulike kommuneplanene. Dette har blitt et godt verktøy i forvaltningen, både på kommunalt og regionalt nivå. Fylkeskonservatoren ser stor nytte i en slik detaljert kartfesting når vi skal argumentere for hvorfor helhetene må ivaretas.

STOR MEDIEINTERESSE

Områdene som pekes ut gjennom «Kulturhistoriske landskap av nasjonal interesse» er ikke ment som rene verneområder. Snarere signaliserer de ovenfor kommunene at dette er landskap hvor hensynet til kulturhistorien må ivaretas på en særlig god måte. Når Riksantikvaren påpeker at et landskap er av nasjonal interesse, kan det få avgjørende betydning for at det tas vare på. I Østfold har mediene fattet stor interesse for prosjektet og heiset det fram i forbindelse med utbyggingssaker blant annet på Byens marker utenfor Gamlebyen i Fredrikstad og ved planlagte vindkraftanlegg nær Haldenvassdraget.

VARIERTE ØSTFOLD-LANDSKAP

Gjennom prosessen har Riksantikvaren i samarbeid med fylkeskommunen avgrenset ni landskap med nasjonal interesse. De fleste er knyttet til overordnede landskapsstrukturer som morenene, kysten, vassdragene samt historiske kulturlandskap rundt herregårdene, som var svært betydningsfulle i østfoldlandskapet. Størrelsen varierer fra det 175 km² store Haldenvassdraget til mindre områder på ca. 5 km² knyttet til byene, slik som de åpne bymarkene ved festningsbyen i Fredrikstad og lystgårdslandskapet på Jeløy utenfor Moss.

Landskapene er karakterisert med en tydelig tematikk, slik som for eksempel kanallandskap, forsvarslandskap, herregårdslandskap og industrilandskap. Temaene spenner fra noen av landets mest innholdsrike arkeologiske landskap til Borregaards industrilandskap, som sammen med Herøya i Porsgrunn, er de eneste virkelig store industriområdene med lange historiske tradisjoner, hvor det fremdeles ryker fra pipene.

Kart som viser ni foreslåtte kulturhistoriske østfoldlandskap av nasjonal interesse. I tillegg vurderes stenhoggerlandskapet ved Iddefjorden. Kart: ØFK/RA.

PROSJEKTET KAN FÅ STOR BETYDNING

Alle landskapene er analysert og beskrevet etter en mal som ble utarbeidet i forkant. Her defineres områdenes landskapskarakter, hvorfor landskapet er av nasjonal interesse, samt at det gis innspill om sårbarhet, tålegrenser og forvaltning. Den geografiske avgrensingen er i stor grad gjort ut fra visuelle vurderinger når man beveger seg rundt i landskapene, altså med utgangspunkt i landskapets silhuetter, vegger og rom.

Fylkeskonservatoren i Østfold har stor tro på at «Kulturhistoriske landskap av

nasjonal interesse» kan få stor betydning på landskaps- og kulturminneforvaltningen dersom prosjektet videreføres og gjøres offisielt. Foruten å være et viktig redskap i arealplanlegging og forvaltning, vil det også bidra til å skape oppmerksomhet rundt de mange flotte landskapene våre. Ikke minst bør kommunene og reiselivet heise flagget og være stolte av at de har landskap som verdsettes i nasjonal målestokk.

Dele data

Offentlige databaser inneholder store mengder spennende informasjon, om alt fra kulturminner til dyrearter og naturvern-områder. Nå jobbes det for at mange flere skal få glede av innholdet i disse databasene.

AV KAREN THOMMESEN, RIKSANTIKVAREN

Data fra offentlig sektor blir i stor grad bare benyttet av de som trenger informasjonen i forbindelse med forvaltning eller forskning. De senere årene er stadig større deler av denne informasjonen blitt tilgjengelig for alle, og det arbeides for at enda flere fagdatabaser skal åpnes opp. Men hvordan skal informasjonen gjøres tilgjengelig slik at flest mulig får glede av den?

HACKATON OG NORDLØD

I 2014 ble det arrangert to store mønstringer for deling av åpne data. Først ut var et såkalt hackaton #hack4no, hvor over 50 utviklere og designere var samlet gjennom

to døgn for å grave seg ned i offentlige åpne data. Deltakerne arbeidet med å lage fremtidens applikasjoner basert på åpne kultur- og naturdata, og det var hard konkurranse om å lage den beste app'en. Vinnerbidraget ble «Second Take», en app som sammenlikner historiske bilder med nye versjoner av tilsvarende motiv, for å se hvordan miljøet har endret seg.

I høst var det tid for #nordlod. Dette var en nordisk konferanse som handlet spesielt om åpne data og lenkede åpne data. Her var felles standarder og gjenbruk av data sentrale stikkord, både for en mer effektiv offentlig forvaltning og for at publikum i fremtiden skal få god tilgang til god og relevant informasjon, blant annet på mobile plattformer.

Kultur- og naturreise

Prosjektet Kultur- og naturreise var en viktig pådriver for begge de nevnte arrangementene. Kultur- og naturreise arbeider for at innhold i fagdatabaser åpnes opp og gjøres tilgjengelig for alle. Innholdet kan tas i bruk og videreutvikles av andre til nye tjenester; av nærings- og reiseliv, i friluftsliv og undervisning. Prosjektet arbeider også mot å formidle kultur- og naturinformasjon til ulike brukergrupper på mobile plattformer.

- Kultur- og naturreise er et samarbeid mellom Kartverket, Kulturrådet, Miljødirektoratet, Riksantikvaren og Riksarkivet.
- Hackatonet #hack4no ble arrangert av Kulturrådet og Kultur- og naturreise.
- #Nordlod ble arrangert av Riksantikvaren, Riksarkivet, Kulturrådet, Digisam i Sverige, og Kultur- og naturreise.

Les mer om prosjektet Kultur- og naturreise, og om #hack4no og #nordlod på bloggen til Kultur- og naturreise: www.kulturognaturreise.no.

Nye nettsider

Jakta på fortida:

www.jaktenpaafortiden.no

På www.jaktenpaafortiden.no finn vi eit undervisningstilbod for ungdomsskulen, som skal formidle arkeologisk forskingsmetode. Nettstaden er ei fryd for auga! Flotte illustrasjonar er kombinert med forklarande tekst og videoar, mellom anna kategorien «spør arkeologen». Navigasjonen er enkel og god. Sjølv om «Jakta på fortida» er laga for skuleungdom, kan ein tilrå nettstaden til alle med historieinteresse – uansett alder. Prosjektet er i regi av Arkeologisk museum, Universitetet i Stavanger

Norsk oljehistorie:

<http://www.kulturminne-frigg.no/>

Norsk Oljemuseum har leia arbeidet med eit dokumentasjonsprosjekt om Frigg. Frigg var eit gassfelt på grensa mellom norsk og britisk sokkel. På det meste forsynte Frigg Storbritannia med 30 prosent av gassforbruket. Frigg vart stengt i 2004 og installasjonane skulle fjernast innan 2012. Nettstaden «Kulturminne Frigg» presenterer omfattande dokumentasjon om industriallegget. I 2012 vart det lansert ei tilsvarende nettside om Statfjord-feltet. Sjå www.kulturminne-statfjord.no

Klima og kulturminner

Klimaendringene er en av vår tids store utfordringer. For kulturminneforvaltningen er det viktig å ta vare på kulturminnene i et endret klima og samtidig bidra til å redusere klimaendringene.

AV MARTE BORO, RIKSANTIKVAREN

Riksantikvaren arbeider med spørsmål om klima og kulturminner i en rekke sammenhenger. Her kommer en liten oversikt over noen av våre egne prosjekter og samarbeidsprosjekter.

RÅD OM SIKRING AV BYGNINGER

Klimaendringene pågår nå. Nå sist aktualisert med ekstremværet i Flom og i Odda. Klimaendringene vil gi oss stadig større utfordringer i forvaltningen av kulturminnene våre. Uvær og flom vil gi store plutselige skader. Vi vil oftere få oversvømmelser fordi kraftige regnbyger gir så mye vann at overflater, bekkeløp og grøfter ikke klarer å ta det unna fort nok. Over tid vil bygninger være mer utsatt for råte og insektangrep. Riksantikvaren har utarbeidet en nettside om klimaendringene og kulturminnene. Her ser vi på risiko for skader og vi gir huseiere råd om hvordan de kan sikre bygningene bedre. <http://www.ra.no/Tema/Klimaendringene-og-kulturminner>

STANDARD FOR ENERGIEFFEKTIVISERING

Gamle bygg kan også bli energieffektive og dette kan gjøres på måter som ikke er ødeleggende for kulturminneverdiene. Derfor har Riksantikvaren tatt initiativet til å utarbeide en europeisk standard for energieffektivisering av verneverdige bygninger. Riksantikvaren leder nå arbeidet med standarden som skal passe for alle typer eldre bygg; slott fra 1700-tallet og boliger fra 1900-tallet, vernet eller ikke. Standarden gir ikke konkrete løsninger eller mål, men viser hvordan man bør gå fram. Det er viktig å forstå bygget godt, kjenne til skader og vurdere risikoen for at nye skader kan oppstå. Standarden setter krav til kompetanse for de som skal planlegge og velge tiltak. Tiltak skal vurderes opp mot risiko for skader, tap av kulturhistoriske verdier, effekten på energiforbruket, konsekvenser for innemiljø samt vurderinger av klimagassutslipp og økonomisk lønnsomhet. Det er en stor gruppe europeiske eksperter som jobber med denne standarden som på nyåret vil bli sendt på høring.

NORDISK PROSJEKT

Riksantikvaren har nylig deltatt i et nordisk prosjekt som handler om kulturminner som ressurs, både for reduksjon av klimaendringene og for tilpassing til et endret klima (CERCMA - Cultural Environment as Resource in Climate Change Mitigation and Adaptation). Eldre bygninger og bygningsmiljøer har mange egenskaper som vi kan lære av og utnytte videre, både i moderne byggeri og ved vedlikehold av eldre bygg. Med knapphet på ressurser ble det utviklet byggetradisjoner som sparte på energi og ressursbruk.

Bygninger og miljøer har gjennom alle tider også blitt tilpasset til endrete klimaforhold. Det ble utviklet enkle tekniske løsninger for reparasjon av bygg som var utsatt for skader fordi de for eksempel sto i vannkanten og ble oversvømt nå og da.

Et annet viktig forhold som ble framholdt i prosjektet, er at så lenge vi ikke må betale for klimagassutslipp, må vi bevisstgjøres på annet vis. Mange forskjellige til-

Informasjonsark om klimaendringene og kulturminner

Klimaet har alltid utsatt bygninger for påkjenninger i form av blant annet fuktighet og temperatursvingninger. Alle bygningsmaterialer vil være utsatt for nedbrytning over tid, og klimaforholdene vil være av avgjørende betydning for hvor hurtig dette foregår. På grunn av klimaendringer må vi forvente ytterligere belastninger bygninger og anlegg. Riksantikvaren ga i 2014 ut et informasjonsarket *Klimaendringer og bevaringsverdige bygninger*. De fleste klimarelaterte byggskader oppstår i tak, yttervegg og

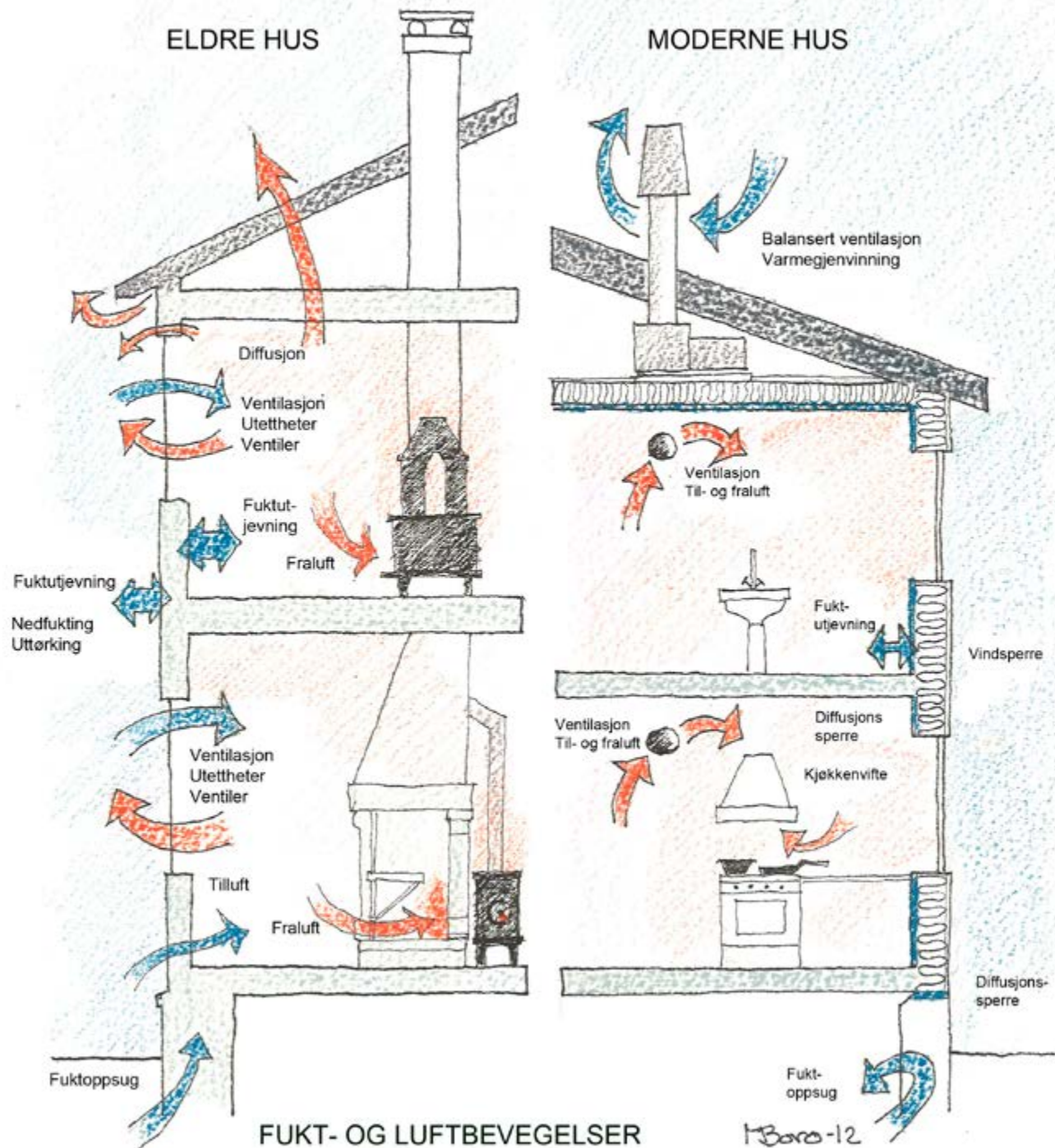
gulv mot grunnen. Informasjonsarket gir praktiske råd til eiere av eldre bygninger om hvordan man på best mulig måte kan begrense uheldige konsekvenser av forventede klimaendringer. Informasjonsarket kan lastes ned fra www.ra.no.

Informasjonsark om skifer- og helletak

Bygninger som er tekket med skifer eller steinheller preger mange av våre flotteste kulturlandskap. Norge har mange ulike skifertekningsformer og vår variasjonsrikdom er stor i internasjonal sammenheng. Informasjonsarket som gir

råd om vedlikehold og omlegging av skifer- og helletak kan lastes ned fra www.ra.no.

Illustrasjonen viser forskjellen på gammel og ny bygningsteknologi. Når man skal i gang med energieffektiviseringstiltak er det viktig å forstå hvordan bygninger er bygget opp og hva man må ta hensyn til for å unngå skader. Dette er temaer som blir tatt opp i standarden om energieffektivisering av verneverdige bygninger. Illustrasjon: Marte Boro

tak kan påvirke klimabelastningene, og oppvarmingsystemene i byggene må være slik at alle kan forstå dem og ha mulighet til å styre sitt energibruk.

Beregninger av klimagassutslipp med et livssyklusperspektiv er et nødvendig redskap for å synliggjøre klimabelastningene fra byggeprosjekter og materialbruk.

Slike beregninger kan også brukes for å sammenligne belastningene ved å oppgradere eldre bygg eller å rive og bygge nytt. Eldre bygg er allerede bygget og har derfor en stor fordel sammenlignet med å bygge nytt, selv om man ikke klarer å gjøre det gamle bygget like energieffektivt som det nye. Utvikling av verktøy som

gjør det enkelt å beregne effekten av tiltak på eldre bygg er en av anbefalingene fra dette prosjektet.

Riksantikvarens historie

Dag Myklebust: **MED VILJE OG VITEN.**
Om kulturminnevern i Norge. Oslo:
Pax. 2014. 357 sider.

Høsten 2014 kom boken om første del av historien om Riksantikvarens virke. *Med vilje og viten* omhandler årene fra Riksantikvaren ble stiftet i 1912 fram til 1958. Forfatter Dag Myklebust har dermed tatt for seg perioden da Herman Major Schirmer, Harry Fett og Arne Nygård-Nilssen innehadde stillingen som riksantikvar. Disse tre bygget institusjonen Riksantikvaren opp fra ingenting til en moderne forvaltningsinstitusjon. Boken omhandler både veien fram mot etableringen av et offentlig kulturminne-

vern og de dramatiske årene under andre verdenskrig.

Forfatter Dag Myklebust er magister i kunsthistorie fra Universitetet i Oslo 1979. Han har vært ansatt hos Riksantikvaren siden 1984, først som antikvar og senere som avdelingsleder. Siden 1991 har han vært seniorrådgiver og arbeidet med internasjonale spørsmål. Han har tidligere skrevet Fortidsminneforeningens historie.

Kapittel 17 i boken er viet forskjellige bevaringsspørsmål som vakte stor debatt i etterkrigstiden. Kapitlet gjengis her i sin helhet.

Kapitlet er gjengitt med tillatelse fra Pax forlag og forfatteren.

XVII. BEVARINGSOPPGAVER: FRA BRYGGEN TIL GROSCH' BASARER

I Riksantikvarens arbeid i etterkrigstiden ble Bergen stående sentralt, ikke minst som følge av eksplosjonskatastrofen i 1944. Gerhard Fischers videre arbeid med Rosenkrantzårnet gjorde at man fikk fastslått at det var store rester av Magnus Lagabøtes kastell innebygget i renessansetårnet. Disse kunne nå eksponeres. Den nedraste øvre ytterveggen ble murt opp med bruk av den gamle stenen, slik at karakteren av murverket kunne fremstå med stor grad av autentisitet.

På samme måte som ved Håkonshallen, åpnet katastrofen for nye muligheter både til å skaffe seg mer kunnskap om den gamle bygningen og til å presentere den på en ny måte. Fischers og Klosters samarbeid resulterte i den pedagogisk tilrettelagte og morsomme presentasjonen som Rosenkrantzårnet nå har fått, ved at de besøkende ledes opp gjennom trappene og rommene i Magnus Lagabøtes kastell med det høygotiske kapellet, og så ned

igjen gjennom renessanseslottsherren Rosenkrantz' saler og kammers.

Håkonshallen ble også undersøkt arkeologisk av Fischer. Det ble dannet en venneforening som ønsket å få salen satt i stand som representasjonslokale for byen. En arkitektkonkurranse om en slik istandsetting ble i 1957 vunnet av Johan Lindstrøm.⁵⁶⁹ Han døde imidlertid året etter, og arbeidene ble fullført av hans arkitekt sønner Claus og Jon og arkitekt Peter Helland-Hansen. Bergens storstue skulle bli gjenåpnet i 1961, slik Stortinget mer eller mindre hadde forutsatt allerede i 1954.

BRYGGEBRANNEN 1955

Som nevnt under omtalen av budsjettutviklingen for Riksantikvaren, ble Bryggen i Bergen rammet av en stor brann 4. juli 1955. De fire nordligste gårdene av de ti som sto igjen etter rivningen fra 1899, gikk nå tapt. Frem til branntidspunktet

hadde lite skjedd på Bryggen. Det formelle navneskiftet fra Tyskebryggen til Bryggen skjedde allerede i 1945. Istandsettingen etter eksplosjonsskadene pågikk i den grad materialmangelen tillot det i de første årene. Disse arbeidene ble utført under ledelse av arkitektene Kristian Bjercknes og Andreas Nordtvedt.⁵⁷⁰ Et eksempel kan være Engelsgården. Der var alle bygningene satt i stand i løpet av 1945 og 1946. Hele takkonstruksjoner ble tatt ned og reparert. Eieren, kjøpmann Olaf Runshaug, hadde til og med klart å skaffe brukt, krum rød teglsten nok til at man kunne skifte ut bølgeblikkplatene på ni av hans bygninger.⁵⁷¹

Etter Riksantikvarens og Fortidsminneforeningens beretning for 1946 er det sparsomt med opplysninger om Bryggen i årsberetningene. Faktisk nevnes den ikke før i 1956, idet man viser til de reguleringsmessige diskusjonene knyttet til branntomtten, og dessuten redegjør for de

arkeologiske undersøkelser. Noen flere spor finner vi i Bergensavdelingens årsberetninger. For året 1952 tar man opp problemene med utførte reparasjonsarbeider som ikke er anmeldt til de antikvariske myndighetene, og ei heller til de lokale bygningsmyndigheter. Den antikvariske bygningsnemnd blir anmodet om å innskjerpe fredningsbestemmelsene. For åpenbart nyter de ikke like stor respekt alle steder.⁵⁷²

Bortsett fra planer om grøntanlegg ved Øvregaten (gaten ovenfor brygge-rekkene), omtales Bryggen først i beretningen for 1955, der samarbeidet mellom Bergensavdelingen, Riksantikvaren og byens myndigheter om en utredning av «sanering» av det nedbrente området beskrives. Imidlertid kom det inn et nytt element, nemlig behovet for en forsvarlig arkeologisk undersøkelse av grunnen under de brente bygningene. Arkeologen Asbjørn Herteig, som fikk ansvaret for ledelsen av disse utgravningene, skrev senere om den lokale vurderingen av området rundt branntidspunktet 4. juli 1955: «Men det var ikke et alminnelig avholdt klenodium som brant.»⁵⁷³ Og videre:

«Riv dette skjenselsmerke fra vår fornedrelsestid», het det og den siste krigens ubehagelige opplevelser virket som en forsterket klangbunn for slike lettkjøpte slagord. I det gode selskap var det aldeles ikke comme il faut å nevne Bryggen uten i nedsettende hensikt. Den var ikke bare en skam for byen, hette det, hva verre var, den

Demonstrasjon mot bevaring av Bryggen i Bergen. Ukjent fotograf

hindret til og med forretningsstanden i dens naturlige ekspansjon ved å legge beslag på en av byens aller beste tomter.

Angivelig var 85 prosent av Bergens befolkning i 1946 for en riving også av de gjenstående bygninger på Bryggen. I en memoarbok siterer Asbjørn Herteig fra et leserinnlegg i Bergens Arbeiderblad fra 26. mars 1946:

Det er ikke noe bergensere ønsker så intenst som at den gamle Bryggen en vakker dag skal brenne ned. Det ser dessverre ut til at nogen annen utvei til å bli kvitt styggedommen ikke eksisterer, for det er alltid et eller annet «vesen» som fremdeles vil at Bryggen bevares.⁵⁷⁴

Den 5. juli 1955 fikk skribenten sitt ønske oppfylt. Det var imidlertid ikke alle som delte hans oppfatning. Engelsgården eier, Olaf Runshaug, hadde drevet sin forretning på Bryggen siden han etablerte seg der som syttenåring, rett etter århundreskiftet. I tillegg til å utvikle en verdensomfattende handelsbedrift, samlet han på gamle bøker og kulturhistoriske gjenstander, slik at hans kontor nærmest så ut som et museum. En del av disse verdiene ble reddet. Han forteller om dette i et intervju med Morgenavisen dagen etter brannen. På spørsmål om hva han mener nå må gjøres, svarer han:

Det har ingen hensikt å bygge opp noen rekonstruksjon av det som brendte. Der må bygges nytt, så pi-

etetsfullt som mulig innstemt i bildet. De gårdene som står igjen må vi verne om enda mer enn før [...] Vi skal ikke glemme at det er et minnesmerke om norsk kultur og et eksempel på Norsk byggeskikk vi har på Bryggen.⁵⁷⁵

Her får vi i en knapp og konsis form presentert både et program for den byplanmessige håndteringen av Bryggen og konklusjonen på de kommende arkeologiske utgravningene.

Og på samme måte som eksplosjonskatastrofen ga nye muligheter for vernet av Håkonshallen og Rosenkrantzårnet, ble det disse utgravningene som etter hvert snudde opinionen i favør av vern av Bryggen. Det skulle for øvrig også komme en ny, men mindre omfangsrik brann der i 1958.

Riksantikvar Nygård-Nilssen engasjerte Asbjørn Herteig til en første undersøkelse av branntomten. Det ble starten på utgravninger som skulle strekke seg over tretten år. Selv om Herteig ble ansatt ved Historisk Museum i Bergen, var dette Riksantikvarens prosjekt. Det gjorde at arkitektene Håkon Christie og Ola Øgar Svendsen gjennom en del år hver sommer arbeidet som oppmålere og tegnere ved Bryggen-utgravningene.⁵⁷⁶

Asbjørn Herteig påviste kontinuitet i byggeskikken og eiendomsstrukturen gjennom mange generasjoner bygninger fra tidlig middelalder frem til bygningene som var oppført etter den store bybrannen i 1702. Dette gjorde det klart at det

Faksimile av Morgenavisen i Bergen 6. juli 1955.

Bryggen i sin bevarte tilstand slik vi ser den i vår tid. Det restaurerte Rosenkrantzårnet og den gjenreiste Håkonshallen ligger som fondmotiv. Fotograf: Åse Bitustøl

virkelig var norsk byggeskikk man her sto overfor. Og med årene ble arbeidet med Bryggens bevaring i stadig større grad noe både Norges – og Bergens – befolkning var overveiende positive til. I 1962 var forståelsen blitt så stor at man både kunne stifte en forening ved navn «Bryggens venner» og etablere Stiftelsen Bryggen, som skulle ha som formål å erverve eiendommer i den hensikt å sette disse i stand for bruk til passende funksjoner.⁵⁷⁷

Riksantikvar Arne Nygård-Nilssen hadde vist handlekraft når det gjaldt utgravningene på Bryggen. De ble et viktig grunnlag for utviklingen av vernetanken – og for det konkrete vernet. Men selv skulle han ikke få oppleve de varige resultatene av skiftet i holdningen til Bryggens bevaring.

KAMPEN OM EMPIREKVARTALET I OSLO

Denne viktige etterkrigskampen hadde en lang forhistorie. I Fortidsminneforeningens årbok for 1918 skrev Harry Fett en kort artikkel som hadde tittelen «Kan empirekvartalet omkring Justisdepartementet spares?»⁵⁷⁸ Situasjonen var den at man tolv år tidligere hadde fått oppført den første fløyen av arkitekt Henrik Bulls storslåtte plan for en regjeringsbygning. Dette var tenkt som et H-formet anlegg vendt ut mot Akersgaten, med den først oppførte delen som en sidefløy.

Skulle hele Bulls plan for en regje-

ringsbygning realiseres, måtte man rive det såkalte Empirekvartalet, som lå der midtfløyen og den andre sidefløyen skulle komme. Empirekvartalet besto av en trebygning oppført i 1807 som Militærhospital, og tre murbygninger. Disse var Fødselsstiftelsen fra 1825–29 med en senere bakbygning, og Rikshospitalets bygning med hovedfasade mot Grubbegaten, alle tegnet av vår store empirearkitekt stads-konduktøren Christian Heinrich Grosch. Murbygningene var bygget som vårt første Rikshospital i årene 1825–42. Etter at man før århundreskiftet fikk reist nye bygninger for sykehuset ved Pilestredet, hadde hovedbygningen mot Grubbegaten fått ny funksjon som kontorlokaler

for Justisdepartementet.⁵⁷⁹

I forbindelse med reguleringen av Hammersborg hadde arkitekt R.E. Jacobsen sett på mulighetene for å få bevart det gamle sykehusanlegget. Han mente at Regjeringsbygningen (som Bulls fløy allerede da ble kalt) gjennom et tilbygg burde kunne bygges sammen med Justisdepartementet. Harry Fett skrev: «Og i virkeligheten maatte det her gaa an aa faa skapt en arkitektonisk overgang fra kopstensfacaden i regjeringsbygningen til empirens pudsarkitektur i justisdepartementet.» Denne empirearkitekturen skulle Fett i sin tid få rikelig anledning til å studere, for fem år etter fikk Riksantikvaren sine kontorer i Bulls regjeringsbygning. Fetts eget kontor hadde vinduer ut mot Akersgaten, med et karnapp vendt mot Hammersborg.

Riksantikvarens interesse for bygnin-gene i Empirekvartalet hadde vedvart de følgende årene. Fødselsstiftelsen sørget man for å få oppmålt allerede i 1921.580 I «Indberetning fra Den antikvariske bygningsnevnd» i 1923 ble bygningskomplekset beskrevet slik: «Dette empirekvartal danner en bygningsgruppe som hører til de stilfuldeste og stemningsrike i Kristiania.»⁵⁸¹ Anlegget ble likevel ikke foreslått fredet, siden det var i statlig eie. Dessuten var det yngre enn de hundre år som fredningsloven den gang hadde som grense.⁵⁸² Bygningsnemndens, det vil i realiteten si antikvar Anders Bugges, samlede presentasjon av bygningskomplekset Empirekvartalet er en meget god illustrasjon på nemndens arbeidsmåte. I en knapp tekst presenteres de historiske fakta om bygningene, det refereres til ek-

Empirekvartalet i Oslo sett fra Trefoldighetskirkens tak før utbygging av Regjeringskvartalet tok til. Ukjent fotograf

Byantikvar Arno Berg med Militærhospitalet i sine armer. Fotomontasje av Sverre Heiberg

sisterende omtale i litteraturen. Videre blir det vist til tilgjengelige avbildninger og til det som eksisterte av oppmålinger. Anders Bugge var blant dem som hadde interessert seg spesielt for Grosch' arkitektur, og han tok i 1928 doktorgraden på en avhandling om denne. Men for Empirekvartalet skulle det ikke gå så godt.

I 1939 ble det avholdt en arkitektkonkurranse om nytt regjeringskvartal, som endte med at fire utkast ble likestilte vinnere. Ett av disse var tegnet av arkitekt Erling Viksjø.⁵⁸³ Den andre verdenskrig stoppet inntil videre disse planene, men de ble tatt opp igjen i februar 1946. Da satte Finansdepartementet ned en komité som skulle vurdere de fire vinnerutkastene på nytt. Komiteens innstilling var at Viksjøs utkast skulle legges til grunn for oppførelsen, etter en bearbeidelse. Innstillingen ble vedtatt av Stortinget 11. desember 1946.

Dette skapte en voldsom debatt, som for en sjelden gangs skyld bragte Riksantikvaren inn i den allmenne norgeshistorien. Yngvar Ustvedts tre binds historieverk om etterkrigstiden, *Det skjedde i Norge* (1979), har noen små kapitler som

beskriver bevaringsbestrebelsene.⁵⁸⁴ Ustvedt skildrer frontene i kampen. Mange mente at bygningene burde bevares som de var fordi de minnet om sammenheng i vår historie og om forbindelsen med eldre tiders kultur.

Det mente ikke de bestemmende myndigheter. Finansdepartementet og regjering presset på for å få virkeliggjort en gammel bestemmelse om at den gamle trehusene [sic] med hager omkring skulle rives. De var urasjonelle der de lå midt i bykjernen og opptok verdifull plass. De skulle bort. I stedet skulle man bygge en departemental skyskraper av nyeste merke, en moderne regjeringsbygning som det gikk an å vedkjenne seg.⁵⁸⁵

Alle autoritetene på kunstens og kulturens område gikk imot riveplanene, ifølge Ustvedt «med riksantikvar Harry Fett i spissen». Det ble underskriftskampanjer, og de høylytte protestene førte saken til Stortinget. De folkevalgte var uenige. De fleste i Høyre og Venstre var mot riving. Men regjeringen og Arbeiderpartiets stortingsgruppe mente at rivingen for lengst

var vedtatt, og at arbeidet med det nye regjeringskvartalet var kommet så godt i gang at det bare måtte fortsette. Yngvar Ustvedt siterer *Dagbladet*, som da rivingen begynte høsten 1954 skrev:

Det er liksom de ansvarlige myndigheter vil ha Empirekvartalet ned, før de gir seg. Før de gir seg på at hele byen skal ned – miljøet, historien, selve livsrytmens spor i en by hvor vi bor og skal etterlate oss en kulturarv til senere slekter. Usikre kommunale og departementale funksjonærer har gjort denne arv så liten at vi skammer oss –. La oss håpe at Empirekvartalet danner slutten på den lange serie av offentlig norsk ødeleggelse.⁵⁸⁶

Slik gikk det jo ikke. Yngvar Ustvedt lister opp en lang rekke andre områder som ble revet til tross for motstand fra vernemyndighetene. En solskinnshistorie ble det riktignok plass til i hans etterkrigshistorie: Vernet av gamle Stavanger, som ikke minst skyldtes innsatsen til arkitekt Einar Hedén.⁵⁸⁷

Empirekvartalet gikk dessuten ikke helt tapt, selv om murbygningene ble re-

Basarene i Oslo. Fotograf: Anders Beer Wilse

vet rundt 1960 etter oppføringen av det vi i dag kaller Høyblokken. Militærhospitalet var blitt delvis demontert i 1954, og resten, som ble brukt som kontor i byggetiden, ble tatt ned og lagret på Folkemuseet for å kunne gjenreises et annet sted.⁵⁸⁸

Den såkalte Høyblokken, som sto ferdig i 1958, er i våre dager gjenstand for en intens debatt om riving eller bevaring etter angrepet 22. juli 2011. Dette er kanskje den viktigste bevaringsdiskusjon som pågår når denne fortellingen om Riksantikvarens historie skrives. På eksplosjonstidspunktet var Regjeringskvartalet under utredning som kulturminne, og det var oppnådd enighet mellom de berørte instanser om at Høyblokken skulle fredes.

BASARENE I OSLO

Som vi har sett, skrev Harry Fett allerede i 1901 rosende om basarene rundt Vår Frelsers kirke i Oslo. Disse, med adresse Dronningens gate 27, ble bygget etter tegninger av stadskonduktør Christian Heinrich Grosch i årene 1840–59. Det er et nyromansk bygningskompleks i upusset rød teglsten. Det regnes som et av romantikkens arkitektoniske hovedverk i Norge. Fetts anerkjennelse kom da de yngste deler av anlegget bare var 40–50 år gamle. Allerede som ung, hadde Harry Fett hatt god anledning til å studere dette bygningskomplekset. For faren, Eduard Fett, hadde kontorlokaler i Karl Johans

gate 8, det vil si rett over gaten. I artikkelen «Kristianias fjerde grunnlegger» i Fortidsminneforeningens årbok for 1918 ble anlegget omtalt av Harry Fett.⁵⁸⁹ Det ble også beskrevet i «Indberetning fra Den antikvariske bygningsnevnd» i 1923.⁵⁹⁰ Anlegget med Brannvakten, også dette tegnet av arkitekt Grosch, var ellers blitt fredet 1927.

Anders Bugge behandlet selvsagt også Basarene i sin doktorgradsavhandling om Grosch. Men allerede i 1928, samme år som Bugge disputerte, lanserte Oslo kommune et forslag om å rive anlegget. Denne trusselen dukket opp igjen i 1933 og i 1937.⁵⁹¹ Den 18. mars dette året fattet Oslo Bystyre et vedtak om rivning av disse bygningene. Rivningen ble imidlertid forhindret av utbruddet av andre verdenskrig. Rivningsvedtaket ble opphevet i 1949.

Riksantikvar Arne Nygård-Nilssen oppnådde store resultater på mange områder gjennom sin funksjonstid. Ikke alt han engasjerte seg i opplevde han å se ført frem til seier. Men han døde uventet den 26. juli 1958, under et opphold på familiens hytte på Gol. Nygård-Nilssen etterlot seg en betydelig arv til etterfølgerne i riksantikvarstillingen. De kunne arbeide ut fra en konsolidert institusjonell plattform, og med en økonomi som var solid forankret i statsbudsjettet. Riktignok vil antikvarer alltid si at de midler de får til disposisjon, er utilstrekkelige.

Men det var uansett nå ikke lenger slik at en stor del av arbeidet avhang av hva en riksantikvar kunne fremskaffe av midler gjennom sine mer private bekjentskaper, slik Olav Devik hadde berømmet Harry Fett for under middagen 8. april 1940.

NOTER:

569 Johan Lindstrøm (1883–1958) var født i Lærdal, utdannet arkitekt ved Kungliga Högskolan i Stockholm og særlig virksom i Sogn.

570 *FNFB Årbok* 1946, s. 124.

571 S.st. For et kart over alle de opprinnelige gårdene på Bryggen, se Bergen Byleksikon. Her er det også omtale av alle enkeltgårdene. Leksikonet finnes i flere opplag og utgaver fra 1994 av.

572 *FNFB Årbok* 1952, s. 177–78.

573 Asbjørn E. Herteig: *Kongers havn og handels sete*, Oslo 1969, Aschehoug, s. 8–9. Herteig (1919–2006) ble magister i arkeologi i 1952, og konservator (senere førstekonservator) ved Historisk Museum, Universitetet i Bergen 1959–89. Foruten å lede de arkeologiske utgravningene på branntomten på Bryggen, gjorde han senere en stor innsats for bevaring av Bryggen gjennom foreningen Bryggens Venner og Stiftelsen Bryggen, begge stiftet 1962.

574 Asbjørn E. Herteig: *Bryggen. Fra saneringsobjekt til internasjonalt kulturminne*, Bergen 2005, s. 75.

575 *Morgenavisen* i Bergen 6. juli 1955.

576 Arkitekt Ola Øgar Svendsen (f. 1922) ble ansatt hos Riksantikvaren i 1955.

577 Se Hans-Emil Lidén: *Forfall og gjenreisning. Bryggens bevaringshistorie*, Bergen 2012.

578 *FNFB Årbok* 1918, s.196–99.

579 Se Bjørn Sverre Pedersen: «Gatens arkitekturhistorie» i *Akersgaten* utgitt av Trygve Juul Møller forlag, Oslo 1967, s.15–192.

580 *FNFB Årbok* 1921, s. 243.

581 *FNFB Årbok* 1923, s. 68.

582 Denne tidsavgrensningen ble riktignok ikke praktisert helt konsekvent, for et annet Groschbygg, Børsen fra 1827, var allerede tidlig på 1920-tallet blitt fredet.

583 Erling Viksjø (1910–1971) ble sett på som en av de fremste modernistiske arkitekter i den tidlige etterkrigstid i Norge.

584 Yngvar Ustvedt: *Velstand og nye farer*, «Det skjedde i Norge», bd. 2, Oslo 1979, s. 203–210.

585 S.st. s. 203–4.

586 S.st. s. 204.

587 Einar Hedén (1916–2001) arbeidet med reguleringsaker på kommunalt og fylkeskommunalt nivå til han ble byantikvar i Stavanger i 1974 (og dermed den andre av sitt slag i Norge; bare Oslo var før ute).

588 Etter et samarbeid mellom Oslo Byes Vel og privatpersoner kunne Militærhospitalet gjenoppstå på Grev Wedels plass i 1983. I mange år skulle den restaurerte bygningen blant annet huse både Oslo Byes Vel og Norsk kulturråd.

589 *FNFB Årbok* 1918, s. 80–83.

590 *FNFB Årbok* 1923, s. 69.

591 *FNFB Årbok* 1933, s.181 og s. 194 og *FNFB Årbok* 1937, s. 169.

Nytt lys på nedvurdert arkitekt

En arkitekt fra Tyskland satte sitt tydelige preg på norsk bygget miljø i hovedstaden på 1800-tallet. Men arkitekten selv, Heinrich Ernst Schirmer, har vært lite kjent.

AV EVA CHRISTINE EIDE, RIKSANTIKVAREN

Tyskeren Heinrich Ernst Schirmer (1814-1887) var en av det norske 1800-tallets mest betydningsfulle arkitekter. J.S. Welhaven beskrev Schirmer som «vor delligste Architect», og arbeidene hans formet det moderne Norge på avgjørende vis.

Folk i Oslo har gått forbi hans bygninger år etter år: Hovedbanestasjonen, Botsfengselet, Gaustad asyl, Vestre Aker kirke og Nasjonalgalleriet, for å nevne noen. Også mange andre byer er preget av

hans bygninger: kirker, fengsler, stasjonsbygninger, andre offentlige bygninger og villaer.

Ettertiden nedvurderte hans verk, blant annet fordi man mente hans stil ikke var norsk nok. Arkitekt og arkitekturhistoriker Mari Hvattum har med sin bok en ambisjon om å revurdere dommen over Schirmer og hans virke i Norge, og gi et mer balansert syn på den europeisk orienterte arkitekturen Schirmer sto som eksponent for. Hun vil også gjeninnføre stil som et relevant historisk begrep, etter

Hvattum, Mari: *Heinrich Ernst Schirmer. Kosmopolittenes arkitekt.* Oslo: Pax, 2014. 264 sider.

at stilanalyse har vært i vanry som metode i flere tiår.

Forfatteren hadde ikke ønsket å skrive en biografi, det var hans virke som arkitekt som skulle være det sentrale i teksten. Men underveis i arbeidet har perspektivet endret seg noe, dels på grunn av kildene som dukket opp, men også som en erkjennelse av betydningen det biografiske har for hvordan historien utvikler seg. Og resultatet er blitt en bok med arkitektens navn som hovedtittel – en biografi, men med hans arbeidsinnsats som det helt sentrale tyngdepunkt.

Det er ikke skrevet mye om Schirmer tidligere, noen artikler finnes, men ingen egen monografi. Nå har vi fått et verk som dekker dette hullet i norsk arkitekturhistorie. Boka gir også viktig innblikk i tidlig restaureringsdebatt i Norge. Schirmer var aktivt med, blant annet i restaureringen av Nidaros domkirke og i diskusjonen om riving av gamle Aker kirke.

Boka er godt forsynt med illustrasjoner, og i kapitlet «Liv og verk» har forfatteren gjort en solid jobb med å lete fram Schirmers utførte arbeider.

Nasjonalgalleriet fra 1882 er et av de sentrale verkene til Heinrich Ernst Schirmer og hans sønn Adolf Schirmer. Nasjonalgalleriet ble fredet av Riksantikvaren i 2012. Foto: Arve Kjørshem, Riksantikvaren

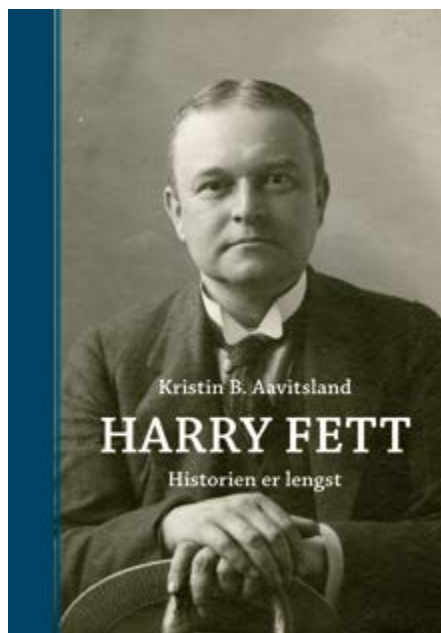
Lærerikt, velskrive og inviterande om Harry Fett

Kristin Bliksrud Aavitsland:
Harry Fett. Historien er lengst.
 Oslo: Pax. 2014. 613 sider.

AV KRISTIN BAKKEN, RIKSANTIKVAREN

Kristin Bliksrud Aavitsland startar biografien sin om Harry Fett med ein prolog. Her kontrasterer ho den posisjonen og gjennomslagskrafta Harry Fett hadde i samtida, med den gløymsla som har blitt han til del i dag. For oss som arbeider i kulturminneforvaltninga har vår andre riksantikvar, med 32 år i stillinga, behalde ein posisjon innafor kulturminnevernet. Men ved ettertanke aksepterer eg utan vidare at gløymsla er reell i det moderne kollektive medvitet, og eg tykkjer Aavitsland har ei interessant drøfting av dette i prologen (s. 18ff.).

Eg vil gje honnør til Aavitsland for å ha levert ein så *velskreven* biografi. I tillegg er bileta uvanleg godt integrerte i framstillinga – som kjelder og til utdjuing av poeng. Aavitsland rår over eit rikt kjeldemateriale som ho legg godt til rette for lesaren gjennom sitat og referansar. Eg tykkjer ho subtilt inviterer oss til å trekkje eigne konklusjonar, men utan å ferdigtygge dei for oss. Eit døme er diskusjonen av herreklubben «Den grønne benk» (s. 250f.) der kritiske spørsmål til kva denne klubben eigenleg representerte, kjem fram gjennom sitat. Eit anna døme er dagboksnotatet til Ester Fett: «Han kan vinna alla och hvar, som han vill vinna, men bryr sig egentligen bara om att vinna dem, som kunna vara honom nytiga» (s. 182). I diskusjonen av Harriet Fetts «hysteri»

tar forfattaren uvanleg tydeleg stilling: «Derfor er det vanskelig ikke å se et element av maktspråk i påstandene om Harriets hysteri og mentalsykdom» (s. 323).

Eit hovudinntrykk er at Harry Fett bygde posisjon, sette dagsorden og fekk tatt avgjerder ved å byggje opp og bruke nettverk, (herre)middagen eit slags modus operandi for Harry Fett. Det er eit markert tema i boka. Herreklubben «Den grønne benk» (s. 284f.), dei konservative herremiddagane i mellomkrigstida som skulle demme op for den «røde fare», den sosiale aktiviteten i Drammensvn 102 H (s. 377) og initiativet til nettverket *Villa Pax* er døme på Harry Fett si sosiale og strategiske nettverksbygging. *Villa Pax* skulle fremje godvilje, fred, humanitet og humanisme i bygginga av landet etter den andre verdskrigen.

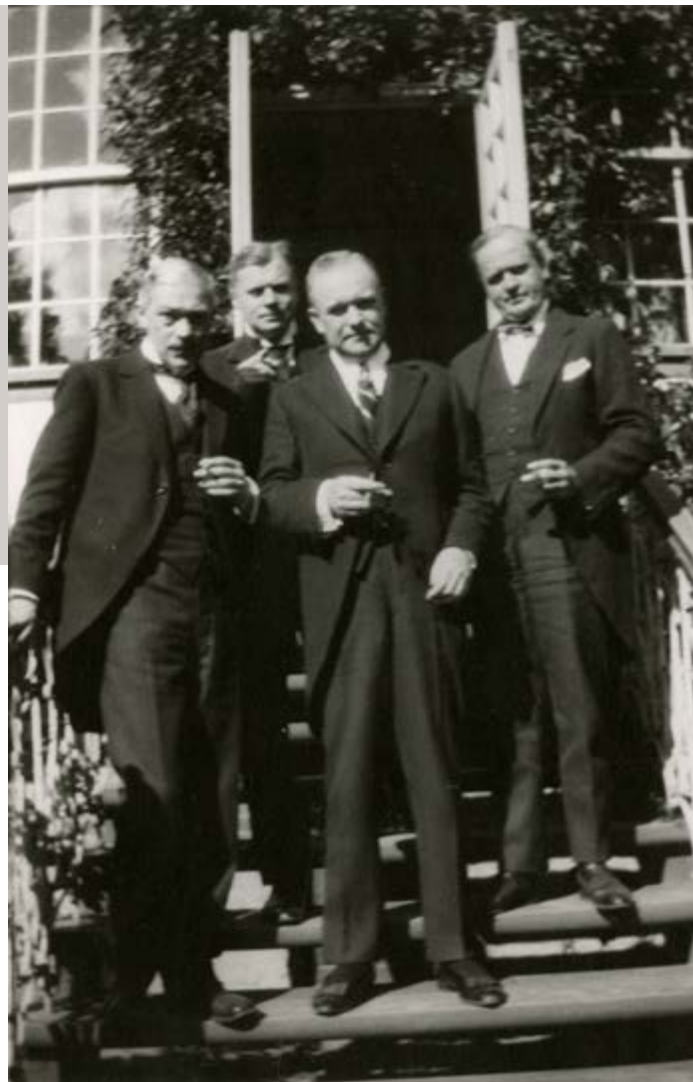
Det er ikkje vanskeleg å sjå korleis denne borgarlege selskapskulturen utgjorde reelle maktnettverk. Framstillinga av desse nettverka gir ein svært interessant bakgrunn å forstå dei samtidige *motkulturane* mot. Målrørsla, arbeidarrørsla, kvinnefrigjeringa og fråhaldsrørsla er alle døme på posisjonar som blei definerte *utafor* Fett-krisen; ja eg ville tru i direkte opposisjon til han. Aavitsland tematiserer ikkje tilhøvet Fett hadde til desse motkulturane i større breidd, noko som for øvrig er eitt tema eg saknar i boka, men ho gjer det i alle fall klart at Fett var kritisk til både målrørsla, sosialismen og kvinnefrigjeringa. Det må tolkast som litt naive forsøk på å harmonisere desse motkulturane med den borgarlege selskapskulturen når til dømes Einar Gerhardsen blir invitert inn i Villa Pax og karakterisert (og funne akseptabel pga?) sin «ganske særpreget charme»! (s. 523)

Det kan altså ikkje vere tvil om at Harry Fett var blant dei ideologisk førande i eit nettverk av menn som utgjorde makteliten i den norske mellomkrigstida. Biografien kastar difor eit svært interessant lys over dei ideologiske føresetnadene for riksantikvarembetet. Frå først av var Fett den einaste tilsette, sidan fekk han gradvis bygd opp ein liten stab, men det var Harry Fett som gjennom føredragsturnear, befaringar og ikkje minst ved utstrakt publisering, etablerte Riksantikvaren som institusjon. Det er ikkje vanskeleg å sjå at dei personlege nettverka til riksantikvaren må ha hjulpet til med å få institusjonen opp å stå, og at den ideologiske plattform

Harriet og Harry Fett, bryllaupsbilete 1903.

Foto: Harry Fett sine etterkommarar/Nasjonallbiblioteket i Oslo

Gode vener frå «Den grønne bænken». Haakon Shetelig, Anton W. Brøgger, Harry Fett og Rolf Thommessen var «The inner circle», her på trappa til Christinedal omkring 1920.

Foto: Harry Fett sine etterkommarar/Nasjonallbiblioteket i Oslo

men hans ikkje kan skiljast frå etaten sin plattform.

Ein har difor ingen god grunn til å forvente seg at motkulturane fekk prege utforminga av prinsipp og praksis hos den unge etaten. Ikkje minst gjeld dette fredingslista som blei utarbeidd etter at *Lov um bygningsfreding* frå 1920. Avgjerdene om kva for kulturminne som har nasjonal verdi, handlar om definisjonsmakt, og denne makta hadde Fett og krinsen rundt han. Etter den romantiske oppdaginga av den nasjonale folkekulturen på 1800-talet, var det likevel umogleg å kome forbi bondekulturen på den første fredingslista.

Fett sitt særlege bidrag til fredingslista er truleg snarare bygningane med rot i embetsstand og handelsstand (s. 304).

Aavitsland viser korleis inkluderinga av denne typen bygningar er grunna i Fett si internasjonale orientering, hans syn på norsk kultur som resultat av kultur møte, og oppvurderinga hans av den urbane kulturen i dansketida (s. 300f. og 306 ff.). Og det er mot denne bakgrunnen at den radikale (og framsynte) fredinga av heile kulturmiljøet i Røros blei gjort. For ein som arbeider i det moderne kulturminnevernet, gir Aavitsland her ei interessant innføring i det kultursynet som var utgangspunkt for den nasjonale fredingslista.

Eg trur mange med meg vil lese biografien om Harry Fett og kjenne at vi er blitt litt klokare. Mange trådar let seg følgje opp til i dag, det gjeld Riksantikvaren,

fredingslista, tidsskriftet Kunst og kultur, Kunst på arbeidsplassen osv. Like interessant er kanskje alle dei gløymde tiltaka og ideane som ikkje lenger er aktuelle. I prologen seier Kristin Blikrud Aavitsland at ambisjonen med biografien er å fange Fetts tankeunivers og breidda hans som samfunnsaktør. Denne ambisjonen har ho realisert til fulle, og samstundes greidd å gje eit breiare tidsbilete som kastar lys over vår eiga samtid.

På jakt etter eidsvollsmennene

I eitt år har 44 forfattarar frå heile landet granska kjelder og undersøkt bygg for å finne fram til kor grunnlovsfedrane heldt hus i 1814. I Bergen fekk dei seg ei overrasking.

AV TURID ÅRSHEIM, RIKSANTIKVAREN

– Husa til Peter Motzfeldt og Jens Rolfsen var rett og slett ei nyoppdaging, seier Erlend Hofstad. Han jobbar i Hordaland fylkeskommune og er bergensforfattar i bokprosjektet «*De kom fra alle kanter – eidsvollsmennene og deres hus*», Riksantikvaren si hovudsatsing i grunnlovsjubileet.

Oppdraget gjekk ut på å finne ut kor eidsvollsmennene frå Bergen budde i 1814. På den tida var Bergen den største byen i landet, og valde heile fire representantar til Eidsvoll: Sorensskrivar Wilhelm

Frimann Koren Christie, sokneprest Jonas Rein og kjøpmennene Fredrik Meltzer og Jens Rolfsen. I tillegg budde Peter Motzfeldt, som representerte Artillerie-Corpset, i byen.

– Vi visste mellom anna om huset til Jonas Rein, Nykirkeallmenningen 13, men ikkje kor fleire av dei andre budde. Vi hadde heller ikkje noko oversyn over kva som er att etter dei i Bergen. Det har vore skrive mykje om eidsvollsmennene, men lite om husa deira og korleis dei budde, seier Hofstad.

NYBROTTSARBEID

Han fann informasjon om Christie sitt feriehus på Straume gard i ein artikkel om Christie. Heimen til Christie låg rett innanfor Stadsporten og brann i 1945. Bustadhuset til Meltzer låg i Slottsgaten, men vart øydelagt i eksplosjonen 20. april 1944. Ein del av Meltzers eigedom på Bryggen, som i dag er ein del av Schøtstue-anlegget

ved Mariakyrkja, var omtalt i Bryggenlitteraturen. Men om husa til Motzfeldt og Rolfsen fann han ikkje noko litteratur.

– Dermed måtte eg gå rett til kjeldene og leite etter spor. Eg byrja med folketeljinga i 1815, som ligg tilgjengeleg i Digitalarkivet. I Bergen er den ført på namn, og er ei god kjelde. Der fekk eg ein ledetråd, seier Hofstad.

I pantebøker og panteregister, som òg ligg i Digitalarkivet, fann han informasjon om kven som har kjøpt hus opp gjennom historia, og kunne kryss-sjekke kjeldene. Materiale om bergensarkitektur og røynsle frå jobben kom òg godt med.

– Det var det reine detektivarbeidet. Nokre kjelder hjalp meg til å finne fram til husa, andre kjelder viste korleis husa kan ha sett ut. Dei har jo blitt mykje forandra opp gjennom åra, seier Hofstad.

Branntakster var ei uvurderleg kjelde. Alle hus vart nemleg besøkte med jamne mellomrom, og beskrive i branntakster.

Jørn Holme (red.): *De kom fra alle kanter – eidsvollsmennene og deres hus*. Oslo: Cappelen Damm. 2014. 522 sider.

«*De kom fra alle kanter – eidsvollsmennene og deres hus*» tar for seg eidsvollsmennene og deira hus i 1814 fylke for fylke. Historia om dei tre mennene frå Finmarkens Amt, som ikkje rakk fram til Eidsvoll i tide, er òg med i boka. Nordlands Amt gjennomførte ikkje noko val, forteljninga om dette er òg med.

Boka har bidrag frå 44 dyktige fagfolk frå alle fylka i landet, og er gitt ut på Cappelen Damm. Jørn Holme er redaktør, og redaksjonen består av Lars Roede, Ulf Holmene, Anja Heie og Tone Svingningen (biletredaktør).

I arbeidet med boka fann ein fram til 111 av 112 hus. Om lag femti av dei står enno den dag i dag, sjølv om mange er endra. Blant overraskingane var oppdaginga av heimen til eidsvollsmann og underoffiser Peder Johnsen i Skippergata 43 i Kristiansand. No er huset sett i stand og freda.

De kom fra alle kanter EIDSVOLLSMENNENE OG DERES HUS

JØRN HOLME (RED.)

Peter Motzfeldt. Foto: Eidsvoll 1814

Jonas Rein. Foto: Eidsvoll 1814

Jens Rolfsen. Foto: Eidsvoll 1814

Når ein besøker matbutikken som i dag held til i første etasje i Øvregaten 39, skal det mykje fantasi til for å førestille seg at ein faktisk står i Peter Motzfeldts gamle rom. Foto: Arve Kjersheim©Riksantikvaren

Det midterste av dei tre bustadhua i biletet er Nykirkeallmenningen 13. Både eksteriøret og miljøet rundt er bevart nesten slik det var på Jonas Rein si tid. Foto: Arve Kjersheim©Riksantikvaren

Huset i Domkirkegaten 9 er mykje endra innvendig, men Jens Rolfsen ville nok ha kjent igjen fasaden. Foto: Arve Kjersheim©Riksantikvaren

Dei eldste takstane er knappe og summariske, men dei blir grundigare etter kvart, og beskriv dimensjonar på husa og talet på rom og omnar. Hofstad kunne samanlikne branntakstar over tid for å få eit bilete av endringane. Frå rundt år 1900 fins det òg byggesakspapir i arkiva, søknadar med teikningar som vart sende inn når huseigarane ville bygge om. Bilete frå biletsamlinga på Universitetet i Bergen ga utfyllande informasjon.

Etter kvart vart det klårt at Jens Rolfsen budde i Domkirkegaten 9, midt i Bergen sentrum. Huset står der den dag i dag. Det har behalde fleire typiske kjenneteikn for bergenske borgarhus frå 1700-talet, men første etasje er sterkt endra med store, nyare forretningsvindauge.

Jakta på Peter Motzfeldt enda på Rimi i Øvregaten 39. Motzfeldt sitt hus som han kjøpte i 1814 er i dag blitt daglegvarebutikk. Hofstad har funne den komplette grunnplanen frå tidleg 1900-tal, og konstaterer at huset er fullstendig bygd om.

NY KUNNSKAP OM EIDSVOLLSMENNENE

I mange byar er det knapt hus att frå 1814. Dermed er det uvanleg å finne såpass mange intakte hus etter eidsvollsmennene i Bergen, særleg med tanke på at Bergen har brent fleire gonger.

Også huset til Jonas Rein veit vi meir om no enn før. Erlend Hofstad kom over ei interessant kjelde: Skiftetforretninga til forgjengaren til Rein i huset. Då han døydde, vart det teke opp skifte, og rom

for rom vart nøye registrert med alle lause gjenstandar. Dokumenta seier mykje om korleis ein brukte huset den gongen, og det var dette Rein flytta inn i.

Arbeidet med boka har i det heile ført til mange godt belyste døme på bustadkulturen i 1814.

– Vi har blitt betre kjent med eidsvollsmennene, og veit no meir om kor dei kom frå. Korleis dei budde, fortel mykje om dei. Eg er glad for at eg tok på meg dette, det har vore ei svært interessant oppgåve, og artig når brikkene fell på plass! Og husa står jo der, og har fått ny merksemd. På sett og vis har vi laga oss nokre nye monument i dette grunnlovsjubileet, seier Hofstad.

Riksantikvarens budsjett 2014

Kap./Post		Tildelte midler (i 1000 kr)
1429.01	Driftsutgifter	135 348
1429.21	Spesielle driftsutgifter	37 735
1429.50	Tilskudd til samisk kulturminnearbeid	3 307
1429.60	Kulturminnearbeid i kommunene	2 000
1429.70	Tilskudd til automatisk fredete og andre arkeologiske kulturminner	30 005
1429.71	Tilskudd til fredete kulturminner i private eie, kulturmiljø og kulturlandskap	120 402
1429.72	Tilskudd til teknisk og industrielle kulturminner	58 821
1429.73	Tilskudd til bygninger og anlegg fra middelalder og tilskudd til brannsikring	41 997
1429.74	Tilskudd til fartøyvern	56 712
1429.75	Tilskudd til fartøyvernsenterene	6 726
1429.77	Tilskudd til verdiskapingsarbeid på kulturminneområdet	8 264
1429.79	World Heritage List, nasjonale oppgaver	49 202
Sum kap. 1429		550 519

Nyheter for Askeladden-brukere

AV HULDA BRASTAD BERNHARDT,
RIKSANTIKVAREN

Kulturminnedatabasen Askeladden er Riksantikvarens offisielle register over fredete kulturminner og kulturmiljøer i Norge. I tillegg inneholder databasen stadig mer informasjon om kulturminner som kommunene selv gir status som verneverdige. Askeladden er et viktig arbeidsverktøy som brukes av både kommuner, fylkeskommuner, museer og Riksantikvaren. I løpet av 2014 har det vært særskilt fokus på to store utviklingsoppdrag. Det første er en ny rapporteringsfunksjonalitet for oppfølging av tilskudd og tilstand for fredete bygg i privat eie. I tillegg er det utviklet en ny funksjonalitet for registrering av kommunalt verneverdige kulturminner.

Askeladden har en egen publikumløsning, «Kulturminnesøk.no». I løpet av året er det også startet et

større arbeid for å forbedre dataflyten mellom Kulturminnesøk og Askeladden, slik at de kulturminnene som publikum og kommunene har registrert i Kulturminnesøk kan kvalitetssikres og importeres til Askeladden.

I 2014 er det også forberedt en stor oppgradering til nye systemversjoner og ny systemarkitektur. Dette vil brukerne snart merke ved at responstiden blir kortere, at Askeladden blir enda mer stabil og at vi får minimert risiko for feil i lagring. Askeladden skal strømlinjeformes som forvaltningens arbeidsverktøy og det skal legges bedre til rette for profesjonelle brukere som har behov for informasjon om kulturminner i sitt arbeid. Som et resultat av dette blir publikumsbrukere henvist til Kulturminnesøk. Interessen for data om kulturminner er stor, og Riksantikvaren vil dele alt som kan deles åpent med publikum på Kulturminnesøk.no!

Medieomtale i 2014

Dei siste åra har det vore i gjennomsnitt rundt 7000 avis- og nettartiklar om Riksantikvaren kvart år. I 2014 var det for første gong meir enn 8000 artiklar. Radio- og tv-innslag kjem i tillegg. I år har det vore spesielt mange artiklar om grunnlovsjubileet over heile landet, til dømes om markeringa av valkyrkjene i 1814 og om eidsvollsmennene sine heimar. Nyheita om at Riksantikvaren ville gje tilskot til byantikvarstillingar i ti byar, førte til mykje merksemd og god debatt i fleire lokale media. Heile 84 prosent av mediedekkinga er i lokalaviser i år. I Telemark har til dømes både verdsarvnominasjonar og kyrkjediskusjon i Porsgrunn engasjert lokalavisene. Sogn og Fjordane og Hordaland er dei to neste fylka der det har vore mest oppslag. Det er også dei to fylka der det er mest avisartiklar om kulturminne generelt.

Kompetansetilbud til kommunene i 2014

Riksantikvaren har en rekke tilbud til kommuner for å styrke kompetansen på kulturminner. Det er 39 kommuner som har fått midler fra Riksantikvaren til registrering og utarbeidelse av kulturminneplaner i 2014. Rundt 40 kommuner planlegger å vedta kulturminneplaner i løpet av 2015.

Vi har også støttet tre DIVE-analyser (kulturhistorisk stedsanalyse) i kommunene. Vi har arrangert fire DIVE-kurs i 2014 i ulike deler av landet, der til sammen rundt 40 kommuner har deltatt.

Riksantikvarens Utviklingsnett er en seminarrekke som tar opp aktuelle kulturminnefaglige emner. Det har vært holdt seks Utviklingsnett-seminarer i 2014. Årets siste Utviklingsnett har brannsikring av trehusbebyggelse som tema.

Riksantikvaren har også bidratt til nettstedet Miljøkommune.no. Nettstedet er for ansatte i kommunene, utviklet for å styrke kommunenes arbeid med miljøforvaltning og planlegging. Innholdet på Miljøkommune.no dekker hele myndighetsområdet til Klima- og miljødepartementet, inkludert kulturminner.

Midler til brannsikring

Brannen i Lærdal rettet oppmerksomheten mot sårbarheten til tett trehusbebyggelse.

AV HARALD IBENHOLT, RIKSANTIKVAREN

I Norge er det tradisjon for å bygge i tre. Tette trehusmiljøer finnes over hele landet, og særlig langs kysten. Trehusmiljøene bidrar til folks identitet og tilhørighet. Mange steder er de sentrale for verdiskapingen gjennom blant annet reiseliv.

Nesten alle store historiske branner i Norge har oppstått under ekstreme vær-situasjoner. Lite tyder på at vi får mindre ekstremvær i årene som kommer.

STYRKER INNSATSEN

Det er 180 trehusmiljøer med stor kulturminneverdi i Norge. De tette trehusmiljøene utgjør 15 -20.000 bygninger, en stor andel er private boliger.

I 2014 prioriterte regjeringen arbeidet med brannsikring av stavkirker og tette trehusmiljøer, og bevilget ti millioner kroner ekstra til dette over revidert nasjonalbudsjett. Riksantikvaren har fordelt tilskuddene. Nærmere åtte millioner gikk til kommunale brannsikringstiltak, og to millioner til brannsikring av stavkirkene.

Regjeringens budsjett for 2015 styrker innsatsen mot brann i trehusbebyggelse ytterligere, med en økning av bevilgningene på 20 millioner. Dette er et viktig tiltak for å redusere det årlige tapet av kulturminner.

KOMMUNALT ANSVAR

Brannsikring, også av viktige kulturmiljøer, er først og fremst et kommunalt ansvar. Men ved hjelp av statlige tilskudd og rådgi-

ving kan kommuner med store trehusmiljøer få den ekstra drahjelpen de trenger for å komme i havn med gode sikringstiltak.

SØKNADER

Vi oppfordrer nå kommuner som har fredete kulturmiljøer eller tette trehusmiljøer av nasjonal verdi, til å starte arbeidet med å utarbeide søknader for 2015. Kommunene må ha en ferdig brannsikringsplan for å kunne søke, samt en egenandel. Søknadsfristen vil være i mars 2015. Riksantikvaren og Direktoratet for sikkerhet og beredskap arbeider nå også med en handlingsplan for sikring av verneverdig tette trehusmiljøer. Mer informasjon om dette blir å finne på Riksantikvarens nettsider.

Faglig program for middelalderarkeologi

Nå kommer *Faglig program for middelalderarkeologi: byer, sakrale steder, befestninger og borger.*

AV LIVE JOHANNESSEN, RIKSANTIKVAREN

Programmet er en publikasjon som gir en historisk oversikt over sentrale arkeologiske undersøkelser og resultater innen de aktuelle fagområdene. Riksantikvaren er ansvarlig myndighet for forvaltningen av disse kulturminnene og vi har ansett det som viktig å gjøre dette materialet tilgjengelig. Det har vært et omfattende arbeid å skrive en slik kunnskapsstatus, og mange fagfolk har bidratt. Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU), som har ansvar for å utføre forvaltningsundersøkelser av kulturminnene som omtales, har også bidratt til deler av publikasjonen. Riksantikvaren arbeider nå med å ferdigstille programmet som blir tilgjengelig tidlig i 2015.

NIKUs arkeologer i slutfasen av utgravningene i arkeologigropa sør for Bispegata. Foto: NIKU/Lise-Marie Bye Johansen

Som første generasjon faglig program for middelalderarkeologi inneholder dette programmet en bred oversikt over kunnskapsstatus for fagområdene. I til-

legg inneholder programmet også utvalgte satsingsområder som skal prioriteres ved forvaltningsundersøkelser for på sikt å fremskaffe ny kunnskap.

Gjengrodd gravrøys med bauta på Larkollen camping i Rygge, før vegetasjonsskjøtsel.

Foto: Runar Hoel.

Gravrøys med bauta på Larkollen camping i Rygge etter fullført skjøtsel. Foto: Ida C. Wendel.

Bevaringsprogrammene BARK og BERG i 2014

AV EVA S. WALDERHAUG, RIKSANTIKVAREN

I bevaringsprogrammene for bergkunst (BERG) og utvalgte arkeologiske kulturminner og kulturmiljø (BARK) fortsetter arbeidet med sikring, skjøtsel og tilrettelegging av kulturminner for publikum. I 2014 er det iverksatt små og store prosjekter gjennom programmene som omfatter nærmere 200 kulturminner på landsbasis.

Blant annet arbeides det mange steder i landet med formidling av kulturminner som del av kultursti. Ett eksempel er

samarbeidet mellom Sametinget og Spil-dra grendelag om sikring av forhistoriske bjørnegraver, i forbindelse med utvikling av kultursti på Spildra i Kvæningen. Lenger sør har Østfold fylkeskommune, sammen med Rygge kommune, fullført et prosjekt for skjøtsel og skilting av hulvei og gravminner på ni ulike lokaliteter som ligger i tilknytning til pilegrimsleden.

I bergkunstprogrammet er det i tillegg utført prosjekter med alternativ formidling av bergkunst som ikke er oppmalt, og det er gjort forsøk med nye dokumentasjonsmetoder til bruk i både forskning, forvaltning og formidling.

Ferdig med fredningsgjennomgangen

AV HANNA GEIRAN, RIKSANTIKVAREN

I desember 2014 ble prosjektet fredningsgjennomgangen avsluttet.

Våre første fredningsvedtak ble fattet på 1920-tallet. Disse vedtakene var svært korte, anga bare at den enkelte bygning eller anlegg var fredet, og var ofte skrevet uten å inkludere eieren. I mange år ønsket både eiere av fredet eiendom og Riksantikvaren at eldre fredningsvedtak skulle klargjøres.

Fredningsgjennomgangen har vært et landsdekkende prosjekt, bestemt av Stortinget etter stortingsmelding 16 og startet av Riksantikvaren i 2006. Nå har alle fylker beskrevet omfanget av, formålet med og innholdet i sine fredningsvedtak fra perioden 1923-1979. Det er fylkeskommunene som har utført arbeidet, både med befaringer og beskrivelser av de fredete kulturminnene.

I 1978 fikk vi en ny kulturminnelov som erstattet den gamle bygningsfredningsloven. Fast inventar, som lister, takdekorasjoner eller dører, på en eiendom som var fredet etter bygningsfredningsloven, vil også være fredet i dag. I fredningsgjennomgangen har man ønsket å gi en bedre beskrivelse av hva dette fredningsomfanget innebærer, ikke for å

utvide fredningene, men for å få bedre oversikt og forutsigbarhet til beste for alle involverte.

I forbindelse med fredningsgjennomgangen ble det laget presiseringsdokumenter for fredningene. Riksantikvaren har understreket at vi skal ha presiseringsdokumenter hvor eier og forvaltningen er enige. Alle eiere har fått anledning til å uttale seg og har vi ikke blitt enige om omfanget av fredningen så ser vi på saken på nytt, sammen. For alle eiere hvor det gjenstår avklaringer eller oppfølging, så vil samarbeidet om dette fortsette i 2015.

Det har vært frivillig å delta i fredningsgjennomgangen. Nærmere 90 prosent av eierne har valgt å bli med prosjektet helt til avslutningen av det. En godt oppdatert kulturminneforvaltning vil kunne bistå eierne på best mulig måte, med rask saksbehandling både av dispensasjons-søknader og søknader om tilskudd. Med fredningsgjennomgangen har vi fått mye ny kunnskap om vår fredete kulturarv.

Fredningsgjennomgangen har vært stort prosjekt, både for Riksantikvaren, fylkeskommuner og involverte eiere. Det er første gang dette har vært gjennomført og gode rutiner har måttet etableres. Riksantikvaren har fått gode innspill fra eierne i løpet av denne tiden. Gode råd

og argumenter er tatt hensyn til og lagt til som del av prosessen. Eiere av fredete bygninger gjør en uvurderlig innsats for å ta vare på vår kulturarv. Vi vil benytte anledningen til å takke både eiere og fylkeskommuner for samarbeidet om fredningsgjennomgangen.

Tingstedsseminar

Tingstedene er del av en lang demokratitradisjon som for mange mennesker i dag er lite kjent. I anledning grunnlovsjubileet i 2014 arrangerte Riksantikvaren og Hordaland fylkeskommune seminaret *Fra ting til ting – tingets arkeologi og historie* i Bergen, 27. november 2014.

Seminaret kastet lys over de lange linjer i historien, fra jernalderen og til det folkestyret vi har i dag. Fagfolk innen arkeologi, historie og juss presenterte siste års forskning som også satte tinget inn i et europeisk perspektiv.

Seminaret ble arrangert i nært samarbeid med professor Frode Iversen, Kulturhistorisk museum, Universitetet i Oslo. Iversen har ledet et europeisk forskningsprosjekt på tingsteder i Nord-Europa, 400-1500 e.Kr.

Verdiskapingsprosjekt i 2014

I prosjektet «Vardø – Kulturarv og utvikling» blir gamle bygningar tekne vare på. Mange av bygningane får ny bruk, til dømes ny næringsverksemd.
Foto: Åse Bitustøl, Riksantikvaren

Riksantikvaren har vore involvert i ei rekkje verdiskapingsprosjekt landet rundt sidan 2006. Målet for arbeidet er å bruke kulturminne som ressursar i utvikling.

AV ÅSE BITUSTØL, RIKSANTIKVAREN

Arbeidet fokuserer både på lokalsamfunn og på regionar. Prosjekta er svært forskjellige når det gjeld tema, økonomiske rammer og organisering. Riksantikvaren har dei siste åra prioritert å støtte prosjekt som kan vise til økonomisk verdiskaping og næringsutvikling. Mange av prosjekta satsar på reiselivsopplevingar.

NÆRINGSUTVIKLING OG REISELIV

Verdiskapingsprosjekta er viktige både for næringsetablering og styrking av driftsgrunnlaget til dei bedriftene som

deltok. Prosjekta bidreg òg til å skape samarbeidsplattformer mellom bedriftene, lokale og regionale myndigheiter og andre miljø som til dømes forskings- og kunnskapsinstitusjonar. Pågåande prosjekt som satsar sterkt på næringsutvikling er mellom anna Vardø, Reiseliv i industriens vugge, Den kulturelle fjorden, Kongevegen, Atlungstad brenneri og Pilegrimsleden. Nokre av prosjekta samarbeider om reiselivsfeltet, mellom anna på Vestlandet der ei rekkje institusjonar samarbeider i næringsklynga NCE-Tourism – Fjord Norway.

DEI LUKKAST

«Den kulturelle fjorden» er eit av prosjekta som har lukkast godt. *Fjordabåtene* i Hardanger har korta inn seglingane og auka talet på turane. Dette har gitt fleire reisande og god økonomisk vinst. Gjennom innspel og råd frå destinasjonsselskap har inntektene i prosjektet dobla seg i 2014.

I prosjektet «Vardø – Kulturarv og utvikling» har rådgjeving og bevisstgjerjing bidrege til at ei rekke bygningar er sette i stand og blir tekne vare på. Det er mellom anna laga ein flott film i samarbeid med Varanger museum som viser korleis lokale kulturminne kan skape stoltheit og identitet. Det blir gitt råd og hjelp til søknadar om økonomisk støtte og utvikling av næringsverksemd i kulturhistoriske bygg i Vardø.

FoU-midlar

Riksantikvarens årlege utlysning av midlar til forskning og utvikling (FoU) hadde i 2014 to tematiske føringar. Det eine temaet var byutvikling og bærekraftig utvikling, det andre var verdiskaping.

AV MARI METTE ERIKSEN, RIKSANTIKVAREN

Riksantikvaren fekk inn i alt 15 søknader frå 10 ulike institusjonar. Fem prosjekt fekk stønad. Fordelinga vart gjort ut frå om søknadene var innanfor dei tematiske

føringane, og om prosjekta innfridde forskings- og utviklingsmessige kriterium.

Norsk institutt for kulturminneforskning (NIKU) har to av prosjekta, medan Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR), Byantikvaren i Oslo (BYA Oslo) og Plan- og bygningsetaten i Oslo (PBE Oslo) står bak dei øvrige.

SAMLA OVERSIKT OVER INSTITUSJONAR SOM FEKK FOU-STØNAD I 2014:

- NIBR: Gode modellar for verdiskaping med grunnlag i kulturarv i by.

- NIKU: «Support for an international workshop on methods of valuation and value assessments in heritage.» Føresetnaden for å få stønad, er at forumet blir eit verktoy for forvaltninga.
- NIKU: Eksotisk krydder eller lokal hovuddrett? Samisk kulturarv og kulturminne som reiselivsprodukt.
- BYA Oslo: Christian den IVs by.
- PBE Oslo: Kartlegging av område med verneverdig busetnad som er sensitive for endringar i grunnvatnet.

